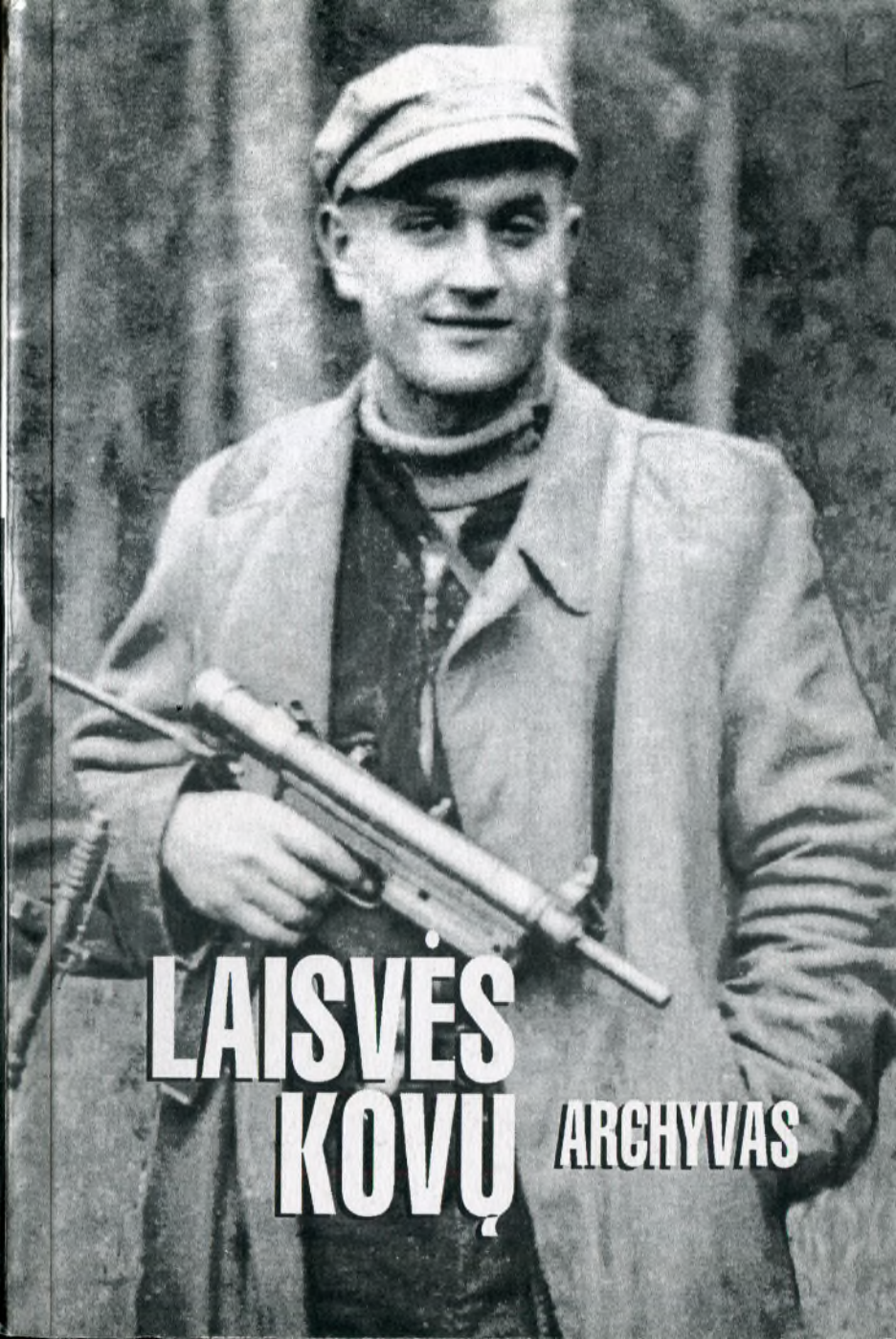

LAISVĖS KOVŲ ARCHYVAS

ISSN 1392-0421

LAISVĖS KOVŲ ARCHYVAS

26

Kaunas, 1999

UDK 947.45/084/
La-148

LAISVĖS KOVŲ ARCHYVAS

Leidybinė komisija
Balys Gajauskas, Povilas Jakučionis, Andrius Dručkus
Antanas Lukša (pirmininkas)
Leidinį konsultuoja rezistencinių kovų dalyviai

Redaktorius
Kęstutis Kasparas

Redakcija
Modesta Baublytė,
Vilija Jakučiūnaitė,
Irma Džiugienė,
Bonifacas Ulevičius,
Vitalija Vitkutė

IŠLEISTAS RĖMĖJŲ LĖŠOMIS

Dėkojame už paramą

Lietuvių Fondui
(Lemontas, JAV)

Viršelyje: Juozas Lukša
Nuotraukos iš Tremties ir Rezistencijos muziejaus fotonuotraukų fondo.

Laisvės kovų archyvas. Istorijos žurnalas, tomas 26. □ © Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1999. □ SL 176. □ Leidėjas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, Laisvės al. 39, LT-3000 Kaunas, tel. 32 32 14. □ Redakcija, Vytauto pr. 46, LT-3000 Kaunas, tel. 32 31 79. □ Spaudė: UAB "Detalė". Spl 98, Savanorių pr.287, LT-3009 Kaunas, tel. (27) 772335; (219) 54212; (257) 52139; (258) 55254. □ Užsakymo Nr. □ Tiražas 2000 egz. 8 sp. 1.

3.253196
L 99/38081
Lietuvos nacionalinė M.Mažvydo biblioteka

TURINYS

Dokumentai, faktai, komentarai
Pietų Lietuva
Partizanų statutai (2). Parengė Mindaugas Luobikis 5
Bendrasis pasipriešinimas: paskutiniaisiais okupacijos metais
Balys Gajauskas. Laiškai iš Kučino 19

Atsiminimai, liudijimai
Pietų Lietuva
Albina Treigytė. Toks mano likimas 41
Kęstutis Lakickas. Amžina šlovė didvyriams! 61
Pijus Krušinskas. Pakaunės partizanai 71
Rytų Lietuva
Laisvės kovos ir tragedijos Biržų rajone. Parengė Erena Aukštuolienė. 80
Janina Jalinskaitė-Kluonienė. Kovok! 102

Referatai, straipsniai
Juozas Matusevičius. Sovietinės valdžios ir okupacinės kariuomenės padaryta žala lietuvių kultūros paveldui 1940-1941 metais 125

Biografijos
Bonifacas Ulevičius. Kario dalia 153

Rezistencijos Enciklopedijos puslapius verčiant 162
Atmintis
Petras Girdzijauskas. Kęstutėnų patriarchas 187
Laiškai, kronika
Recenzijos
Vidmantas Vitkauskas. Dar viena knyga apie Pasipriešinimo metus 192
Naujos Laisvės kovų archyvo bibliotekos knygos 198
Asmenvardžių rodyklė 209
Vietovardžių rodyklė 219

SANTRUMPOS

a. – amžius
a.sl. – agentūrinis slapyvardis
aps. – apskritis
B. – byla
Bb – Baudžiamos bylos
BDPS – Bendrasis Demokratinis Pasipriešinimo Sąjūdis
d. – diena
dr. – daktaras
egz. – egzempliorius
eil. – eilutė
F. – fondas
g. – gimęs, gimimo
gen. – generolas
GULAG – Gosudarstvennoje upravlenije lagerej – Centrinė SSSR lagerių valdyba, visas kalinimo vietų tinklas
HES – hidroelektrinė stotis
j. – jaunesnysis
JAV – Jungtinės Amerikos Valstijos
K. – Kaunas
k. – kaimas
kap. – kapeikos
KGB – Komitet Gusudarstvenoj Bezopasnosti – Valstybės saugumo komitetas
kpt. – kapitonas
L. – lapas
LAF – Lietuvių aktyvistų fondas
LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas
LLA – Lietuvos Laisvės Armija
LLK – Lietuvos Laisvės Kovotojai
LKA – Laisvės kovų archyvas
LKMA – Lietuvos katalikų mokslo akademija
LKP – Lietuvos komunistų partija
LKT - Liaudies komisarų taryba
LSSR – Lietuvos sovietų socialistinė respublika
ltn. – leitenantas
m. – metai
mėn. – mėnuo
MGB – Ministerstvo Gosudarstvenoj Bezopasnosti – Valstybės saugumo ministerija
mjr. – majoras
mstl. – miestelis
MVD – Ministerstvo Vnutrenich Del – Vidaus reikalų ministerija
NKGB – Narodnij Komisariat Gosudarstvenoj Bezopasnosti – Valstybės saugumo liaudies komisariatas
NKVD – Narodnij Komisariat Vnutrenich Del – Vidaus reikalų liaudies komisariatas
Nr. – numeris
P., psl. – puslapis
p. – ponas, ponia
plk. – pulkininkas
psk. – puskarininkis
pvz. – pavyzdžiai
r. – rajonas
red. – redakcija, redakcijos
rn. – rinktinė
rub. – rubliai
skyr. – skyrius
sl. – slapyvardis
sr. – sritis
SSRS – Sovietų socialistinių respublikų sąjunga
Š. – šaltinis
Šv., šv. – šventas, šventasis
T., t. – tomas
TV – televizija
V. – Vilnius
val. – valanda
VGPŠ – Vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų štabas
VLIK – Vyriausiasis Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas
vls. – valsčius
vnk. – vienkiemis
vršl. – viršila

PARTIZANŲ STATUTAI (2)

LIETUVOS LAISVĖS KOVOTOJŲ TAURO APYGARDOS VEIKIMO STATUTAS

Tauro apygardos veikimo statute numatyti apygardos tikslai, uždaviniai, pateiktas kovotojų paskirstymas pagal veiklos pobūdį, numatytos pareigos, pradedant apygardos vadu, baigiant eiliniu kovotoju.

Statuto nuorašas nėra datuotas. Jis rastas rinkinyje, kurį sudaro Tauro apygardos Vidaus tarnybos statutas, veikimo statutas ir Drausmės nuostatai. Greičiausiai Veikimo statutas parengtas tarp 1946 m. ir 1948 m., nes Drausmės nuostatuose, datuotuose 1946 m., dar neužsimenama apie Veikimo statutą, o Vidaus tarnybos statute, parengtame 1948 m., jis jau minimas, vadinasi, šis statutas parengtas vėliau negu Veikimo statutas. Taigi Veikimo statutas gali būti parengtas tarp 1946-ų ir 1948-ų metų.

Visi rinkinį sudarantys statutai, sprendžiant iš sąrašo pirmajame lape, turėjo įsigalioti nuo 1950 m. Galbūt jų pagrindu norėta pertvarkyti Tauro apygardą, o gal norėta parengti organizacinius modelius, kurių pagrindu turėjo būti atstatytos sunaikintos grandys. Vienareikšmiai teigti sunku, nes 1948 m. didelė dalis Tauro apygardos vadų rengusių šiuos dokumentus žuvo[1]. 1949 m. buvo įkurtas visos Lietuvos partizanų jėgas vienijantis Lietuvos Laisvės Kovų Sąjūdis, kuriam buvo parengti nauji statutai.

Tauro apygardos veikimo statutas leidžia pajusti ginkluoto pogrindžio, karinės minties lygį. Kuriant šį statutą buvo apibendrinta iki tol sukaupta patirtis. Sudarant štabus, su kai kuriais pakeitimais pritaikyta reguliariose kariuomenėse naudota prancūziška sistema[2].

Kovotojų skirstymas į aktyvius ir rėmėjus buvo anksčiau naudotas Lietuvos Laisvės Armijoje. Sudėtinga vadų ir pavaldinių sistema galėjo būti sukurta tarpukario Lietuvos kariuomenės pavyzdžiu. Pritaikius įvairių organizacijų žinias buvo sukurta nauja veikimo sistema.

Keičiantis kovos sąlygoms, turėjo keistis ir kovos taktika - kai kurios ankstesnės organizacinės formos tam tiko, o kai kurios - ne. Reikėjo daryti atranką, keisti, tobulinti nuostatus. Kad būtų išvengta netvarkos, visus pakeitimus teko tarpusavyje derinti, reglamentuoti, nes karinėje organizacijoje būtinas tikslumas. Tas ir buvo padaryta Veikimo statute.

Parengė Mindaugas Luobikis

[1] *Ulevičius B. Tauro apygardos istorijos apžvalga//Laisvės kovų archyvas. K.1992. Nr.3-4. P.14-50.*

[2] *Gen. št. Pulk. Štabų ir tarnybų veikimai karo lauke. I dalis. Bendrieji pagrindai. PLP Karo Mokyklos leidinys. K.1933. P.11-13.*

LLK Tauro apygardos Veikimo statutas

A. Tikslas ir uždaviniai

§ 1. Tauro apygardos Laisvės Kovotojų tikslas - atkovoti pilną Lietuvos nepriklausomybę.

§ 2. Kovoti su komunistine-bolševikine ir kita žalinga lietuvių tautai dvasia ir veikla.

§ 3. Ugdyti lietuvių tautai savigarbos jausmą ir susipratimą, valstingumą*, didinti karinį lietuvių tautos pajėgumą ir troškimą savo tėvynės Lietuvos Nepriklausomybės.

§ 4. Spauda ir gyvu žodžiu informuoti lietuvių visuomenę apie esamą vidaus ir užsienio padėtį, stiprinti lietuvių dvasinį atsparumą prieš tautos prispaudėją rusišką komunizmą-bolševizmą ir kitus lietuvių tautos priešus [ugdyti] kuo didžiausią atsparumą.

§ 5. Demaskuoti išdavikų darbus ir griežtomis priemonėmis jų veiklai užkirsti kelią. Visus tautos išdavikų darbus pagrįst dokumentais, kad ateityje už pragaištingus tautai veiksmus neišvengtų atitinkamos bausmės.

---

* Turėtų būti: valstybingumą. - *Red.pastaba.*

§ 6. Šiuos savo uždavinius vykdo per ginkluotą jėgą - Laisvės Kovotojus.

B. Organizacija

§ 7. Tauro Apygardos Laisvės Kovotojams vadovauja Apygardos Vadas per Apygardos Štabą.

§ 8. Tauro Apygardos Štabą sudaro karinis štabas. Kariniam štabui vadovauja Apygardos Štabo Viršininkas, kurį skiria Apygardos Vadas.

§ 9. Karinį Apygardos Štabą sudaro šie skyriai: a) Rikiuotės, b) Mobilizacijos, c) Žvalgybos ir d) Ūkio. Skyriams vadovauja Skyrių Viršininkai, kuriuos skiria Apygardos Vadas, e) Spaudos-informacijos Skyrius. Be to, prie Štabo Apygardos Vadas skiria: Apygardos Adjutantą, Apygardos Kapelioną ir Apygardos Gydytoją.

§ 10. Rikiuotės Skyrius apima: visų Laisvės Kovotojų veikimą ir organizavimą, karišką parengimą, įsakymų bei instrukcijų leidimą.

§ 11. Mobilizacijos skyrius apima: paruošimą mobilizacijos plano.

§ 12. Žvalgybos skyrius apima: sekimą [ir] demaskavimą priešo.

§ 13. Ūkio skyrius apima: a) Sanitarijos poskyrį, b) Nukentėjusių kovotojų šeimų, kalinių, tremtinių globos poskyrį, c) Kovotojų aprūpinimo, apmundiravimo* bei maitinimo poskyrį, d) susisiekimo ir apginklavimo poskyrį ir e) iždo poskyrį.

§ 14. Spaudos informacijos skyrius apima: politinę informaciją ir propagandą.

§ 15. Tauro Apygarda padalinama į 4 rinktinių veikimo plotus, kuriems vadovauja Rinktinių Vadai, skiriami Apygardos Vado.

§ 16. Rinktinei vadovauja Rinktinės Vadas su Rinktinės Štabu. Rinktinės Štabo sudėtis: a) Rinktinės Štabo Viršininkas, kuris yra Rinktinės Vado pavaduotojas, b) Rinktinės Adjutantas, c) Rikiuotės Skyriaus Viršininkas, d) Žvalgybos Skyriaus Viršininkas, e) Ūkio Skyriaus Viršininkas su poskyrių Viršininkais, f) Spaudos-informacijos skyrius. Prie kiekvienos Rinktinės bendradarbiauja Rinktinės Gydytojas ir Rinktinės Kapelionas, kuriuos kviečia Rinktinės Vadas.

---

* Aprūpinimo apranga ir uniformomis. - *Red.pastaba.*

§ 17. Rinktinės padalinamos į Kuopų veikimo plotus, kurioms vadovauja Kuopų Vadai, Kuopos - į būrių veikimo plotus, kuriems vadovauja Būrių Vadai, Būriai - į Skyrius, kuriems vadovauja skyrių vadai.

Skyrių sudaro 8-10 kovotojų, 2-3 skyriai sudaro būrį, 4-5 būriai sudaro kuopą. Kuopų skaičius Rinktinėje neribotas.

C.Nariai - Laisvės Kovotojai

§ 18. Laisvės Kovotojai gali būti lietuviai vyrai ir moterys be amžiaus skirtumo, aukštos moralės, drąsūs, ryžtingi, niekuomet nesusiteršę praeityje prieš lietuvių Tautą ir visiškai atsidavę kovai už Lietuvos išlaisvinimą.

§ 19. Asmuo, įstodamas į Laisvės Kovotojus, priima priesaiką ir nuo to momento skaitomas Laisvės Kovotojų organizacijos narys ir jam pildymas šio Statuto privalomas.

§ 20. Tauro Apygardos Laisvės Kovotojai skiriami į narius aktyvius ir pasyvius ir į rėmėjus.

§ 21. Aktyvūs Laisvės Kovotojai yra tie, kurie iki šiol ir dabar vykdė ir vykdo partizano veiksmus, visuomet nešioja ginklą ir veiksmu [siekia] padaryti nekenksmingu priešą, nepasiduoti gyvam priešui į rankas. Kovotojai dirba[ntys] Apygardos ir Rinktinių Štabuose, yra aktyvūs nariai.

§ 22. Pasyvūs Laisvės Kovotojai yra tie, kurie gali vartoti ginklą, bet šiuo momentu aktyviai su ginklu kovos veiksmuose nedalyvauja, tačiau yra pasiruošę atėjus momentui stoti į kovą.

§ 23. Laisvės Kovotojai-Rėmėjai yra tie, kurie su ginklu ranka rankoje negali dalyvauti, bet teikia visokeriopą pagalbą Laisvės Kovotojams.

§ 24. Aktyviųjų Laisvės Kovotojų Būriams ir Skyriams vadovauti turi būti skiriami viršininkais (skyrininkais ir būrių vadais) tik aktyvūs L[aisvės] K[ovotojai].

§ 25. Visų laipsnių vadai ir eiliniai Laisvės Kovotojai niekad neturi patekti į desperatišką ir pesimistišką stovį. Visose apystovose moralė privalo būti kuo aukščiausia. Skyrininkas, kaipo betarpiškas Laisvės Kovotojų skyriaus vadas, visada prisirišęs prie Kovotojų, rodo kuo daugiausia sumanumo, ryžtingumo, atsidavimo ir iniciatyvos ir turi būti pavyzdys savo valdiniams visuose įsakymų išpildymuose, niekad nenustoja ūpo pats ir visuomet kelia [ūpą] pas Kovotojus. Asmeniškai jis turi pažinti kiekvieno Kovo-

tojo savumus.

D. Pareigos

§ 26. Apygardos Vadas vadovauja Apygardos Štabui ir visam partizaniniam judėjimui Apygardoje ir atsakingas už Laisvės Kovotojų suorganizavimą Apygardoje ir tinkamą jų paruošimą veikti atėjus lemiamam momentui, atsižvelgiant į aplinkybes.

§ 27. Apygardos Štabo Viršininkas vykdo techniską darbą Apygardos organizavime, veikime ir paruošime ateities veiksmams per Štabo Skyrių Viršininkus. Jis atsakingas už savo darbą prieš Apygardos Vadą.

§ 28. Rinktinės Skyriaus Viršininkas vykdo pagal duotas Štabo Viršininko [di]rektyvas Laisvės Kovotojų verbavimą ir organizavimą, karišką parengimą įsakymų bei instrukcijų leidimą.

§ 29. Mobilizacijos Skyriaus Viršininkas pagal duotus nurodymus paruošia Apygardos ribose smulkų mobilizacijos planą, pagal kurį, atėjus reikalui, būtų galima pašaukti karo tarnybai visą tauriausią lietuvių dalį.

§ 30. Žvalgybos Skyriaus Viršininkas pagal duotus nurodymus vykdo žvalgybą ir kontražvalgybą lietuviškai-rusiškų ir NKVD su visais poskyriais bei kitų mūsų priešų daromą žalą lietuvių Tautai.

§ 31. Ūkio skyriaus Viršininkas pagal duotus nurodymus rūpinasi medikamentais, mundiravimu, ginklavimu, maisto atsargomis ir nukentėjusių Kovotojų šeimų, kalinių, tremtinių globa. Be to, jis parengia mobilizacinį planą dėl aprūpinimo mobilizacijos atveju.

§ 32. Visi skyrių Viršininkai atsakingi prieš Apygardos Štabo Viršininką.

§ 33. Apygardos Gydytojas pagal duotus nurodymus parengia planą Rinktinių aprūpinimui medicinos pagalbos personalu ir medikamentais. Taip pat numato planą, ištikus reikalui, sužeistųjų patalpinimą ir gydymą.

§ 34. Apygardos Kapelionas organizuoja ir tvarko tikybos bei kulto reikalus partizanų tarpe ir atlieka kitas tikybos apeigas. Be to, Apygardos Kapelionas rūpinasi nukentėjusių Kovotojų šeimų, kalinių, tremtinių globa ir turi sprendžiamąjį balsą to klausimo svarstyme.

§ 35. Apygardos Adjutantas veda Apygardos Štabo kanceliarinį darbą, per jo rankas eina įsakymų, instrukcijų ir visų rūšių raštų spausdinimas,

išsiuntimas bei priėmimas, jų saugojimas ir bylų tvarkymas. Ryšio sutvarkymas su Rinktinėmis ir politine dalimi.

§ 36. Spaudos-informacijos skyriaus Viršininkas rūpinasi propaganda ir informacija, redaguoja periodinį organą. Stiprina dvasinį tautos atsparumą ir skiepija tautai visiškos Lietuvos Nepriklausomybės troškimą. Informuoja visuomenę žiniomis iš užsienio ir apie užmaskuotas bolševikų užmačias Lietuvos atžvilgiu (ekonominėje, kultūrinėje ir kitose srityse), taip pat veda skaldymo propagandą ir bolševikinės-okupacinės kariuomenės tarpe.

§ 37. Rinktinės Vadas pagal duotus nurodymus suorganizuoja jam pavestose ribose Rinktinę, atsižvelgiant į specifines rajono savybes. Visu griežtumu ir tikslumu vykdo gautus iš Apygardos įsakymus, instrukcijas, paliepimus, programas ir kitus nurodymus, leisdamas tuo reikalu savo Rinktinei įsakymus ir parėdymus, nepamirštamas griežtai kontroliuoti jų vykdymą. Rinktinės įsakymų ir parėdymų po vieną egz. pristato į Apygardos Štabą. Rinktinės Vadas asmeniškai atsakingas už tinkamą Rinktinės suorganizavimą, jos paruošimą veikti, už tinkamą kuopų ir būrių parinkimą prieš Apygardos Vadą.

§ 38. Kuopos ir būrio vadas griežtai ir tiksliai vykdo aukštesnių viršininkų įsakymus, kelia žemesnių vadų ir Kovotojų moralę visokiose apystovose bei aplinkybėse, nepaleidžia iš rankų vadovavimų vykdant įsakytus uždavinius. Būrio Vadas niekad nepalieka vieno būrio ir tik išimtinais atvejais išvykdamas palieka pavaduotoją savo vietoje. Už pavestų pareigų tinkamą atlikimą jie atsakingi prieš Rinktinės Vadą asmeniškai.

§ 39. Asmuo, įstojęs į Laisvės Kovotojus ir priėmęs priesaiką, yra visuomet ir visokiose aplinkybėse pasiryžęs su ginklu rankoje ir kitomis priemonėmis kovoti su rusišku bolševizmu ir kitokiais lietuvių Tautos priešais. Ką nors pastebėjęs kenksmingo ar pavojingo, tuojau praneša savo vadovybei.

§ 40. Laisvės Kovotojas visuomet turi būti akylus, drausmingas, drąsus, ryžtingas, blaivus, dorovingas, griežtai užlaikąs patikėtas paslaptis, pildyti be prieštaravimų vadovybės įsakymus, nors tai sudarytų savo gyvybei pavojų, nepasiduoti gyvam su ginklu į priešo rankas, o prireikus atiduoti savo gyvybę - atiduoti ją už kuo didžiausią kainą priešui.

§ 41. Laisvės Kovotojas veikdamas visuomet vadovaujasi tik Lietuvos

gerove, nežiūrėdamas iš to sau asmeniškos naudos ar pasipelnijimo.

§ 42. Laisvės Kovotojas veikia tik vadovybės įsakomas, bet dėl susidėjusių aplinkybių atsiskyręs nuo savo vadovybės ar skyriaus - veikia pagal apystovas pilnai pareikšdamas savo iniciatyvą ir stengdamasis kuo greičiau sudaryti ryšį su vadovybe.

§ 43. Kiekvienas Laisvės Kovotojas, nežiūrint užimamos vietos ir pareigų, [privalo] rinkti ginklus ir karo medžiagą, kurią turi pristatyti savo tiesioginiams viršininkams.

§ 44. Kiekvienas Laisvės Kovotojas turi veikdamas stengtis, kad nenukentėtų pašaliniai asmenys.

§ 45. Palaikymas ryšių su kitais būriais, kuopomis ar Rinktinėmis priklauso vadovybei. Pavieniai Kovotojai, neįsakyti, jokių su kitais daliniais ar pavieniais asmenimis nelaiko. Kreipiantis nežinomam asmeniui į kurį nors Kovotoją, neva ieškant ryšių Kovotojų tarpe, nesileisti į jokias kalbas, neduodant suprasti, kad pats esi kovotojas.

§ 46. Asmuo, įstojęs į Laisvės Kovotojus, iš jų išstoti negali iki nebus iškovota Lietuvai Nepriklausomybė. Išstoti negali net ir atgavus Nepriklausomybę iki nebus vadovybės leista.

§ 47. Laisvės Kovotojas pastebėtas išdavime, paslapties ar diversinėje veikloje, taip pat nepildąs gautų įsakymų ar netinkamai einąs pavestas pareigas, kas sudarytų pavojų visai organizacijai, yra atiduodamas Karo Lauko Teismui.

§ 48. Asmuo savo ir kitų priklausymą Laisvės Kovotojų organizacijai laiko griežtoje paslaptyje, ne tik prieš pašalinius asmenis, bet ir prieš savo šeimos narius. Ir nekeliama viešumon net ir atgavus Nepriklausomybę iki vadovybės nebus leista.

§ 49. Kiekvienas Laisvės Kovotojas, eidamas pareigas, vadinasi slapyvardžiu.

§ 50. Aktyvūs Laisvės Kovotojai duoda priesaiką iškilmingą savo dalinio sąstate, kur leidžia aplinkybės, priesaiką atlikti su Bažnytinėmis apeigomis, nesant tokios galimybės, priesaiką priima: Apygardos Vadas, paskirtas pareigūnas iš Apygardos Štabo pareigūnų ir Rinktinės Vadų; Rinktinių Vadai iš kuopų ir būrių vadų; Skyrių vadus ir eilinius kovotojus - būrių vadai. Vadai pasyvių narių ir rėmėjų prisiekia tokia pat tvarka kaip ir vadai aktyvieji, tačiau eiliniai Kovotojai, kurių verbavimas priklauso tik

skyrininkams, užverbavus prisaikdinami atskirai. Kiekvienas, pradedant kuopos vadų, apart priesaikos, duoda dar raštišką pasižadėjimą (pasirašo po priesaikos tekstu).

§ 51. Šis statutas viešai neplatinamas, kiekvienas kovotojas su šiuo Statutu supažindinamas įstojant į Laisvės Kovotojus per artimiausią Viršininką.

§ 52. Šį Statutą gali turėti pradedant Laisvės Kovotojų kuopos Vadu.

§ 53. Šio Statuto pakeitimą ar papildymą turi teisę vykdyti tik Apygardos Štabas.

§ 54. Šis Statutas veikia nuo išleidimo dienos ir galioja iki vadovybės nebus atšauktas arba pakeistas.

§ 55. Laisvės Kovotojų organizacijos narių tarpe drausmės palaikymui veikia **Drausmės Nuostatai.**

Tauro Apygardos Vadovybė

TAURO APYGARDOS DRAUSMĖS NUOSTATAI

Tauro apygardoje parengtuose Drausmės Nuostatuose buvo numatytos bausmės, viršininkų draudimo galia, Brolių teismas ir Karo lauko teismas, nuostatai, nusižengimų rūšys, galimos bausmės už juos ir skundų pateikimo tvarka.

Kas ir kada parengė šiuos nuostatus, tiksliai nėra žinoma. Nuorašas datuojamas 1946 m. rugpjūčio 15 d. Galima manyti, kad dokumentas parengtas A.Baltūsio-Žvejo vadovavimo apygardai laikotarpiu, nes 1946 m. liepos 4 d. išrinktas Tauro apygardos vadu A.Baltūsis-Žvejys liepos 6 d. įsakymu Nr.24 paskelbė karinės drausmės įvedimą laisvės kovotojų organizacijoje[1]*. Ko gero, šiuo tikslu ir buvo sudaryti Drausmės Nuostatai.*

Šie nuostatai parengti remiantis Lietuvos Kariuomenės Drausmės statutu, iš dalies Karininkų garbės teismo nuostatais, Karo lauko teismo ir kitų karinių teismų nuostatais.

Lietuvos Respublikoje kareiviai ir karininkai, padarę nusižengimus, už kuriuos nenumatyta teisinė atsakomybė, buvo baudžiami savo viršininkų. Ji-

ems buvo taikomos bausmės, numatytos Kariuomenės Drausmės statute[2]. Padarę nusižengimus, už kuriuos numatyta teisinė atsakomybė, kariai ir karininkai buvo baudžiami Karo teismų[3]. 1919 m. patvirtintuose Lietuvos Karo teismų nuostatuose numatytos bausmės, atitinkančios 1903 m. rusišką baudžiamąjį kodeksą[4].

Tauro apygardos Drausmės Nuostatuose persipina abiejų teisinių aktų nuostatos. Tarp bausmių, kuriomis gali būti baudžiami laisvės kovotojai, yra būdingų tiek Drausmės statutui, tiek Karo teismui.

Skyriaus, kuriame numatyta viršininkų drausmės galia, nuostatos artimos Kariuomenės Drausmės statuto analogiško skyriaus nuostatoms.

Brolių teismo nuostatai, kuriuose aptariami garbės ir orumo įžeidimo klausimai, atitinka garbės teismo sąvoką[5]. Brolių teismo nuostatai galėjo būti sudaryti tęsiant kariuomenės, kurioje buvo Karininkų garbės teismas, tradicijas[6].

Drausmės Nuostatuose pateikti Karo lauko nuostatai turi nedaug atitikmenų, lyginant su 1919 m. Karo lauko, Pulko ir Kariuomenės teismų nuostatais. Tačiau nors dauguma laisvės kovotojų Karo lauko nuostatų yra sukurtos naujai susiklosčiusiomis aplinkybėmis, principiniuose klausimuose - požiūriu į išdavystę, savarankišką gyventojų žudymą, įsakymų nevykdymą, bendradarbiavimą su priešu - jos išlieka panašios[7].

Taigi Drausmės Nuostatuose buvo pateikti normos, kuriomis remiantis turėjo būti palaikoma kovotojų drausmė, veikti Brolių ir Karo lauko teismai. Tokiu būdu buvo sukurta veiksminga priemonė, leidžianti užkirsti kelią organizacijos pakrikimui, didinanti jos integralumą, veiksmingumą.

Šiandien šie nuostatai - tai ne tik svarbus istorijos šaltinis, bet ir savitos teisinės kūrybinės minties raidos paminklas.

Parengė Mindaugas Luobikis

[1] *Ulevičius B. Tauro apygardos istorija. Apžvalga//Laisvės kovų archyvas. Nr.3-4. K.1992. P.29.*

[2] ***Kariuomenės drausmės statutas. Drausmės pabaudų rūšys. K.,1937. P.7-10.***

[3] *Byla. Lietuvos teismų sutvarkymas, pamatiniai dėsniai//Mūsų žinynas. K.1922. P.214.*

[4] *Papečkys. Karo Lauko Teismo įstatai//Karo Baudžiamasis statutas. K.1922. P.117.*

[5] *Garbės Teismas//Lietuvių enciklopedija. T.6. Bostonas 1955. P.532.*

[6] *Karininkų Garbės Teismas. K.1928.*
[7] *Papečkys. Karo Lauko Teismo įstatai//Karo Baudžiamasis statutas. K.1922. P.117-118.*

Tauro apygardos drausmės nuostatai

Šie Drausmės nuostatai taikomi "Tauro" Apygardos Laisvės Kovotojams ir Vadams, atsižvelgiant į ypatingas gyvenimo sąlygas.

I. Skyrius
Pereinamieji nuostatai

§ 1. Šiuos Drausmės Nuostatus paskelbus, veikią iki šiol Drausmės Nuostatai nustoja galios.

II. Skyrius
Drausmių rūšys

§ 2. Už padarytus Laisvės Kovotojų bei Vadų nusižengimus ir nusikaltimus, numatytus šiuose Drausmės Nuostatuose, nustatomos šios bausmės:

a) įspėjimas,
b) viešas ir neviešas papeikimas,
c) aktyviems kovotojams neišleidimas iš dalinio,
d) skyrimas be eilės į darbus bei tarnybai,
e) pažeminimas pareigose,
f) perkėlimas į kitą dalinį,
g) atėmimas teisės nešioti kautynių ginklo iki 5 par[ų],
h) išmetimas iš organizacijos atimant partizano vardą ir
i) mirties bausmė.

III. Skyrius
Baudimo galia

§ 3. Bausti gali:

str.1. **Skyrininkas** baudžia - a) įspėjimu, b) neviešu papeikimu, c) neišleidimu iš dalinio iki 2 parų, d) skyrimu be eilės į darbus arba tarnybą vieną (1) kartą.

str.2. **Būrio Vado Pavaduotojas** (būrininkas) baudžia - a) įspėjimu, b) viešu ir neviešu papeikimu, c) neišleidimu iš dalinio iki 3 parų, d) skyrimu be eilės į darbus arba tarnybą iki 2 kart[ų].

str.3. **Būrio Vadas** baudžia - a) įspėjimu, b) viešu ir neviešu papeikimu, c) neišleidimu iš dalinio iki 7 parų, d) skyrimu be eilės į darbus arba tarnybą iki 3 kartų, e) pažeminimu pareigose skyrininko ir būrio vado pavaduotojo.

str.4. **Kuopos vadas** baudžia - a) įspėjimu, b) viešu ir neviešu papeikimu, c) neišleidimu iš dalinio iki 10 parų, d) skyrimu be eilės į darbus arba tarnybą iki 5 kartų, e) perkėlimu kovotojų iš dalinio į dalinį kuopos ribose, f) pažeminimu pareigose žemesnius Vadus iki Būrio Vado imtinai, g) tarpininkauja Rinktinės Vadui atiduodant kovotojus ir žemesniuosius vadus iki būrio vado imtinai Brolių Teismui ir Karo Lauko Teismui.

str.5. **Rinktinės Adjutantas, Poskyrių Viršininkai ir visi Rinktinės Štabo Pareigūnai** baudžia: Kuopos Vado teisėmis.

str.6. **Rinktinės Vado Pavaduotojas** (Štabo Viršininkas) baudžia Kuopos Vado teisėmis. Be to, jis gali tarpininkauti Rinktinės Vadui atiduoti Brolių Teismui ir Karo Lauko Teismui žemesniuosius vadus iki kuopos vado imtinai.

str.7. **Rinktinės Vadas** baudžia Rinktinės Vado Pavaduotojo teisėmis. Be to, jis gali perkelti kovotoją iš dalinio į dalinį Rinktinės ribose, pažeminti pareigose visus žemesniuosius vadus ir atiduoti juos Brolių Teismui ir Karo Lauko Teismui.

str.8. **Apygardos Adjutantas ir Apygardos Štabo Poskyrių Viršininkai** baudžia Rinktinės Vado Pavaduotojo teisėmis.

str.9. **Apygardos štabo Pareigūnai** baudžia Rinktinės vado teisėmis.

str.10. **Apygardos Štabo Viršininkas ir Politinės Dalies Viršininkas** baudžia Rinktinės Vado teisėmis. Be to, turi teisę atiduoti visus Brolių Teismui ir Karo Lauko Teismui, išskyrus Rinktinės Vadą.

str.11. **Apygardos Vadas** baudžia visus savo Apygardos Laisvės Kovotojus bei Vadus ir pagal reikalą atiduoda juos teisti Brolių Teismui arba Karo Lauko Teismui.

IV. Skyrius
Teismai

§ 4. Laisvės Kovotojams bei jų Vadams teisti sudaromi šie Teismai: A."Brolių Teismai". B."Karo Lauko Teismas".

A. Brolių Teismas

§ 5. Brolių Teismas, Rinktinės Vado įsakymu, sudaromas iš vieno vyresniojo (nežemesnis kaip Kuopos Vadas), vieno jaunesnio Vado ir vieno eilinio kovotojo.

§ 6. Brolių Teisme kaltina Būrio Vadas arba Kuopos Vadas.

§ 7. Brolių Teismas sprendžia nusikaltimus tų Kovotojų, kurie savo netinkamu elgesiu žemina Laisvės Kovotojų ir visos Tautos garbę ir kurie dėl savo nusikaltimo sudėties neatiduodami teisti Karo Lauko Teismui.

§ 8. **Sprendimai**: Brolių Teismas baudžia - a) viešu papeikimu, b) atėmimu iš kovotojo teisę nešioti kautynių ginklą iki penkių parų, c) perkėlimu į kitą dalinį (tos pačios Rinktinės ribose).

§ 9. Jei iš bylos aplinkybių paaiškėja sunkesnis kaltinamojo nusikaltimas, tai byla Brolių Teismo nutraukiama ir perduodama per Rinktinės Vadą spręsti Karo Lauko Teismui.

§ 10. Brolių Teismo nuosprendį tvirtina Rinktinės Vadas, kurio nuosprendį vykdyti perduoda Kuopos Vadui.

B. Karo Lauko Teismas

§ 11. **Kvota**: a) sužinojęs apie Laisvės Kovotojo padarytąjį nusikaltimą, Kuopos Vadas arba jo paskirtas asmuo praveda kvotą. Atsiradus pakankamai duomenų iškelti bylą Karo Lauko Teisme, kvotos išvadas kartu su daiktiniais ir raštiškais nusikaltimo įrodymais Kuopos Vadas siunčia Rinktinės Vadui, kuris savo ruožtu iškelia bylą Karo Lauko Teisme. B) Byla siunčiama Karo Lauko Teismo Prokurorui, kuris, surašęs kaltinamąjį aktą, perduoda su visa byla Karo Lauko Teismo Pirmininkui.

§ 12. Karo Lauko Teismas sudaromas vienas visoje Apygardoje.

§ 13. Karo Lauko Pirmininką, keturis (4) Teisėjus ir Prokurorą skiria Apygardos Vadas įsakymu.

§ 14. Karo Lauko Teismo Pirmininkas skiriamas iš Apygardos štabo Pareigūnų. Karo teismo Lauko Teisėjais skiriami: du (2) Vadai, nežemesni kaip Kuopos Vadas, 1 ne aukštesnis kaip Būrio Vadas ir 1 eilinis kovotojas. **Pastaba**: Karo L[auko] T[eismo] nariais pagal galimumą skiriami karinin-

kai ir teisininkai.

§ 15. Karo Lauko teismas sprendžia bylas kilnojamose sesijose.

§ 16. Karo Lauko Teismo nariai, turį artimų ryšių su kaltinamuoju (giminystė, gentystė, bendri asmeniški reikalai) gali būti nušalinami. Tuo pat pagrindu nušalinami ar liudytojai.

§ 17. Karo Lauko Teismo posėdis vyksta dalyvaujant Prokurorui ir kaltinamajam, kuriam suteikiama teisė atsikirsti į užmetamus kaltinimus.

§ 18. Kaltinamajam pasislėpus ar negalint atvykti į Teismo posėdį, Karo Lauko Teismas sprendžia bylą už akių.

§ 19. Karo Lauko Teismo posėdžių metu rašomas protokolas.

§ 20. Teismo tardymui pasibaigus, Karo Lauko Teismas daro nuosprendį. Teismo pasitarimo metu Prokuroras ir kaltinamasis nedalyvauja.

§ 21. Visų teisėjų pasirašytas teismo nuosprendis perskaitomas kaltinamajam, kuris per 14 dienų gali prašyti tiesiog Apygardos vadą bausmę sušvelninti arba jo pasigailėti.

§ 22. Neradęs pagrindo nuteistajam pasigailėti, Apygardos Vadas įsako įvykdyti sprendimą Rinktinės Vadui.

§ 23. **Nusikaltimų rūšys:**

Karo Lauko Teismui perduodama spręsti bylos dėl šių nusikaltimų:

a) palaidas girtuokliavimas, sunkiai pažeidžiąs organizacijos drausmę,

b) nepamatuotų gandų skleidimas, kurie neigiamai veikia dalinio moralę ir drausmę,

c) sunki vagystė,

d) viršininkų įsakymų nevykdymas, dėl kurio gali sunkiai nukentėti organizacijos drausmė arba pastatytas pavojun dalinio kovingumas,

e) užmigimas sargyboje arba tarnyboje, dėl kurio dalinys galėjo turėti sunkių padarinių,

f) išprievartavimas (iššaginimas) moterų,

g) sauvališkas gyventojų žudymas ir jų turto grobimas,

h) organizacijos paslapčių išdavimas priešui,

i) įžeidimas viršininko veiksmu,

j) šnipinėjimas priešo naudai,

k) bendradarbiavimas su priešu ne pagal organizacijos tiesioginių viršininkų duodamus įsakymus arba nurodymus.

§ 24. **Sprendimai**. Laisvės kovotojas, padaręs vieną iš šių nusikaltimų,

Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka

L1 99/38081

yra baudžiamas:

a) perkėlimu kovotojo iš dalinio į dalinį visoje Apygardoje,

b) išmetimu iš organizacijos atimant partizano vardą,

c) mirties bausmė.

§ 25. Esant lengvinančių aplinkybių, kaltinamasis gali būti baudžiamas lygtinai. Bandomas laikas nustatomas iki vienerių metų.

V.Skyrius
Skundų tvarka

§ 26. Kovotojas, nežiūrint nei laipsnio, nei užimamos vietos, gali skųstis aukštesniam viršininkui:

a) kai jis tapo nuskriaustas viršininkų,

b) kai jis nuskriaustas ne viršininkų ir ne iš kovotojų pusės,

c) kai kovotojui neduodama Dr[ausmės] Nuost[atų] ir Ap[ygardos] Part[izanų] Veik[imo] Sta[tute] numatytų teisių.

§ 27. Skųstis gali raštu komandos tvarka arba žodžiu per inspekcinę apžiūrą.

§ 28. Nepriėmusiųjų priesaikos skundai nesvarstomi.

"Tauro" Apygardos vadovybė
1946.VIII.15.

Nuorašų nuorašai tikri:
*Dūmas**
Žalgirio Rinktinės Adjutantas

---

* Pranas Bastys (1923-ž.1951 02 02 Slavikų vls. Endrikių k.) - *Red. pastaba.*

LAIŠKAI IŠ KUČINO

Šį straipsnį parašiau 1983 m. Permės srityje, Kučino kaime politinių kalinių ypatingojo režimo konclageryje. Kaip ir kiti mano straipsniai, parašyti sunkiose sąlygose ir slaptai išnešti mano žmonos. Vienas jų "Okupuotoji Lietuva" - paskelbtas "Laisvės kovų archyve" (Nr.24).

Baigiantis L.Brežnevo epochai, bolševikinė nomenklatūra visiškai nusmuko ir jos griuvimas buvo nulemtas. Valdant J.Andropovui ir K.Černenkai, griuvimo pagreitis sparčiai didėjo, nes jie neturėjo nei fizinių, nei dvasinių jėgų pristabdyti imperijos irimą.

Tokiu laiku rašiau straipsnį užsienio skaitytojui, nes dauguma jų mažai suprato ar visai nesuprato bolševikinės tikrovės. Mano ketinimai išsipildė: tais pačiais metais straipsnį išvertė į vokiečių kalbą ir išleido Šveicarijoje 1983 m.

Straipsnis skelbiamas tik su nežymiais stiliniais pataisymais.

Balys Gajauskas

ŽVILGSNIS Į TSRS DARBININKŲ PADĖTĮ

Lengva valdyti tautą, kuri nekovoja dėl geresnio gyvenimo. Savo pasyvumu ji sudaro sąlygas valdančiajai grupelei piktnaudžiauti valdžia, išnaudoti tautą. Kuo tauta pasyvesnė, tuo lengviau į valdžios aparatą prasiskverbia karjeristai, biurokratai, lengvo pasipelnymo mėgėjai bei diktatoriai. Tokia tauta kenčia pažeminimą ir tik aimanuoja dėl savo sunkios būklės. Ji džiaugiasi trupiniais, kuriuos retkarčiais nuberia valdovai ir susitaiko su vergiška padėtimi. Baimė sukausto tautos valią kovoti dėl savo gerovės, reikalauti to, kas uždirbta ir kas priklauso. Valdančioji grupelė stengiasi išlaikyti tokią būklę. Virš tautos galvos lyg Damoklo kardas nuolat kabo žiaurių bausmių grėsmė. Tokia Tarybų Sąjungos "realaus socializmo" tikrovė.

TSRS tautos suvaržytos ir sukaustytos baimės, nes bolševikai jas valdo fiziniu bei dvasiniu teroru. Tai ligota visuomenės santvarka. Ji išsigimė. Šioje visuomenėje paplitęs melas, veidmainiavimas, o dėl žemo pragyvenimo lygio - sukčiavimas, vagystės ir kitos ydos. Svarbiausi visuomenės siekimai - kaip ką gauti, kur ką nusipirkti, kaip ką iš įmonės pavogti. Aukštesni idealai jos nejaudina. Ji nesvarsto, kokia santvarka geresnė, kokių pakeitimų reikia, kad pakiltų jos gerovė. Tai svarstyti draudžiama, todėl pavojinga. Bolševikų santvarką leidžiama tik girti. Demokratinis kelias spręsti gyvenimo problemas uždraustas. Todėl visuomenė apie jį menkai tenusimano.

Dabartiniame istoriniame tarpsnyje vienos tautos pasiekė aukštą ekonominės raidos lygį, kitos - žemesnį, bet ir jos spartina savo raidos tempus. Bolševikų imperijos tautos užima ypatingą vietą tarp pasaulio tautų.

Rusijos imperijos saulėlydyje didžiausią jos gyventojų dalį sudarė valstiečiai. Jie tada buvo labiausiai užguiti, tokie jie yra ir šiandien bolševikų imperijoje. Valstiečiai nulėmė žemą pragyvenimo lygį ir tautų sąmoningumą. Visi rusų imperijos gyventojai skurdo, bet valstiečiai labiausiai, nes čia ilgai užsitęsė baudžiava. (Rusija paskutinė panaikino baudžiavą.) Carinė santvarka nuo seno skiepijo gyventojams nuolankumą. Tobulesnės visuomenės idėjų bijojo, todėl neleido joms plisti. Be to, atsilikusiems valstiečiams jos buvo nesuprantamos. Dėl atsilikusios visuomeninės santvarkos Rusijos imperijos tautų sąmoningumas, išskyrus lenkus ir lietuvius, buvo žemas, todėl jos nekovojo dėl savo gerovės ar demokratinių laisvių. Tik negausi inteligentijos dalis, susipažinusi su Vakarų Europos visuomenine mintimi, sielojosi dėl savo tautų atsilikimo. Negausios praėjusio šimtmečio pabaigos organizacijos taip pat netapo visuomeninės veiklos katalizatoriais.

Pirmasis pasaulinis karas ypač skaudžiai palietė Rusiją. Ūkiškai atsilikusi, karo nualinta, skurstanti Rusija tapo gera dirva įvairiems pasaulio perėjūnams. Grupė sąmokslininkų, pasinaudojusi vidaus politiniu chaosu, liaudies masių tamsumu, dalies kariuomenės dezorientacija, užgrobė valdžią iš ką tik susikūrusios demokratinės vyriausybės. Bolševikų sėkmę nulėmė jų sumaniai išnaudojami žemiausi žmonių instinktai. Nesąmoningiausiai tautos daliai bolševikai siūlė plėšti turtingesniuosius, dalytis jų turtą. Skelbė, kad viskas neva priklauso liaudžiai. Patys tamsiausi gaivalai palai-

kė tuos šūkius ir prisidėjo prie bolševikų. Pilietiniame kare žuvo ar emigravo aktyvesnioji, prieš bolševikus nusiteikusi rusų tautos dalis. Carinės santvarkos šalininkus ir potencialius savo priešininkus bolševikai suiminėjo ir uždarinėjo į ką tik įkurtus konclagerius. Pasibaigus pilietiniam karui, rusai bei kitos bolševikų imperijoje likusios tautos neteko aktyvesnių ir drąsesnių savo žmonių. Todėl bolševikai lengvai palaužė ir taip silpną bei pasyvų pasipriešinimą jų eksperimentams. Kolektyvizacija nusinešė į kapus milijonus valstiečių, o gyvuosius pasmerkė skurdui, pavertė bolševikų imperijos baudžiauninkais. Ypač sunki buvo ištremtųjų būklė. Priklijavę "buožės" etiketę, bolševikai trėmė valstiečius iš tėvynės į tolimas retai apgyventas savo imperijos sritis - Tolimuosius Rytus, Sibirą, Vidurinę Aziją. Daugelis nepakėlę atšiaurių gyvenimo sąlygų išmirė. Praretėjo Ukraina, Rusija ir kiti kraštai. Gyventojus apėmė siaubas pamačius, jog jie yra bejėgiai, o jų gyvybės bolševikai visai nevertina. Sukaustyti baimės ne tik nesipriešino, bet nedrįso net skųstis savo sunkia dalia.

Skurdo ne tik valstiečiai. Mažai kuo geresnė buvo ir darbininkų bei smulkių tarnautojų būklė. Žemos valstybės nustatytos algos buvo nepakeičiamos. Miestuose stigo maisto produktų, nes kolektyvizacija nusmukdė žemės ūkį. Nuolatiniai "liaudies priešų" valymai, kai žmonės naktimis negrįžtamai dingdavo, gąsdino visus. Tad apie gyvenimo gerinimą žmonės nedrįsdavo ir prasitarti. Bolševikai ne tik lengvai užčiaupdavo burnas nepatenkintiesiems, bet ir pražudydavo juos apšaukę "liaudies priešais". Tik bolševikų elitas naudojosi visomis gėrybėmis, tačiau ir jį baugino nuolatiniai "valymai". Stalinas buvo įtarus. Jis ieškodavo ir "rasdavo" savo priešų ir elito eilėse. Todėl net valdančioji viršūnė nebuvo tikra dėl savo ateities.

Bolševikai baugino žmones šnipinėjimu. Šalį apėmė šnipinėjimo psichozė. Negalėjo pasitikėti draugas draugu, bendradarbis bendradarbiu, net brolis broliu. Stalinas sumaniai skaldė visuomenę, baugino ją ir laikė pažabojęs nuolatine baime. Todėl žmonės negalėjo susivienyti kovai dėl savo gerovės.

Pasibaigė Antrasis pasaulinis karas ir Tarybų Sąjungoje prasidėjo dar didesnis teroras, apėmęs visus gyventojų sluoksnius. Reikėjo vergų statyti miestus, fabrikus, kasti žemės turtus, kirsti miškus. Didžiosios komunizmo statybos reikalavo kančių ir aukų, rijo jas kaip devyngalvis slibinas ir vis šaukė naujų. Stalino "opričnikai", pasitelkę skundikus, išdavikus bei

šnipus, triūsė dienomis ir naktimis, skubėdami sukurti kuo daugiau "liaudies priešų". Ir visais pokariniais Stalino epochos metais gyvuliniuose vagonuose grūdo komunizmo vergus į šiaurę, Sibirą, Tolimuosius Rytus, Vidurinę Aziją. Tai buvo pigi darbo jėga nusmukusiam šalies ūkiui atkurti. Ypač skaudžiai nukentėjo Vakarų Ukraina, Lietuva, Latvija, Estija. Aprengę skudurais, pusbadžiu maitinę maisto produktų atliekomis, išnaudoję patiems sunkiausiems darbams, bolševikai plėšė iš pasmerktųjų didžiausią pelną. Mirus Stalinui, naujieji imperijos valdovai kritikavo jo terorą bei asmens kultą, džiaugėsi išsivadavę iš geležinio kumščio. Tačiau su Stalino mirtimi tautų baimė neišnyko. Ji tęsėsi iš inercijos. O tuo metu bolševikų elitas kovojo dėl valdžios. Tai buvo pereinamasis laikotarpis: žemesnioji valdžia laukė kovos pabaigos ir stabilios būklės. Tautos juto pereinamojo laikotarpio neaiškumą bei netikrumą. Žmonių baimė šiek tiek atlyžo, atsirišo liežuviai. Kai kuriose įmonėse darbininkai reikalavo geresnių darbo sąlygų, didesnio atlyginimo, kai kur net prasidėjo streikai. Tačiau naujieji valdovai žiauriai susidorodavo su drąsesniaisiais. Bolševikinis elitas bijojo duoti daugiau laisvės žmonėms ir gerinti jų gyvenimą. Laisvė grėsė paties elito egzistavimui. Jis džiaugėsi išsivadavęs iš Stalino teroro ir norėjo užsitikrinti saugią, ramią bei klestinčią ateitį, todėl neketino duoti daugiau laisvės tautoms. Jos toliau turėjo lenkti nugaras, vilkdamos bolševikų elito ir plintančios biurokratijos jungą.

Bolševikų elitas, išsivadavęs iš Stalino diktatūros varžtų, pasijuto laisvesnis ir norėjo tvirtai paimti valdžią į savo rankas. Tuomet iškilo, kaip skelbė, "kolektyvinė vadovybė". Neva vadovaus grupė elito atstovų, kuri neprileis prie valdžios vairo naujo diktatoriaus. Tačiau tuo metu vienas iš tos "kolektyvinės vadovybės" - Chruščiovas - ėmė stiprinti savo asmeninę valdžią: šalino priešininkus ir traukė šalininkus. Augo nauja karikatūrinė diktatūra. Bolševikų elitui grėsė pavojus prarasti valdžią ir vėl atsidurti po diktatoriaus padu. Pradžioje elitas viską vertė Stalinui ir aimanavo, jog buvo skriaudžiamas. Iš tikrųjų Stalinas vykdė nusikaltimus kartu su bolševikų elitu. Dabar jam reikėjo atsakyti už sunaikintus ir terorizuotus žmones. Elitas išsigando Chruščiovo, nes jis tapo pavojingas. Didėjo nepasitenkinimas ir Chruščiovo ūkine politika. Jis nesukūrė bolševikų elitui ekonominio rojaus. Darbininkų atlyginimai taip pat liko žemi. Valstiečiai negalėjo pragyventi už skurdžius darbadienių uždarbius. Pagrindinis prasi-

maitinimo šaltinis jiems liko arai, kuriuos apdirbdavo šiokiadieniais po darbo kolūkyje ir sekmadieniais. Gyventojams trūko net duonos. Kaip ir anksčiau, propaganda maitino žmones pažadais. Pagaliau nepatenkintas bolševikų elitas pašalino Chruščiovą iš tiesų tai buvo sąmokslas prieš statytinį.

Atėjo naujas bolševikų statytinis - Brežnevas. Jam valdant elito pozicijos sutvirtėjo. Tai naujoji klasė, kurios branduolį sudaro aukštieji ir vidutinieji partijos vadeivos. Prie jų šliejasi įmonių ir įstaigų valdytojai. (Tas pareigas gali užimti tik partiečiai.) Tokioje didžiulėje šalyje jų gana daug. Ši klasė tartum voratinkliu apraizgė viską. Jos nariai dalijasi tarpusavyje visas vadovaujamas ir pelningas vietas. Jie susikūrė įvairias privilegijas, kurias nuo eilinių piliečių kruopščiai slepia. Jie statosi vilas, ištaigingus namus ar butus. Jie važinėja į užsienį (bolševikų imperijoje - tai prabanga, nepasiekiama eiliniam piliečiui). Jie susidarė galimybes naudotis deficitinėmis bei užsienietiškomis prekėmis iš bazių ir tik jiems skirtų parduotuvių. Jie užsiima stambia spekuliacija ir kyšininkavimu. Jie godūs turtams. Valdžia - jų ūkinės gerovės garantas, todėl bet kokia kaina stengiasi tą valdžią išlaikyti. Jie šmeižia, akiplėšiškai meluoja, veidmainiauja. Jie grūdo žmones į kalėjimus ir konclagerius, sunaikino milijonus ir sunaikins, bet valdžios neatiduos. Ta naujoji klasė gyvena savo aukso amžių.

Kuriantis bolševikų imperijai, buvo idealistų ir svajotojų. Šiandien jų nerasime su žvake. Dabar bolševikų elitą sudaro partiniai karjeristai, siekiantys materialinės gerovės. Proto čia nereikia. Priešingai, mąstantis žmogus pavojingas, nes jis supras melą ir apgaulę. Toks nepakils partinės karjeros laiptais. Jais lipa žmonės menkų protinių gabumų, veidmainiai, prisiplakėliai, tinginiai, kurie normalioje visuomenėje nieko nepasiektų ir nesiektų. Čia jiems užtenka būti partinių dogmų šalininkais ir vykdyti vyresnybės įsakymus. Tokiems karjera užtikrinta. Jie gali klestėti tik šioje santvarkoje, todėl visos tos menkystos taip atkakliai gina bolševikinę santvarką, o iš tiesų - savo pilvus. Jie kaip vilkų ruja skalydama ir įniršusi puola bandančius juos demaskuoti, dangsto savo tuštybę blizgučiais, kuriais nusagsto ne tik krūtines, bet ir pilvus. Tomis skardelėmis stengiasi stebinti visuomenę ir nori, kad žmonės jų siektų, džiaugtųsi jomis ir nereikalautų didesnių atlyginimų bei geresnių gyvenimo sąlygų. Save vaizduoja visuomenės vadovais, pažangiausių idėjų skleidėjais, reikalingais visuomenei,

nes ši be jų pražūtų. Jie dedasi apsišvietusiais, humanistais, tačiau pakanka į juos pažvelgti šiek tiek giliau ir pamatysime godžius bei žiaurius egoistus, dogmų persisunkusius nevykėlius. Tai toks dabartinis bolševikų elitas.

Darbo liaudis Brežnevo laikais savo gerovę kėlė vagystėmis iš įmonių, papildomais darbais atostogų ir poilsio dienomis, smulkia spekuliacija, sukčiavimu bei kyšininkavimu. Taip išliaupsinti atlyginimų kėlimai nedavė apčiuopiamų rezultatų, nes tas priemones lydėjo prekių kainų bei išdirbio normų kėlimas. Padėtį sunkino nuolatinė infliacija.

Iš visų bolševikų imperijos gyventojų sunkiausia yra kalinių būklė. Ši beveik beteisė (jeigu teise nelaikyti šiokį tokį maistą ir skurdų kalinio rūbą) darbininkų masė žiauriausiai išnaudojama. Iš jos bolševikai išsunkia didžiausią pelną. Kaliniai - modernizuoti vergai, labai pigi darbo jėga, prilyginami gyvuliams, kuriuos galima kada nori įkinkyti į vežimą. Kiek nori, gali ant jų krauti, kur nori, gali juos pasiųsti. Jie turi paklusniai traukti tą vežimą, o jei kuris užsispiria - tam su vėzdu per nugarą. Be kalinių neišsivertė nė viena statyba. Jie dalyvavo visose didžiosiose kumunizmo statybose: kasė Baltijos-Baltosios jūros kanalą, Žigulių jūrą, statė Bratsko HES, Baikalo-Amūro magistralę, tiesė dujotiekį į Vakarus, statė ir stato fabrikus bei miestus, kasė ir kasa žemės turtus, kirto ir kerta mišką. Tačiau ne visose statybose kaliniai išvedami į pirmąsias eiles. "Reprezentacinėse" statybose jie atšaukiami į "užfrontes", maskuojami nuo pašalinių akių, ypač nuo užsieniečių. Bolševikų imperijos kalinių išnaudojimą tyrinėti labai sunku. Jokių oficialių duomenų, pvz., apie kalinių skaičių, jų laikymo vietas, atliekamą darbą, gyvenimo sąlygas, uždarbį, sveikatos būklę tarybinė valdžia neskelbia. Priešingai - už tokių duomenų rinkimą ar skelbimą baudžia, kaltindama antitarybine veikla. Dokumentus, kuriais būtų galima pasinaudoti tyrinėjant šią problemą, vienus sunaikina, kitus paslepia už storų archyvų sienų. Į juos nepažvelgs smalsesnė akis. Net mažai kas žino apie juos. Daug ir vertingos medžiagos gali pateikti liudytojai, tačiau laikas bėga ir jie pasitraukia iš gyvenimo, nusinešdami brangią informaciją į kapus. Ypač mažai liko politinių kalinių iš prieškarinės epochos. Tada daug jų buvo sunaikinta, kiti neišlaikė sunkių konclagerių sąlygų ir išmirė. Tik laimingesni išliko, bet ir iš jų daugelis, praradę sveikatą, mirė be laiko. Laikas taip pat nepasigailėjo tiesioginių bei netiesioginių budelių. Dalis jų išmirė, o likučiai, gavę geras pensijas, baigia savo amžių kur nors pietuose.

Jų negraužia sąžinė, jie nežiūri į savo rankas, suteptas nekaltų žmonių krauju. Šie budeliai ramiausiai žvejoja kokioje idiliškoje vietelėje ar susėdę su savo sėbrais lošia domino. Jie slepia savo praeities juodus darbus, iš jų neišplėši liudijimų. Tik teisėtumo ranka galėtų juos priversti prabilti, bet ji dar nesiekia jų.

Karo ir pokario Stalino epochos liudytojų, kurie pergyveno konclagerių pragarą, dar daug. Jie daug žino apie prieškarinius konclagerius, nes buvo kartu su to laiko kaliniais. Tačiau jie tyli arba pasakoja tik savo artimiesiems. Jų išgyvenimai neišeina į viešumą. Tik A.Solženycinui pavyko surinkti didesnį kiekį liudytojų parodymų ir panaudoti "Gulago salyne". Be abejo, kai kurie politiniai kaliniai rašo atsiminimus ir slepia juos laukdami, kada galės paskelbti. Jeigu bolševikų imperija ilgiau gyvuos, daug tų atsiminimų sutrūnys, išliks tik maža dalis. Ateityje tai bus vertinga medžiaga tyrinėjantiems vergiją. Tačiau ji yra vertingesnė ir aktualesnė šiandien. Dabar tokia literatūra padėtų visuomenei teisingiau įvertinti bolševizmą. Juk dar daug žmonių imperijoje ir Vakaruose gyvena iliuzijomis. Kai kurie autoriai paskelbtų savo rašinius jau dabar, bet negali, kiti bijo skelbti, kad nepakliūtų į konclagerį, tad viliasi sulaukti bolševikų imperijos žlugimo ir tada išleisti savo atsiminimus.

Postalininės epochos konclagerių buities ir darbo sąlygos geriau žinomos šiuolaikinei visuomenei. Šiuo metu gyvena labai daug žmonių, kuriems teko paragauti konclagerių duonos. Šiame periode išnaudojimo sistema keitėsi nedaug, nes ją kodifikavo - priėmė vieningą visoje šalyje. Be to, gana daug žmonių, praėjusių postalininių konclagerių girnas, išvyko į užsienį. Jie gali papasakoti ar parašyti apie nežmoniškas konclagerių sąlygas.

Bolševikų konclagerių istoriją galima dalyti į du laikotarpius: stalininį ir postalininį. Stalininis periodas tai žiaurus kalinių išnaudojimo ir naikinimo periodas. Sunkus darbas, prastas maistas, žiemą šaltis turėjo išsekinti kalinius ir sunaikinti juos. Konclageriai buvo girnos, kurios traiškė ir malė žmones. Atviresni lagerių administratoriai pasigardžiuodami sakydavo: "Išspausime iš jūsų sultis, o išspaudas išmesime". Kai kurie ir ranka parodydavo, kaip jie tai darys. Jų žodžiai reiškė, jog sunkiu darbu atims sveikatą, o tada baisios gyvenimo sąlygos pribaigs ligotą kalinį. Taip elgėsi su politiniais kaliniais. Kriminalinius laikė savais ir jų neengė.

Postalininiu periodu buities ir darbo sąlygos konclageriuose pagerėjo. Daug kalinių buvo paleista, todėl per šį laikotarpį išmirė gerokai mažiau negu Stalino laikais. Tačiau ir šis periodas buvo nevienodas. Pirmoje Chruščiovo valdymo epochos pusėje (maždaug iki 1959 m.) konclageriuose gyventi buvo lengviau. Antroje - sąlygos nuolat sunkėjo.

Dar reikia skirti dvi kalinių kategorijas: politinius ir kriminalinius. Nors tiek vienus, tiek kitus žiauriai išnaudojo ir išnaudoja, bet bolševikų požiūris į kriminalinius kitoks. Pastarieji jų žmonės, tik šiek tiek pagedę. Politiniai kaliniai - pavojingiausi "liaudies priešai", todėl jie turėjo dirbti pačius sunkiausius darbus. Bolševikai nesuko sau galvos, kad šie kaliniai neišlaikys. Dabar politinius laiko ypatingai pavojingais, galinčiais paveikti visuomenę. Net pavojingesniais negu anksčiau. Juk bolševikai apsimeta, kad pas juos nėra politinių kalinių, nėra priverčiamojo darbo. Gyvi politiniai kaliniai-liudytojai tuos teigimus demaskuoja, todėl dabar politinius kalinius ypač stipriai izoliuoja, kad jų žodis neišeitų į vidaus visuomenę ir laisvąjį pasaulį.

Bolševikai priverčiamąjį kalinių darbą naudojo visoje imperijoje, bet daugiausia naudos davė jiems vergų darbas negyvenamuose ir retai apgyventuose rajonuose. Ten kaliniai pastatė miestus, miestelius, fabrikus, iškasė šachtas, kanalus, kirto miškus. Ten jie pradėdavo dirbti ant tuščio lauko. Vežė juos iš Lietuvos, Latvijos, Estijos, Vakarų Ukrainos, Baltarusijos. Tai buvo pagrindiniai vergų aruodai. Vergus tiekė ir Kaukazo bei Vidurinės Azijos tautos, vergų davė ir pati Rusija. Gaudydavo juos ir skirdavo 10-ies ar 25-erių metų bausmes, paskui sukaustydavo didelėmis grupėmis, gabendavo į persiuntimo punktus, pakraudavo kaip gyvulius į prekinius, spygliuotomis vielomis apraizgytus vagonus po 500-1000 žmonių ir, kareivių lydimus, nuveždavo tiesiai į paskyrimo vietas miestus, laukus, dykumas. Pirmiausia kaliniai gyvendavo lauke ar palapinėse, vėliau - bet kaip surėstuose barakuose. Gulėdavo kaip silkės vienas prie kito ant ištisinių gultų. Kai įveikdavo naujos gyvenvietės įkūrimo sunkumus, kai pastatydavo kareivines, namus administracijai ir gyventojams, tuomet atveždavo verbuotus darbininkus, o kalinius keldavo į kitą vietą.

Kalinio išlaikymas buvo labai pigus. Jį rengdavo suplyšusiais, daug kartų lopytais drabužiais. Maistas buvo prastas: iš blogiausios kokybės produktų, bet ir tokio trūko. Oficialus darbo laikas - 10 val., tačiau kalinį galė-

jo išvaryti į darbą bet kada: sekmadienį, per šventę, galėjo užtęsti darbo laiką, nes tai priklausė nuo konclagerių administracijos. Tai reikia įvykdyti gamybinį planą, tai baigti skubią užduotį ir todėl poilsio kaliniams ir sekmadienį neduodavo. Atostogų kaliniai neturėjo - privalėjo vilkti jungą iki nugaiš. Kalinių darbas neįėjo į darbo stažą. Tai reiškė: senatvėje, jeigu žmogus jos sulauks ir išeis iš lagerio, pensijos negaus. Kadangi kalinių buvo dešimtys milijonų, tai valstybė turėjo didžiulį pelną vien už tas papildomas valandas (lyginant su laisvojo darbininko 8 val.), už neduodamas atostogas, už nemokamas pensijas, neatlygintus suluošinimus. Kasyklose bei fabrikuose dirbo ir aukštos kvalifikacijos specialistai, kurie turėjo būti brangiai apmokami, o valstybei jie nieko nekainavo. Bolševikai visokiais būdais stengėsi priversti kalinius kuo daugiau dirbti. Jie griebėsi bausmių ir paskatų.

Vengiančius arba visai atsisakančius darbo bausdavo karceriu, mažindavo ir taip menką maisto davinį. Dirbančius viliodavo papildomu maistu. Už nustatytą išdirbio normos viršijimą maisto davinį padidindavo, tačiau šis papildomas davinys buvo labai menkas ir nekompensavo prarastų jėgų. Tai buvo jaukas išspausti iš kalinio kuo daugiau. Alkani žmonės dažnai kibdavo ant to jauko, bet kartu prarydavo ir kabliuką. Daugiau dirbdamas, nors gaudamas ir papildomą maisto davinį, kalinys pamažu silpdavo ir pasidarydavo distrofiku.

Bolševikai naudojo niekšiškiausius metodus, kad išspaustų iš kalinio daugiau pelno: vienoje rankoje laikė botagą, kitoje - pyragaitį. Toks "pyragaitis" buvo net machorkos pakelis. Kaliniams labai trūko rūkalų, rūkantieji kentėjo. Bolševikai tai išnaudojo darbo našumui skatinti. Kasyklose už įvykdytą pamainos išdirbio normą kaliniams duodavo po pakelį machorkos. Taigi stenkitės, prikaskite daugiau rūdos - gausite parūkyti. Beje, vienas pakelis kainavo 6 kapeikas labai pigiai atseidavo tona rūdos.

Kareiviai saugodavo kalinius, kad jie nepabėgtų. Į apsaugos dalinius skirdavo vaikinus, paimtus atlikti būtiną karo tarnybą, ir jais lyg šunimis pjudydavo kalinius. Kareiviai kainavo taip pat pigiai: jų apranga prasta, nekoks ir maistas, mokėdavo mažai.

Po Stalino mirties bolševikinės imperijos vadovai, nors ir paleido daug kalinių, bet jų išnaudojimo visiškai neatsisakė.

Paleistieji kaliniai pasklido po visą šalį. Jie pasakojo apie patirtus konc-

lageriuose žiaurumus, apie nežmonišką išnaudojimą, kai kurie rašė atsiminimus. Švelniau parašytus cenzūra netgi leido paskelbti spaudoje. Daug demaskuojančios medžiagos paskelbė patys oficialūs pareigūnai. Konclagerių žiaurumai ir prievarta jaudino visuomenę ir kėlė pasipiktinimą, apie komunistų nusikaltimus sklido stulbinančios žinios ne tik imperijos viduje, bet pasiekė ir užsienį. Užsienio visuomenė galėjo gauti liudijimų iš pirmų rankų. Tuo metu iš bolševikinės imperijos konclagerių grįžo daug užsieniečių. Paslaptingumo ir melo siena, dengusi šią imperiją, iro. Jos prestižas tiek viduje, tiek užsienyje smuko. Postalininiai bolševikinės imperijos vadovai didžiavosi, kad baigta su prievarta ir žiaurumais. Ypač dideliais humanistais dėjosi bolševikų vadovai Brežnevo laikais. Tačiau šioje "humanistų" imperijoje šiandien toks platus konclagerių tinklas, kokio nėra jokioje kitoje pasaulio valstybėje. Kad nepakenktų bolševikinei propagandai vaizduoti imperiją patrauklia visuomenei ir neleistų jos kritikams badyti pirštais į konclagerius bei priverčiamąjį darbą, imperijos valdžia ėmė kruopščiai maskuoti konclagerius ir kalėjimus, ypač politinių kalinių konclagerius.

Svarbų vaidmenį dezinformuojant visuomenę atliko bolševikinė spauda. Propaganda tvirtina, kad įkalintieji buvo teisiami pagal įstatymą už pavojingus nusikaltimus. Iš tikrųjų bolševikų imperijoje politiniams kaliniams įstatymų nėra yra tik įstatymų iškamšos, kuriomis siekiama apgauti visuomenę, tik keliolikos asmenų grupelės valia. Bolševikų spauda nuolat tvirtina, kad jų "humaniškoje" šalyje yra tik kriminaliniai nusikaltėliai, o politinių nėra, todėl dabar maskuoja pačius kalėjimus bei konclagerius, kelia juos toliau nuo visuomenės akių.

Stalino mirtis pakeitė kalinių likimą. Naujieji vadovai atsisakė tokios nuožmios kalinių naikinimo ir išnaudojimo politikos. Per kelis metus po Stalino mirties daugumą politinių kalinių paleido, o kai kuriems sumažino kalinimo laiką. Tačiau dar daug liko įkalintų 25-eriems metams. Šalies kalėjimai buvo perpildyti kriminaliniais kaliniais, todėl daugelį jų paleido. Pirmiausia išleido teistus už pavogtą siūlų ritę, už nuo lauko surinktų varpų saujelę, už lentgalį, parsineštą iš statybos. Tokie buvo teisti nuo trejų iki septynerių metų. Bolševikai suprato, kad nusikaltimo nepadarė ir daugelis kriminalinių kalinių, bet paėmė juos siekdami paremti pašlijusį šalies ūkį. Nuo 1956 m. politinių kalinių darbo jėga sumažėjo, ji daugiau nebuvo

vienas iš pagrindinių bolševikų ekonomikos ramsčių. Politinių kalinių likučius sukaupė Mordovijoje, o kriminaliniai liko išmėtyti po visą šalį.

Mordovijoje jau seniai bolševikai įkūrė ištisą konclagerių sistemą su savo geležinkeliu, tiekimo tinklu, fabrikais. Prie kiekvieno konclagerio pastatė įmonę. Todėl kaliniai labai retai susitikdavo su laisvaisiais žmonėmis, išskyrus lagerio tarnautojus ir įmonės vyresnybę. Kalinių neišveda dirbti už konclagerio teritorijos.

Nėra pasaulyje valstybės, kuri turėtų tokią didelę kalinių išnaudojimo patirtį, kuri mokėtų išspausti tokį didelį pelną iš kalinių prakaito. Ši tobula konclagerių sistema neatsirado per vieneriu metus. Per 60 metų ją lipdė, dailino, tobulino. Dabar 4-5 milijonai kalinių sudaro didelę darbo armiją: aptarnauja daugybę fabrikų, gamina įvairias mašinas, namų apyvokos daiktus, kerta miškus, dirba kasyklose. Pusvelčiui dirbdami jie duoda bolševikų imperijai didelį pelną.

Skirtingai nuo Stalino laikų, dabar bolševikai moka kaliniams už darbą pusę laisvojo darbininko atlyginimo. Iš jo atskaito maisto ir drabužių kainas bei kitus mokesčius. Vidutinis kalinio uždarbis, atskaičius mokesčius, - 25-30 rub. per mėnesį.

Bolševikai tvirtina, jog kalinių darbą reguliuoja Darbo kodeksas taip, kaip ir laisvųjų darbininkų. Bet tai tik dalis tiesos. Kalinio darbo laikas 8 val. per dieną. Tačiau per savaitę jis dirba 6 dienas (48 val.), o Darbo kodekse numatytos 5 darbo dienos po 8 val. Taigi kalinys dirba per savaitę 8 val. ilgiau negu laisvasis darbininkas. Keturi milijonai kalinių (jų šalyje ne mažiau, o gal ir daugiau) apytikriai paskaičiavus per metus uždirba apie 600 tūkst. papildomų darbo metų! Kalinys negauna atostogų. Jei imsime trumpiausią atostogų laiką -14 darbo dienų per metus - tai 4 milijonai kalinių uždirba apie 170 tūkst. metų. Iš viso 770 tūkst. papildomų darbo metų per vienerius metus! (Šis paskaičiavimas apytikris. Tikslus skaičius būtų dar didesnis.) Papildomą darbo laiką pavertę pinigais gausime didžiulę sumą, bet ir tai dar ne viskas. Kalinio darbas neįskaitomas į darbo stažą, o tai reiškia, kad valstybė už tą laiką nemoka buvusiam kaliniui senatvės pensijos. Tai irgi sudaro gražią sumą. Matome, jog kaliniai užpilddo didžiulę bolševikų imperijos biudžeto spragą.

Bolševikų imperijoje labai paplitę girtuokliavimas: girtuokliauja darbininkai, tarnautojai, vyrai ir moterys. Darbininkai, gavę algas, po kelias die-

nas neateina į darbą. Kalinys negirtuokliauja, jį gali kur nori nuvežti dirbti. Tad suprantama, kodėl XX a. vergvaldžiai laikosi kalinių darbo.

Atokesniuose šalies rajonuose pramonei reikia vis daugiau darbiniinkų, tačiau prie kiekvieno fabriko negalėjo sukurti konclagerio. Chruščiovo laikais statė daug chemijos fabrikų, kuriems reikėjo darbininkų. Tuomet atsirado nauja kalinių grupė vadinamieji "chemikai". Tai - kriminaliniai nusikaltėliai teismo nuosprendžiu siunčiami į chemijos fabrikų statybas arba atkalėjusieji didesnę dalį bausmės, taip pat ir politiniai kaliniai, gyvenantys bendrabučiuose be sargybos, bet prižiūrimi. Tokie kaliniai bolševikams pasirodė labai naudingi ir dabar juos plačiai naudoja visoje šalyje. Jie dirba ir sveikatai žalingus darbus, kurių laisvieji darbininkai vengia. Daugiausia vadinamųjų "chemikų" yra naftos, cemento, trąšų gamyklose, įvairiose statybose ir kituose objektuose, ypač ten, kur reikia slėpti kalinių darbą.

Stalino laikais didelę represuotųjų dalį sudarė tremtiniai. Tuomet buvo lengva apkaltinti žmones nelojalumu ir ištremti į Sibirą. Trėmė čečėnus, totorius, ukrainiečius, lietuvius, latvius, estus ir kitas tautas. Vienus trėmė apšaukę buožėmis, kitus - potencialiais priešininkais, nelojaliais, trėmė politinių kalinių šeimas. Tremtiniai sudarė didelę darbo armiją Sibire ir kituose tolimuose šalies rajonuose. Jie turėjo užpildyti pustuštes teritorijas ir buvo pusiau belaisviai. Po Stalino mirties tremtiniams leido grįžti į tėvynę. Daugelis grįžo. Dabar tremtinių nedaug, jie neturi ankstesnės reikšmės šalies ūkiui.

Kas tas "laisvasis darbininkas"? Jis turėtų pats papasakoti apie save: kuo džiaugiasi, dėl ko liūdi, ko jam trūksta, apskritai, kam gyvena. Tai būtų teisingiausia informacija. Tačiau bolševikų imperijoje darbininkas tylus ir nieko negali papasakoti. Jis neturi nei savo spaudos, nei televizijos ir radijo, nei susirinkimų teisės. Už jį daug kalba partiniai šulai ir bolševikų korespondentai, laikraščiuose jis vaizduojamas gerai įmitusiu, iškeltu kumščiu, karingai nusiteikusiu. Vieno kito drąsesnio darbininko balsas, nuskambėjęs kur nors susirinkime, skęsta propagandos triukšme. Paklausius saldžios bolševikų gražbylystės atrodo, kad darbininkas gyvena rojuje be rūpesčių, viskuo aprūpintas, o bolševikų vadeivos dieną naktį tegalvoja, kaip pagerinti jo gyvenimą. Vadeivos nuskurdintų ir užguitų savo darbininkų vardu "laisvina" kitų šalių darbininkus, nors anie to visiškai neprašo.

Sunkiausia darbininko padėtis, kai jo uždarbį ir darbo sąlygas nustato vienintelis darbdavys - valstybė. Žmogus turi dirbti, nes kito pasirinkimo nėra. Vienintelė priemonė išreikalauti teisingą aukštesnį atlyginimą už darbą - protestas, bet už jį baudžia. Drąsiausi darbininkai protesto griebiasi kaip paskutinės priemonės ir išdrįsta streikuoti. Bolševikai streikus malšina, neleidžia jiems plisti. Spauda apie tai niekada nerašo, o sklindančias visuomenėje ir pasiekusias užsienį žinias neigia. Bolševikinė imperija turi priemonių priversti darbininkus dirbti už bet kokį atlyginimą. Tai platus šnipų tinklas, milicija, saugumas, kalėjimai, konclageriai, pagaliau kariuomenė. Darbininkai tartum sužnybti geležinėmis replėmis. Tad kokios darbininko teisės į teisingą uždarbį? Jis turi teisę nuolatos girti šios imperijos santvarką, bet neturi teisės į teisingą uždarbį, negali protestuoti dėl žemo atlyginimo, neturi teisės išvykti į kitą šalį.

Bolševikų propaganda mėgsta postringauti apie bedarbius Vakarų šalyse ir įkyriai bruka melą apie laimingą darbininko gyvenimą imperijoje. Neva vienintelė laimė gyvenime yra darbas, kuriuo jie aprūpina. Nors Romos imperijoje aprūpindavo vergus darbu, o baudžiavos laikais užtekdavo darbo baudžiauninkams nuo ryto iki vakaro, bet jie laimingi nebuvo. Kiekviename laikraščio puslapyje piešia darbininko gyvenimą šviesiausiomis spalvomis ir iš karto pirštu duria į tikslą: todėl, kad mes gyvename socialistinėje, pažangiausioje visuomenės santvarkoje, o jūs - kapitalistinėje, istorijos pasmerktoje, atsilikusioje, atgyvenusioje, mirštančioje.

Kodėl bolševikų imperijoje darbininkai, užimti darbu, taip pluša, kad, paviršutiniškai žiūrint, bedarbių atrodo nėra? Priežastys glūdi specifinėje bolševikų imperijos santvarkoje. Jų yra keletas: žemas technikos lygis, gausi valstybinė partinė biurokratija, daug žmonių užimta milicijoje, saugume, kariuomenėje ir kituose pusiau kariniuose junginiuose. Tiesa, kai kurios pramonės šakos šoktelėjo į priekį ir pasiekė aukštoką techninį lygį. Todėl bendras šalies techninio lygio rodiklis pakilo. Gerai aprūpinta užsienio ir savo naujausia technika karinė pramonė ir pramonė stambiuose miestuose. Šalies periferijoje techninis lygis žemas. Ten dirbama su žemiausio našumo pasenusiais įrengimais. Visoje šalyje labai žemas techninis lygis žemės ūkyje, statyboje, lengvojoje pramonėje. Šiose srityse darbas nenašus, blogai apmokamas, todėl nuolatos trūksta darbininkų.

Bolševikų imperijos pramonė toli atsilieka nuo aukštai išsivysčiusių Va-

karų šalių, todėl jai reikia daug darbininkų.

Turbūt nėra pasaulyje kitos valstybės, kurioje taip klestėtų biurokratija, kaip bolševikų imperijoje. Kur nepažvelgsi - visur įstaigų įstaigėlių, o jose prigalvota visokių pareigų pareigėlių, viršininkas ant viršininkėlio, tai yra biurokratas ant biurokratėlio. Visi vaizduoja dirbančius ir palaiko vienas kitą, nes beveik visa biurokratiją sudaro partijos elitas. Jis šventai saugo savo pelningas vietas. Nepajudink jo teisių, nes sutrins tave į miltus. Elitas mažai dirba ir stengiasi kuo daugiau gauti, naudojasi įvairiausiomis privilegijomis, o tai slepia nuo pašalinės akies.

Svarbų vaidmenį imperijoje vaidina partinė biurokratija. Ji taria lemiamą žodį. Ji - tai centrinis valstybės aparatas, kurį sudaro gerai apmokamų partinių karjeristų armija. Anot Džilo, tai "naujoji" klasė. Nė viena normali valstybė negalėtų išlaikyti tokios gausios biurokratijos, nes neturėtų iš ko apmokėti.

Bolševikų imperijos griaučiai - milicija, saugumas, kariuomenė ir kitos pusiau karinės formuotės. Be šių griaučių ji susmuktų kaip kūnas be kaulų. Ta didžiulė armija gina bolševikų imperijos ir biurokratijos interesus. Šią veltėdžių armiją turi išlaikyti darbininkai ir valstiečiai. Štai dėl ko atrodo, jog bolševikų imperijoje nėra bedarbių.

Bolševikai daug kalba apie darbą, apie darbininkus. Tačiau jie vengia kalbėti apie uždarbį. Atrodo, kad darbininkui nereikia atlyginti už darbą, kad svarbu tik jį duoti. Kartais skelbiamas vidutinis uždarbis, bet jis nerealus, miglotas. Be to, bolševikine statistika sunku patikėti. Žemesnės organizacijos savo ataskaitose prirašinėja, išpučia duomenis, kaip joms geriau. Todėl galutinė statistika labai išpūsta. Taip ir su vidutiniu uždarbiu - jis gali būti išlaužtas iš piršto. Oficialus uždarbis neparodo tikrosios darbininko padėties. Prieš kelis metus tuometinis bolševikų imperijos valdovas Brežnevas paskelbė vidutinį atlyginimą - 160 rublių ir tvirtino, kad vidurkis labai aukštas. Prie to dar pridėjo nemokamą mokslą, gydymą, pensijas. Visa tai sudarytų 210 rublių per mėnesį. Matome, kad tie "nemokamieji" priedai kainuoja darbininkams 50 rublių per mėnesį. Jeigu įdėmiau panagrinėsime tą vidutinį uždarbį, pamatysime, kad jis visai nedidelis. Iš tų 160 rub. išskaičiuoja pajamų mokestį, profsąjungų nario mokestį, kai kuriems mažašeimių mokestį. Lieka maždaug 140 rub. Toks vidutinis uždarbis mažas, nes maisto produktų ir kitų prekių kainos aukštos. Vidutinė

šeima iš tokio uždarbio tik skurdžiai pragyvena. Dauguma darbininkų negauna ir to vidutinio atlyginimo. Dirbantieji sveikatos apsaugoje, lengvojoje pramonėje, prekyboje, švietime gauna vos 80-100 rub. per mėnesį. Taigi vidutinis darbininko uždarbis yra dar žemesnis, tik jį iškelia biurokratijos atlyginimai, kurie gerokai aukštesni.

Bolševikų propaganda nuolatos tauškia apie nemokamą gydymą, mokslą, socialinį aprūpinimą. Atrodo, kad ne darbininkai ir valstiečiai tai uždirba, o bolševikams visada krenta iš oro ir jie dalija tas "nemokamas" gėrybes, pamiršdami, kad juos pačius dirbantieji neša ant savo pečių.

Kiekvieną mėnesį ima iš dirbančiųjų, jų neatsiklausę, dalį uždarbio vadinamųjų nemokamų gėrybių apmokėjimui (gydymui, mokslui, pensijoms). Darbininkai net nežino savo realaus uždarbio. Juk ne kiekvienas gydosi kas mėnesį, ne kiekvieno vaikai, jeigu jų turi, mokosi. Prie nuolatinės algos reikia pridėti kai kada kai kuriems darbininkams išmokamas premijas. Paprastai jos būna nedidelės - 5-10 rub. Didesnes sau skiria viršininkai. Nedidelės premijos nepakeičia bendros darbininkų padėties. Jiems reikia ieškoti papildomų pragyvenimo šaltinių. Toks oficialus šaltinis yra papildomos pareigos - "pusė etato". Dirbantysis, pasiėmęs papildomas pareigas, darbą atlieka vakarais ir poilsio dienomis. Taigi darbininkas šiek tiek pakelia savo uždarbį atsisakydamas poilsio. Kai kurie dirba vasaros atostogų metu. Tačiau tokių nedaug. O ką daro tie, kurie negali oficialiai padidinti atlyginimo? Tokių dauguma ir gyvenimas verčia juos ieškoti papildomų lėšų kitokiais būdais. Lengviausia - vogti jų pačių gaminamą produkciją, ją vartoti ir pardavinėti. Tačiau tokiu būdu gerinti savo gyvenimą rizikinga, nes už tai baudžia. Vagystės iš fabrikų, sandėlių, valgyklų, restoranų, kolūkių tiek paplito, kad žmonės jų nelaiko vagystėmis. Jas vadina "kombinavimu". Po karo buvo pelninga dirbti maisto pramonėje, ypač mėsos kombinatuose, saldainių fabrikuose, maisto sandėliuose. Tada žmonės gyveno pusbadžiu ir reikėjo kaip nors pramisti. Gerai dar buvo Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje, kur ūkininkai dar nebuvo suvaryti į kolūkius. Valstiečiai, nors ir terorizuojami, aprūpindavo kraštą maisto produktais. Net iš Rusijos plūsdavo žmonės į Pabaltijį pirkti maisto. Vėliau gyvenimas gerėjo, bet ne tiek, kad visko užtektų ir būtų galima pragyventi iš algos.

Po karo daug metų bolševikų imperija statė mažai gyvenamųjų namų, mažai gamino namų apyvokos daiktų bei kitų prekių. Gyventojai turėjo

verstis kaip išmanė, "kombinuoti". Kas nesugeba "kombinuoti", laikomas nevykėliu. Todėl "kombinuoja" ir darbininkai, ir viršininkai. Darbininkas tempia kišenėmis, o viršininkas veža mašinomis, didesniems viršininkams viską sutvarko žemesnieji. Kadangi bolševikų imperijoje viršininkais gali būti tik partiečiai, tai stambiausi vagys yra komunistai.

Prekyboje labai paplitęs sukčiavimas. Parduotuvėse pirkėjus dažnai apskaičiuoja. Deficitines prekes nuslepia ir pardavinėja spekuliacinėmis kainomis.

Būdingas bolševikų imperijos ekonomikos bruožas - chroniškas maisto produktų trūkumas. Vadovai nepajėgia išspręsti šios problemos. Kuo toliau, tuo ji darosi aktualesnė. Labiausiai produktų stoką junta blogai apmokami darbininkai. Maisto produktų trūkumo problemą galima išskaidyti į: jų stoką, brangumą, blogą kokybę. Tačiau maisto produktų trūksta ne visur ir ne visada. Geriausiai aprūpinami stambiausi miestai, garsesni kurortai ir kai kurios respublikos. Bolševikai labai daug dėmesio kreipia į "prestižinius" miestus Maskvą, Leningradą ir garsiausius kurortus, kuriuose nuolat lankosi užsieniečiai. Kai kuriuos miestus paverčia vitrinomis, kad užsieniečiai žiūrėdami galvotų, jog visoje šalyje pilna produktų bei kitų prekių. Šie miestai tai lyg didžiuliai "Potiomkino kaimai", už kurių slepiamas nepriteklius ir skurdas. Kiti miestai aprūpinami daug blogiau, o tolimesni šalies rajonai visai blogai. Ten siunčia prastos kokybės produktus. Mėsos gaminių pritrūksta net didesniuose miestuose, ypač pastaraisiais metais. Gyventojai taip priprato prie nuolatinių trūkumų, kad nesako: "Parduoda", o sako: "Duoda", nesako: "Į parduotuvę atvežė", sako: "Išmetė". Dažnai maisto produktų, ypač mėsos gaminių, atveža į parduotuves tiek mažai, kad juos išsidalija pardavėjos ir jų pažįstami. Darbininkai, grįžę iš darbo, randa tuščias lentynas.

Jeigu maisto kainas palyginsime su daugumos gyventojų uždarbiu (80-120 rub. per mėnesį), tai matysime, kad jos gana aukštos. Sviestas valstybinėse parduotuvėse - 3 rub. 60 kap., dešra - 2-5 rub., cukrus - 0,8-1 rub. Turguje maisto produktai kelis kartus brangesni. Pvz., paskutiniu metu dešros kilogramas kainuoja 10 rublių. Darbininkas jos nenusipirks, nes parduotuvėje nėra, o turguje per brangi.

Bolševikų vadovai teigia, kad jų imperijoje maisto produktų kainos pastovios tuo metu, kai Vakarų šalyse jos kyla. Iš tikrųjų imperijoje maisto

produktai nuolat brangsta, tik apie tai retai skelbiama spaudoje. Maisto produktų kainų kilimas - stiprus smūgis daugumai gyventojų. Žmonės svarsto, piktinasi, smerkia vyriausybę. Bolševikų vadovai stengiasi sušvelninti tą smūgį. Todėl jie kelia kainas "tyliai". Žiūrėk - pakeitė produkto pavadinimą, prilipdė kitokią etiketę, nors produktas tas pats. Galvojama, kad ne visi gyventojai iš karto supras apgaulę. Be to, gal užsienis nepastebės ir patikės, kad bolševikų imperija gyvena be krizių. Propaganda galės tvirtinti, kad socialistinė santvarka pranašesnė už kapitalistinę.

Pastaraisiais metais bolševikų propaganda sugalvojo naują triuką žmonėms kvailinti. Spaudoje rašoma, jog kainos kyla tik kapitalistinėse valstybėse, o socialistinėse jos tik "keičiamos".

Tiesa, pramoninių gaminių kėlimą skelbia, bet ir čia neišsiverčiama be suktybių. Pasenusių prekių kainas mažina, o kitų didina. Propaganda kreipia dėmesį ne į kainų kėlimą, bet į jų sumažinimą. Ji stengiasi įtikinti, kad iš to kainų manipuliavimo laimi tik gyventojai, kad bolševikų vadovai tik ir svajoja, kaip palengvinti piliečių dalią.

Imperijos pramonės vėžys - žemos kokybės gaminiai. Tik eksportui stengiamasi pagaminti geresnius, kurie galėtų konkuruoti užsienio rinkoje. Ši produkcija gaminama iš geresnių medžiagų ir darbininkų išdirbio normos mažesnės. Tiesa, pastarąjį dešimtmetį siekiama pagerinti ir plataus vartojimo prekių kokybę vidaus rinkai. Tačiau dėl tinkamų medžiagų stokos ir skubaus plano vykdymo tos pastangos dažniausiai nueina vėjais. Rinką užverčia tik žemos kokybės prekės. Pirkėjas priverstas pirkti bet kokį niekalą: juk nenueisi į kitos firmos parduotuvę. Prasti gaminiai greitai susidėvi, suplyšta, suyra, sugenda.

Pusę imperijos dirbančiųjų, gal net didesnę, sudaro moterys. Daugiausia jų dirba lengvojoje ir maisto pramonėje, švietime, sveikatos apsaugoje, žemės ūkyje, statybose, t.y. ten, kur žemiausias atlyginimas (80-120 rub.). Dažnai bolševikai tvirtina, kad moterys dirba ne tik dėl materialinės naudos, bet ir siekdamos patenkinti dvasinius poreikius. Be abejo, tokių yra. Jos dirba dažniausiai švietime, sveikatos apsaugoje. Tačiau dauguma moterų priverstos dirbti tik dėl šeimos materialinių sunkumų. Vyras negali išlaikyti šeimos iš savo algos. Mokėdama mažus atlyginimus, valstybė akiplėšiškai išnaudoja ir vyrus, ir moteris. Jie sulyginti skurde, kaip sakoma, ekonomiškai lygiateisiai.

Dirbančios moters būklė imperijoje itin sunki. Ji turi suderinti darbininkės ir šeimininkės pareigas. Atidirbusi 8 valandas, ji turi dar apsipirkti. Miestuose po darbo retai kada būna parduotuvėse reikalingiausių produktų. Gerai, jei moteris gali pietų metu "ištrūkti" ir nuskubėti į artimiausią parduotuvę, bet tai pavyksta ne kiekvienai. Be to, ne visos dirba arti parduotuvių. Grįžusi namo, moteris turi pagaminti valgį, sutvarkyti butą, apžiūrėti vaikus, t.y. kas vakarą dirbti dar 2-3 val. Ypač daug rūpesčio su mažais vaikais. Jeigu namuose yra nedirbančių suaugusių, padėtis lengvesnė, o jeigu jų nėra... Vaikų darželių vis dar nepakanka.

Bolševikų imperijos žemės ūkio darbininkų, valstiečių padėtis - tai skaudi, pilna tragiškų likimų ir aukų istorija. Nė vienos pramonės ar kultūros šakos darbuotojai tiek nenukentėjo, kiek valstiečiai, kurių problema dar laukia savo tyrinėtojų ir rašytojų. Iš to, kas parašyta imperijoje maža vertės, nes tie veikalai nenagrinėja į Sibirą bei kitur nutremtų valstiečių likimo, neaprašinėja visų valstiečių tragiškos ir beviltiškos būklės. Romanai, apsakymai, apybraižos, sociologiniai tyrimai skiriami nuslėpti ir užtušuoti sunkią valstiečių padėtį. Jei kas bando pakritikuoti kolūkius, paskelbti savo nuomonę, nesutampančią su oficialiąja, tokio autoriaus kūryba neišvysta šviesos, jeigu jam neatsitinka dar blogiau.

Po Stalino mirties, kai bolševikų vadeivos kovojo dėl valdžios ir vidaus politika buvo nenusistovėjusi, cenzūra neturėjo aiškių gairių. Tada ji praleisdavo ir realiau galvojančių autorių kūrybą. Dabar totalinė cenzūra, kuri prasideda nuo menkiausio partinio sekretorėlio ir baigiasi imperijos valdovu, nepraleidžia į spaudą jokios laisvesnės minties.

Tragiška valstiečių istorija bolševikų imperijoje prasideda nuo jos įkūrimo. Pirmojo pasaulinio karo išvarginti valstiečiai negalėjo pasidžiaugti atėjusia taika. Jų laukė nauji, baisesni už karo metų sunkumai. Jau pilietinio karo metais bolševikai atiminėjo iš valstiečių žemės ūkio produktus. Dėl visiško žemės ūkio nualinimo kai kuriose srityse kilo badas. Vėliau iš valstiečių atiminėjo ir žemę, trėmė juos iš gimtųjų vietų į Sibirą. Likusieji šiek tiek atkuto, bet netrukus juos užgriuvo nauja nelaimė - 1929 m. prasidėjo kolektyvizacija. Ypač smarkiai nukentėjo Ukraina: dirbtinis badas nusinešė į kapus milijonus valstiečių. Sunku buvo ir kituose rajonuose: ten iš valstiečių atiminėjo žemę, padargus, prievarta varė į kolūkius, o nepaklusniuosius trėmė į tolimas šalies sritis, uždarinėjo į konclagerius.

Valstietis neturėjo nei nuolatinio užmokesčio, nei poilsio, dirbo pusbadis, bet kolūkio palikti negalėjo. Jis tapo tikru baudžiauninku, su kuriuo naujieji valdovai visiškai nesiskaitė.

Lietuvos valstiečiai iki 1940 m. nepergyveno bolševikinio maro. Tačiau bolševikų imperija tykojo ir laukė patogios progos užgrobti mūsų kraštą. Proga atėjo 1940 m., o 1941 m. valstiečius jau trėmė į "plačiąją tėvynę". Tikrieji "sodybų tuštėjimo metai" atėjo po Antrojo pasaulinio karo. Ištuštėjo Suvalkijos lygumos, išretėjo Žemaitija, Aukštaitija, Dzūkija. Kiekvienais metais, vienais daugiau kitais mažiau, trėmė į Sibirą, pas "baltąsias meškas", kaip tada dažnai sakydavo bolševikai. Ištremtųjų likimas apgailėtinas: vieni išmirė pakeliui, kiti - ten nuvykę, nuo bado, ligų ir neįprastų klimato sąlygų. Dar kiti, praradę sveikatą, vilko sunkų tremtinio jungą. Tik vėliau, po Stalino mirties, jų likučiai grįžo į tėvynę.

Valstiečiai, likę Lietuvoje, kapanojosi varge. Juos apkrovė dideliais mokesčiais, kuriuos kiekvienais metais didino. Valstietis, nepajėgiantis jų išsimokėti, turėjo stoti į kolūkį ar palikęs ūkį bėgti į miestą.

Valdžia "pirko" žemės ūkio produktus ir nustatė, kiek jų valstietis privalo "parduoti". Prievolės buvo didelės, bet žmonės buvo verčiami "parduoti" daugiau negu nustatyta. Propaganda teigė, kad valstiečiai "parduoda" savanoriškai. Valstybinės kainos buvo plėšikiškai žemos: už rugių centnerį valstybė "mokėjo" 5 rub.60 kap., o už kilogramą duonos imdavo 3 rub.60 kap. Valstietis, pardavęs valstybei centnerį rugių, galėjo nusipirkti pusantro kilogramo duonos. Net baudžiava buvo lengvesnė. Atėmę iš valstiečių žemę ir suvarę juos į kolūkius, vertė kasdieną dirbti, o už darbą dažnai nieko nemokėjo. Į dvarą baudžiauninkai ne kasdien eidavo - turėjo kelias dienas ir savo žemės apdirbimui. Bolševikų dvarponiai neduodavo nė tų kelių dienų. Savo sklypelį (arus), iš kurio turėjo išmisti, valstiečių šeima galėjo apdirbti naktimis ir sekmadieniais, o bolševikų propaganda suokė idiliškas daineles apie laimingą valstiečio, savo žemės šeimininko, gyvenimą.

Valstiečiai masiškai bėgo į miestus. Dėl to miesto gyventojų skaičius pirmaisiais pokario metais gerokai pašoko. Miestai suvalstietėjo ir surusėjo, nes juose apsigyveno ir iš Rusijos atvykę kolonistai. Liūdnai atrodė mūsų pokarinis kaimas: geresnes trobas nugriovė ir išvežė į miestelius. Tik pamatai liko kyšoti iš žemės, o vėliau ir jie apžėlė žolėmis. Pažvelgsi į sody-

bą - nė gyvos dvasios. Žmonės išvežti, turtas išgrobstytas ir tik kai kur aplink ištuštėjusią sodybą bastėsi benamis šuo...

Išretėjęs kaimas šiaip taip stūmė dienas, vykdė bolševikų planus, tiesa, daugiau popieriuje. Valstiečiui skaudu buvo žiūrėti į naujoviškai apdirbamą žemę: vaga - kur arta, o kur praleista, grūdas - kur bertas, o kur liko plynė. Juk reikėjo apdirbti kuo didesnį plotą ir apie tai kuo greičiau pranešti į rajoną partiniams asilams. Rudenį net ir to "suliesėjusio" derliaus nesugebėdavo nuimti: dažnai likdavo žiemoti ant lauko. Valstiečiui buvo graudu žiūrėti kaip "ūkininkavo" nieko nenusimanantys partiniai asilai, kurių svarbiausias tikslas buvo - kuo daugiau išspausti iš valstiečio prakaito ir kuo mažiau jam duoti. Valstietis dirbo atbulomis rankomis, nes nematė savo darbo vaisių - ne jo žemė, ne jo derlius. Viskas eina į bendrą katilą, iš kurio didžiausią samtį semia valstybė, o po jos bolševikų dvarponiai: kolūkio pirmininkas, partinis sekretorius, buhalteris bei jų artimieji. Valstiečiui liko tik pelai...

Bėgo metai, dešimtmečiai, o gyvenimas kaime gerėjo labai lėtai. Kaimas tuštėjo. Trūko darbščių rankų, nes jaunoji karta bodisi kaimo: vaikinai, išėję į kariuomenę, į savo kaimą daugiau negrįžta. Derliui nuimti trūksta žmonių. Atsirado naujų "valstiečių": į kaimą vežami mokiniai, studentai, tarnautojai. Nauda nedidelė, bet skęstantis ir už šiaudo griebiasi.

Valstietis pragyvena iš savo pagalbinio sklypelio. Bolševikams organizavus kolūkius, buvo nustatyti labai maži uždarbiai, iš kurių valstietis negalėjo išmisti. Todėl jam davė kelių delnų didumo pagalbinį žemės sklypelį, kurį apdirbti galima tik vakarais ar poilsio dienomis. Pagalbinis žemės sklypelis virto pagrindiniu. Ypač pokario metais, kai už darbą kolūkyje mokėjo labai mažai arba nieko. Tačiau bolševikų valdžia vėl apkrovė valstiečius dideliais mokesčiais už vaismedžius. Daugelis, nepajėgdami išsimokėti, iškirto sodus. Žmonėms prasigyvenus ir ėmus laikyti po kelias karves, kiaules, daugiau paukščių, valdžia apribojo jų kiekį. Valstietis vėl negalėjo išsimokėti ir turėjo išpjauti gyvąjį turtą. Pagaliau imperijoje pritrūko žemės ūkio produktų.

Postalininiu laikotarpiu kolūkiai atsigavo. Tiesa, dar daug jų skurdo, bet kolūkiečiams už darbą šiek tiek mokėjo. Kelis parodomuosius kolūkius visokeriopai rėmė valstybė. Tai - tikrieji "Potiomkino kaimai", kur veža užsieniečius ir kitokius svečius, kad apdumtų akis. Pamatę, kad šiame

kolūkyje valstiečiai neblogai gyvena, manys, jog taip visuose, ir parvažiavę pasakos apie gerą gyvenimą bolševikų imperijoje. Svečiai turėjo tapti bolševikų propagandos skleidėjais.

Per skurdo metus valstietis išmoko gerai įdirbti savo žemės sklypelį, nes iš jo turėjo išmisti. Valdininkai, pamatę, jog pagalbiniai sklypai duoda daug žemės ūkio produktų, agituoja valstiečius auginti daugiau gyvulių. Jokia eilinė marksizmo leninizmo injekcija nepastato ant kojų chroniško ligonio - nualinto žemės ūkio. Tačiau radikaliau reformuoti, t.y. atiduoti jį į valstiečio rankas, bolševikai nesiryžta. Dogmos ir baimė neleidžia prisipažinti klydus ir grįžti prie privačios nuosavybės. Tuomet tautos gali paklausti, kodėl buvo sunaikinti valstiečiai ir nukankinta tokia daugybė žmonių.

Bolševikai ieško būdų, kaip išvesti žemės ūkį iš aklavietės. Paskutinis projektas, kuris dalinai įgyvendinamas jau keletą metų, tai labai nedrąsus žingsnis privačios nuosavybės link. Pagal tą projektą šeimos ir kitokios valstiečių grupės turėtų gauti po sklypą kolūkio žemės, kuriai apdirbti galės išsinuomoti mašinas. Kuo geriau valstiečiai įdirbs žemę, tuo didesnį derlių gaus ir turės daugiau pajamų. Tai teorija. O praktika? Bolševikai ir toliau lankys užsienio javų ir kitų žemės ūkio produktų rinkas, o valstiečiai vargiai durstys galą su galu ir toliau vilks savo kolūkinę dalią.

Darbininkai pasaulyje kuria profsąjungas savo teisėms ginti. Bolševikų imperijoje profsąjungas kūrė ne darbininkai, o darbdavys - bolševikų valdžia. Ji galėjo jų nekurti, darbininkai nieko nebūtų padarę, o gal tik laimėję. Valdžia kūrė profsąjungas ne tam, kad jos gintų valdžios reikalus. Bolševikų imperijoje profsąjungos nė karto nekovojo dėl darbininkų atlyginimų pakėlimo, jos laiko pažabojusios darbininkus nuo stichinio pasipriešinimo valdžiai. Tai jų pagrindinė užduotis. Profsąjungos, eidamos ranka rankon su valdžia, kol kas gana sėkmingai atlieka tą užduotį. Apgaulėmis, pažadais jos stengiasi sutramdyti streikus, o jeigu nepavyksta ir darbininkai išeina į gatves, tai bolševikų valdžia pasiunčia kariuomenę, kaip tai įvyko Chruščiovo laikais Novočerkaske.

Kokia profsąjungų vertė ir ar gali jos vadintis darbininkų gynėjomis, kai didelė dirbančiųjų dalis gauna po šimtą rublių ir mažiau per mėnesį, o profsąjungos nepajudina nė piršto, kad tokią padėtį pakeistų? Bolševikų imperijoje profsąjungoms plati veiklos dirva. Jos turėtų imtis visų kovos

priemonių darbininkų gyvenimui pagerinti. Tačiau jų vadovai tik skėsčioja rankomis ir kartoja seniai išmoktą frazę: valstybė tiek nustatė.

Bolševikų propaganda iš visų kampų įtikinėja darbininkus, kad valdžia priklauso jiems ir viskas, ką ji daro, yra darbininkų gerovei, bet... jie turi būti vergiškai nuolankūs ir paklusnūs.

Kuo užsiima profsąjungos? Pagrindinė nerašyta jų užduotis - sudrausti darbininkus nuo protestų, streikų bei demonstracijų. Vakarų šalių darbininkams sunku suprasti, kodėl bolševikų imperijoje darbininkai nestreikuoja. Bolševikinė propaganda sugalvojo labai patogų paaiškinimą: darbininkai negali kovoti prieš savo valdžią, kuri sudaro jiems geriausias sąlygas. Iš tiesų bolševikų propaganda, administracinės priemonės, saugumas net kariuomenė laiko darbininkus geležinėse žnyplėse. Turi būti suprantama, kad tokiomis sunkiomis sąlygomis streikai nedažni. Jei darbininkai sustreikuoja ir žinia pasklinda šalies viduje bei pasiekia užsienį, bolševikų propaganda ją neigia, tvirtina, jog tai prasimanymas ir šmeižtas. Oficialios profsąjungos užduotys, kurias jai skiria bolševikų valdžia turistinių išvykų organizavimas, kelialapių į kurortus paskirstymas, nario mokesčio rinkimas ir kitos smulkesnės socialinės priemonės.

1983 m. Kučino konclageris, Permės sr.

ATSIMINIMAI, LIUDIJIMAI

PIETŲ LIETUVA

Albina Treigytė

TOKS MANO LIKIMAS

Gimiau 1917 m. spalio 22 d. Aleksandro ir Petronės Treigių šeimoje, Diržų kaime, Leipalingio vls. Seinų aps. Šeimoje augome 5 vaikai: Kostas, g.1920 m., Juozas, g.1921 m., Motiejus, g.1924 m., Janina, g.1931 m. Ūkis nedidelis - 9 ha. Tėvas dirbo staliaus darbus, pragyvenome visai neblogai.

Baigiau Lipliūnų k. pradžios keturių skyrių mokyklą, vėliau mokiausi Leipalingio vidurinėje mokykloje, mokslas sekėsi gerai. 1934 m. ją baigiau. Toliau mokytis negalėjau, nes mokslas brangus, tėvas vienas dirbo, vaikai visi maži.

Kai broliai paaugo, išmoko prie tėvo staliaus darbų ir tada gyvenome gerai. Mes, moterys, vasarą prižiūrėjome linus: ravėjome, rovėme, klojome, mynėme. Žiemą vakarais verpdavome. Pavasarį ausdavome drobes.

Taip bėgo dienos ir metai, kupini džiaugsmo. Tėvas iki 21 metų nebuvo ragavęs degtinės. Tad ir broliai nebuvo girtuokliai. Sekmadieniais visi ėjome į bažnyčią. Ramus gyvenimas tęsėsi iki 1940 m. Pavasarį brolis, dirbęs Mizarų kaime plytinėje, pranešė, kad ateina rusai.

1941 m. iš Mizarų kaimo išvežė du brolius Ptakauskus ir Dumbliauską, buvusius Lietuvos policininkus, jie nebegrįžo.

1944 m. liepos 7 d. praūžė frontas. Šaudėsi neilgai, sudegino 3 ūkininkų sodybas. Mes nenukentėjome. Sklido kalbos, kad bus vežimai, jaunus vyrus ims kariauti į frontą.

Artinosi ruduo, vyrai pradėjo ginkluotis ir slapstytis. Gruodžio 5 d. buvo pirmas vyrų gaudymas, tada paėmė 5 jaunus vyrus. Pradėjo burtis partizanai: Treigiai - Kostas-Šturmas, gimęs 1920 m., Juozas-Kadagys, g.1921 m., Motiejus-Dofas, g.1924 m., du broliai Paliučiai - Ferdinandas-Fridrichas ir Algimantas-Dikas, mūsų pusbroliai iš Sapurų kaimo Kapčiamiesčio vls., Diržų kaimo Antanas Vaščila-Vilkas, Albinas Baudžius-

Apynys, Jonas Navickas-Šernas, Mizarų kaimo Liudas Vailionis, Petras Subačius, Bolius Jurkonis.

1944 m. gruodžio mėn. pabaigoje pas mus apsistojo Liškiavos miestelio partizanų vadas Šimkonis-Šarūnas su dideliu būriu partizanų. Kadangi jų buvo daug, tai ir jautėsi drąsiai. Pasikeisdami ėjo į kaimą - į pirtį. Taip rusai juos susekė. Partizanai pasirengė gynybai aplink sodybą. Mudvi su seserimi išbėgome pas kaimynę. Tėvai liko namuose, o temstant įvyko susišaudymas. Naktį partizanai suėjo į namus, kur ruošėsi nakvoti. Bet tėvas išprašė išeiti, kad rusai už tai nesudegintų namų. Rytą auštant sutraukė daug kariuomenės, puolė mūsų namus, krėtė, lupo grindis, degino knygas.

Šarūnas su savo pulku išėjo į Kapčiamiestį, Macevičių kaimą. Su jais išėjo mūsų ir Mizarų kaimo vyrai: Liudas Vailionis, Petras Subačius, Bolius Jurkonis. Apsistojo pas Janušauskus. Kažkas pranešė Kapčiamiesčio rusams ir juos apsupo. 1945 02 05 žuvo Mizarų kaimo vyrai: Liudas Vailionis, Petras Subačius, Bolius Jurkonis. Dar žuvo vokietis ir marijampolietis bei pats vadas Šarūnas*.

Balandžio 16 d. Leipalingio stribai susikrovė Lipliūnų kaimo Maksimavičiaus turtą. Partizanai pastojo kelią. Nukauti šeši stribai, kiti išlakstė, paliko viską, tik rytojaus dieną pasiėmė nukautuosius.

Birželio 30 d. vyko masinis miškų valymas: ėjo vienas prie kito, o riksmas - kaip medžiojant vilkus. Paliepio miškuose žuvo mūsų pusbrolis Ferdinandas-Fridrichas, bet jo brolis Algimantas-Dikas nušovė rusą žudiką. Du partizanai, mes dvi moterys ir žuvusiojo mama su arkliu parsivežėme ir vakare palaidojome Gerdašių kapinėse.

Tą pačią dieną buvo sušaudyti ir 8 beginkliai vyrai iš Diržių k. Sventojankos kaime prie Ančios. Tai buvo trys broliai Prapiesčiai - Zigmas, Kostas ir Jonas, Bronius Stravinskas, Vladas Sadauskas, Alfonsas Sadauskas,

---

* Keliolika dienų žuvusiųjų partizanų kūnai gulėjo sniego pusnyje paslėpti. Juos bijojo iškart paimti tiek artimieji, tiek okupantų kariuomenė. Vėliau, naktį partizanai ir žuvusių partizanų artimieji palaidojo kūnus Gerdašių kapinėse. Kartu žuvęs vokietis karininkas (pasilikęs nuo fronto) dėl religijos skirtumo palaidotas atskirai. Jo kauburėlį žemėje išlygino laikas - metai. Marijampolietis - nežinomas partizanas - palaidotas su Mizarų vyrais. Gerdašių kapinėse artimųjų jiems pastatytas paminklas. - *Red.pastaba.*

❒ Motiejus Treigys-Dofas

❒ Albina Treigytė grįžusi iš lagerio 1956 m.

❒ Juozas Treigys-Kadugys

❒ Kostas Treigys-Šturmas

Stasys Treigys ir Leonas Sadauskas.

Artinosi ruduo, išdavė ir mus. Pradėjom išsinešioti daiktus pas žmones. Aš tik nuėjau pas kaimynę ir pamačiau, kad važiuoja rusai, o mama likusi namuose. Tuoj pasigirdo šūviai, šaudė į bėgančią mamą. Iki tamsos prasėdėjau miške, jaudindamasi dėl mamos. Vakare grįžau ir pas kaimynę pernakvojau. Ryte nuėjau pas piemenis, ganančius karves. Aldona Jakelevičiūtė, atnešusi valgyti, pasakė, kad suėmė tėvą. Kur mama ir tėvas - nežinojau. Kitą dieną su seseria ėjome ieškoti vyrų.

Mamą radome pas partizanus. Mes grįžome į kaimą, o mama liko pas juos. Kaimynas papjovė avį ir nuvežė partizanams. Mama su seseria pasitraukė į kitus kaimus. Tėvas po dviejų savaičių irgi grįžo. Aš gyvenau pas Mizarienę. Atėjusi kaimynė pasakė, kad tėvas pas ją. Einant pro mūsų namus, iššoko iš kluono rusai ir sustabdė - supratau, kad ji tyčia mane vedė. Ją paleido, mane nuvarė į Mizarų kaimą, kur buvo štabas. Uždarė į Kriaučelienės rūsį. Kitą dieną vežė į Gerdašių kaimą, uždarė į Prapiestienės rūsį. Po trijų dienų paleido, įdavė laišką ir liepė ieškoti partizanų ir pranešti jiems, radau ar ne. Man to tik ir reikėjo. Vaikščiojau drąsiai, pranešinėdama partizanams žinias, prikepdavau duonos. Po trijų dienų "ieškojimo" ėjau pranešti, kad neradau partizanų. Taip tęsėsi tris savaites, kol jie išvažiavo. Tai buvo 1945 m. rugsėjo mėn.

Rusams išvažiavus, sugrįžo į namus tėvai ir sesuo, bet namuose gyventi nebuvo įmanoma: langai išdaužyti, pečiai sugriauti, viskas sudeginta. Nusikasę bulves, išsikūlę javus, apsigyvenome Diržų kaime pas vieną senutę.

1945 m. gruodžio 15 d. puolė Merkinę. Tada buvo daug partizanų, dalyvavo ir mano trys broliai.

Merkinės daina

Iš rytų kyla debesėlis,
Sniegulės krenta pamažu.
O būry Vanagas kartoja,
Kad rytoj mūšis bus.

❒ Kostas Treigys-Šturmas, Antanas Griumaltas-Žaliamiškis, Viktoras Bučionis-Jaunutis

❒ Šarūno rinktinės Vytenio tėvūnijos partizanai. Sėdi: St.Paberžis, Jonas Navickas-Šernas, Stasys Bučionis-Kalnietis, Viktoras Bučionis-Jaunutis; stovi: Miškas, tėvūnijos vadas Kostas Treigys-Šturmas, neatpažintas, Kostas Vaikšnoras-Tigras, neatpažintas, Antanas Griumaltas-Žaliamiškis. Pūsčios miškai

❒ Šarūno rinktinės partizanai. Guli: Paberžis, Jonas Navickas-Šernas, Vitas Stravinskas-Genys, Savickas-Strazdas. II eilė: Alfonsas Vaikšnoras, Jonas Leščinskas-Skroblas, Jurgis Ptakauskas-Liepa, Beržas, Kostas Treigys-Šturmas, Juozas Treigys-Kadugys. III eilė: Pakarklis, Kostas Vaikšnoras-Tigras, nežinomas, Jonas Savickas-Žvirblis, nežinomas, Viktoras Bučionis-Jaunutis, Miškas, Antanas Griumaltas-Žaliamiškis

Nereikia priešui pasiduoti -
Reikia su juo narsiai kovoti.
O jeigu žūtų mūsų brolis,
Jo vietoj turi šimtai stot.

O tu, lengvas kulkosvaidėli,
Prabilk melodija liūdna,
Parodyk drąsą Putinėliui,
Atėjusiam brolių vaduot.

O kai įėjom į Merkinę,
Padegėm lizdą kraugerių.

Paėmėm keturis stribokus,
Kurie žadėj kelią pastot.

Aplankėm gimnazijos rūmus,
Kur mokos broliai, sesės mūs.
Kur auga mūs jauni didvyriai,
Kurie už ateitį kovos.

O kai išėjom iš Merkinės,
Tai pasitiko mus vadai.
Kiekvienam spaudė ranką
Ir klausė vyrai, ar visi.

Ne tamsta, Vade mylimasai,
Atraportavo Gegužė.
Nėra Putino ir Genovaičio,
Nėra ir Siaubo, Milžino...

Partizanus guldyti ant gatvių pradėjo 1945 m. rudenį.

1946 m. daug žuvo partizanų po du - tris. Birželio mėn. Leipalingyje buvo Jėzaus Širdies atlaidai. Ant gatvės gulėjusiam partizanui Nagui žmonės metė gėles. Atėjęs stribas nužėrė gėles ir spyrė batu. Apie partizaną Nagą buvo sukurta daina.

Šūvis sudrumstė tylą
Kažkur toli toli...
Kovoki, partizane,
Nes laisvę tu myli.
Nors jis narsiai kovojo,
Jų buvo dauguma...
Žiauri kulka pakirto -
Sudie Tau, Lietuva.

Sudie tau, brangi laisve,
Tavim nesidžiaugsiu.

Ir tau, jauna mergaite,
Tavęs nematysiu.

Minia jam bėrė gėles
Ant peršautos galvos -
Tai bus tau atminimas,
Karžygi Lietuvos.

Netinka tau šios gėlės
Nereikia tau žiedų
Nes tu esi banditas -
Ir (stribas) spyrė su batu.

Verkė sena močiutė
Tolimam Sibire,
O jauna mergužėlė
Daržely vakare.

Atsirado daug išdavikų. Buvo išduotas ir Gerdašių bažnyčios klebonas Pranas Šukys. Pas jį partizanai ėjo išpažinties, jis šventino jų ginklus. Išdavė zakristijonas Uoslys. Klebonas pasitraukė iš Gerdašių, bet jį surado, suėmė ir teisė. Kasmet vasario 16-ąją partizanai iškeldavo trispalvę prie Gerdašių bažnyčios. Vėliava kabėdavo tol, kol rusai nenuimdavo.

Mūsų krašte buvo nemažai išdavikų. Gyveno toks Jonas Inokaitis, vėliau partizanų sušaudytas. Juozas Uoslys, sūnus Juozo Uoslio, buvo susektas, kai perdavinėjo žinias į Leipalingį. Vieną rytą arklys parvežė į namus nušautą. Tuomet tėvas, keršydamas už sūnų, išdavė Gerdašių bažnyčios kleboną Praną Šukį. Bolesius Lazauskas, keršydamas už žmoną, išėjo pas stribus ir, gerai žinodamas miškus, vedžiojo rusus ir šaudė partizanus. Juozas Vaišnoras - netolimas mūsų kaimynas. Brolis Motiejus pirko iš jo šautuvą. Kai artėjo frontas, rusus diversantus atvedė paimti to šautuvo, bet vyrų nerado, o kitą kaimyną pirkusį šautuvą, rado namuose ir išsivedė 1944 m. rudenį Vaišnoras pradėjo slaptytis tai su vienais, tai su kitais, kol galiausiai buvo sunaikintas.

Petras Jarambavičius buvo paskundęs Mariją Mizarienę, kad laiko Trei-

gius. Moteris gynėsi. Kad neprisipažino, po 5 mėnesių paleido.

1947 m. pavasarį mūsų partizanai stovyklavo Pūsčios miškuose prie Skirdo ežero. Buvo gegužės 14 d. Pats alyvų žydėjimas, gegučių kukavimas. Stribas Lazauskas užvedė rusus ir per susišaudymą žuvo Motiejus Treigys-Dofas. Jis žuvo paičioje jaunystėje, tik 22-ų. Kūną nuvežė į Leipalingį ir įmetė į tvartą, nes ant gatvės jau neguldė.

Partizanui Motiejui Treigiui-Dofui buvo sukurtos dvi dainos.

Saulutė kilo iš už miško,
Kukavo gegužės linksmai.
Tiktai gilioj tyloj ištiško
Siaubingi šūviai ir trenksmai.

Nustojo gegužės kukuoti,
Jų balsas ilgai neaidės.
Viršūnės ėmė tyvuliuoti,
Lyg tardamos kažkam sudie.

Seselių raudos vėju tapo,
Ir skelbs žmonėms visų šalių:
Nežinomas brolelio kapas -
Ak, kaip nunešt ant jo gėlių.

Pravirko Motina Tėvynė,
Netekusi narsaus sūnaus,
Kurs ją nuo priešų nuolat gynė
Ir šaukė "Kelkis, nevergauk"!

Sudievu, Dofai, mūsų mielas,
Tave minės visi draugai.
Laisva bus tėviškės žemelė -
Ne veltui tu už ją žuvai.

* * *

Saulutė žėrėjo pro langus,
Spindulius savo berdama.
Išėjo motulė į mišką,
Sūnelio savo verkdama.

Jos akys klajo po mišką,
Širdyje buvo graudu:
Ak, sugrįžk, brangus sūneli,
Padėk man kentėti skausmus.

Sugrįžk, brangusis Dofai,
Mielai sutiksim tave,
Paduosim baltas rankeles,
Kalbėsim meilius žodelius.

Bet tu jau pas mus nesugrįši,
Nedžiuginsi mūsų daina.
Jei kartais teks pasimatyti-
Svajonėj, saldžiajam sapne.

Praėjus dviem savaitėm po brolio žūties, sekmadienį išsiruošiau į bažnyčią. Vos išėjau iš kiemo, susistabdė rusai varė į mišką, kurie Anelę Subačienę, Vaclovo Subačiaus-Klevo žmoną, ir Joną Ptakauską Jurgio Ptakausko-Liepos brolį iš Mizarų kaimo. Miške juos nusivarė rusas, o mane stribas Petrošius ir su geležine lazda taip sumušė, kad virtau juoda. Klausė, kuris brolis žuvęs, kur bunkeriai, bet aš atsakiau nieko nežinanti. Vakare, temstant nusivarė į Krivonių kaimą, rytą visus paliko. Rusas kitų nemušė. Tad mūsų stribai buvo žiauresni už rusus.

Taip bėgo vasaros dienos, bet dar du brolius turėjau. Padėjau partizanams, teikdama žinias, nupirkdama, ko jiems reikėjo. Liepos mėn. vežant nugriautą Mizaro namą iš Mizarų kaimo į Leipalingį, partizanai pastojo kelią, nukovė gal 12 ar 14 rusų ir stribų. Galą gavo ir tas baisusis stribas Lazauskas. Aprimo kratos, mažiau žuvo partizanų.

Rudenį partizanai pradėjo ruoštis žiemai, maždaug už pusės kilometro

nuo mūsų sodybos įsirengė bunkerį. Jį žinojome tik mes su seseria, nes jau ir partizanais ne visais pasitikėjome.

Prisimenu, buvo gruodžio 13 d., šeštadienis, oras gražus. Vyrai išėjo į Lipliūnų kaimą pas Oną Dūdienę. Ten su Dūdienės dukra buvo atėjusi ir Juozo-Kadugio draugė Jadzė Kriukonytė iš Druskininkų.

Mes su seseria nakvojome pas Kazį Vaščilą. Rytą vos prašvitus pasigirdo prie Nemuno šūviai. Buvo aišku, kad rusai. Užėjome pas Petrą Sadecką. Jis ėjo kinkyti arklio ir ruošėsi važiuoti perspėti. Mums bekalbant, pasigirdo šūviai ir Lipliūnuose. Greitai traukėmės į Gerdašių kaimą. Nakvojome pas Igną Prapiestį. Nieko nežinojome, kas nutiko. Tik kitą dieną atėjo verkdama mama ir pasakė, kad ant Nemuno kranto žuvo mūsų Juozas-Kadugys, o Lipliūnų kaime - būrio vadas Jurgis Ptakauskas-Liepa, Kostui Treigiui-Šturmui ir Jonui Navickui-Šernui pasisekė pabėgti. Tai buvo gruodžio 14 d., sekmadienis.

To tragiško įvykio išvakarėse iš nakties pasnigo. Kadugys merginą palydėjo iki Nemuno, atrakino valtį ir ji plaukė, o enkavedistai jau laukė ir iš anos pusės Nemuno Kadugį nušovė. Paskui Lipliūnų kaime apsupo ir kitus partizanus, kur žuvo būrio vadas Jurgis-Liepa. Tai buvo Jadzės Kriukonytės išdavystės aukos. Netekome ir kito brolio.

Nuėjusios ant Nemuno kranto radome tik kruviną sniegą... Pasiėmiau saujon sniego - toks buvo paskutinis atsisveikinimas su mylimu broliu.

Pradėjo sklisti kalbos, kad veš žmones. Su seseria Janina išvažiavome į kitus kaimus. Aš - į Lipliūnų k. pas Petrą Sadecką. Jų šeima buvo mūsų globėja, mūsų kelio galas. Mama liko Diržų kaime, arčiau namų, nes dar turėjo karvę. Gruodžio 19 d. rytą, kai parėjo pašerti karvės, atvažiavo ir jos vežti.

Nelaimingais 1947 metais netekome dviejų brolių ir mamos. Šv.Kalėdas ir Naujuosius metus šventėme po vieną. Gerdašių kaime valgiau Kūčias pas Igną Prapiestį. Liūdnos buvo Kūčios ir šv.Kalėdos. Kalėdų antrą dieną ėjau į Diržų kaimą ir klausinėjau apie mamą. Sutikau keliu važiuojant žmones, kurie man pasakė, kad pro Diržus eina rusai. Tada užėjau pamiškėje pas Bolių Treigį, ten pernakvojau ir rytą nuėjau pas savo globėjus - Antano Jaskelevičiaus šeimą. Labai daug mums padėjo Kosto Sadausko, Kazio Vaščilos šeimos, Marijona Mizarienė. Daug buvo gerų žmonių, visų čia neišvardysi.

Žuvus Liepai, Kostas Treigys-Šturmas buvo būrio vadu iki savo žūties 1949 m. lapkričio 12 d. Būrį maistu labai rėmė Antano Prapiesčio šeima iš Diržų k.

1948 m. sausis. Naujieji metai. Gyvenau Diržų k. pas Jaskelevičius. Laukiau iš mamos laiško. Apie pusę sausio gavau laišką, kad nuvežta į Tiumenės r. Siunčiau siuntinius, rašiau laiškus.

Žiemą glausdavausi arba Lipliūnų k. pas Sadeckus, arba Gerdašių k. pas Prapiesčius. Pavasarį vėl susitikome visi trys Diržų kaime. Daugiausia miegodavome miške palapinėje. Miškas vasarą buvo geriausias prieglobstis, nors kartais reikėdavo bėgti ir iš jo. Jau ne daug liko partizanų. Jie tik gynėsi užpulti. Vasarą vis siunčiau mamai siuntinius, geri žmonės padėjo visokiais produktais. Džiaugiausi broliu Šturmu, kuris parėjęs dainuodavo:

Taip tyliai banguoja gyvenimas mano,
Nebėr man linksmų valandų.
Gyvenimo rūmas gal amžiams sugriuvo -
Aš vienas likau be draugų.

O motina, motina, mano brangioji,
Už nemigo tavo naktis...
Nebėra vietos tavo sodyboj,
Tu amžiams praverksi akis.

Dabar sužinojau, ko rūtos daržely
Kas rytą pravirksta rasa.
Ko jauna seselė gegužės kalnely
Takelį numynė basa.

Lai žydi, žaliuoja daržely bijūnai,
Nebodami vėtrų audrų.
Lietuvis kentėti ir vargti papratęs
Ir mirti nuo priešo skriaudų.

Tai buvo mano paskutinė vasara džiaugtis laisve, padėti mamai, parti-

zanams, vaikščioti po savo krašto miškus.

Palikau geruosius žmones, pas kuriuos daug gyvenau. Palikau savo brolį Šturmą, savo tėvelį, sesutę ir mylimą Tėvynę Lietuvą. Taip jau buvo Aukščiausiojo paskirta, toks jau mano likimas, kaip sakydavo mano brolis Dofas - nuo savo likimo nepabėgsi.

Rugsėjo 8 d. sesuo iš vakaro išėjo į atlaidus pas gimines į Kapčiamiestį. Aš pasilikau prie namų. Naktį miegojau miške stovykloje, o dieną sugrįžo partizanai, bet juos atsekė rusai iš Krivonių kaimo. Kai rusai pasirodydavo, per kaimus ėjo krivulė - viens kitam nešė, bet Bubnelio šeima iš Diržų k. ją sulaikė. Nieko nežinodama, grįžusi namo išviriau valgio ir atgal. Stovykloje partizanų neradau, jie buvo pasitraukę. Supratau, kad kažkas negerai. Eidama atgal, išgirdau: "Stok!" Bėgau, bet čekistai nešaudė, tik pasiviję liepė vesti pas partizanus. Vaikščiojau aplinkui ir sakiau, kad nerandu.

Mane išlaikė miške dvi paras. Sulaikyta silpnaprotė Sadauskienė kalbėjo viską, ką matė, kur aš ėjau, ką nešiau. Ją paleido, o mane išvežė į Leipalingį. Uždarė į stribų landynę. Prasidėjo tardymas. Daužė stribai, dėjo tarp pirštų šovinius ir spaudė. Valgyti niekas neatnešė, nes visi bijojo. Po kelių dienų išvežė į Lazdijų kalėjimą. Kameroje viena išbuvau apie du mėnesius. Kartą siuntinį atnešė mano geroji globėja Ona Sadeckienė.

Tardytojas buvo rusas, o vertėjas stribas. Tardė naktimis. Tik sutemsta, skamba raktai, visus veda į antrąjį aukštą. Pralaiko iki pusės nakties. Nieko nepasakai - bet vis rašo, rašo ir suplėšo. Kai nieko neišgavo, perdavė kitam. Vieną naktį stribas užspaudė burną, kad nerėkčiau, o tardytojas su gumine lazda mušė, kad išduočiau bunkerį ir pasakyčiau, pas ką užeina partizanai. Aš viską iškentėjau, nieko neišdaviau.

Lapkričio pabaigoje išvežė į Marijampolės kalėjimą. Kameroje radau porą marijampoliečių. Atsigavau. Jos dažnai gaudavo siuntinių, duonos netrūko. Man irgi Ona Sadeckienė, kuriai esu dėkinga visą gyvenimą, atvežė siuntinį.

Kameroje kartu kalėjome su Ąžuolaitiene, seserimis Aldona ir Birute Žemaitytėmis, Aksavera Palaitiene, Gustaityte. Nieko nebijojome, daugiau netardė, tik laukėme teismo. Per kratą atėmė rožančius, tad pasidarėme iš duonos. Gyvenome be peilio, be šakutės, be stiklinio indo. Vakarais melsdavomės. 1948 m. Kūčias šventėme kameroje. Buvo liūdna, nes neži-

nojau, kas darosi tėviškėje. Marijampolietės gaudavo žąsies plunksna rašytą laiškelį, įkištą į bulvę - vadindavo ją "Meiliuke".

Greitai prabėgo gruodis ir sausis. 1949 m. vasario mėn. viršininkas paskelbė, kad Maskvos OSO esu nuteista dešimčiai metų. Iš kameros nuvedė į vienutę. Po 3 dienų - vasario 8 d. - išvarė į stotį. Vežė į Vilnių, paskui į Maskvą. Taip vasario mėnesį atsisveikinau su Lietuva.

Maskvoje nuvarė į pirtį, daiktus liepė pasidėti į sandėlį, kad nepavogtų. Iš pradžių nuvedė į kriminalistų, o vėliau į politinių kamerą.

Kovo 1 d. pajudėjom į šiaurę, vežė vagonais su grotomis. Gaudavome žalios sūdytos žuvies ir šalto vandens, retai kada šilto. Važiavome 18 dienų.

Kovo 18 d. atsidūrėme Intos paskirstymo punkte. Atskyrė politinius nuo kriminalinių. Tai buvo griežto režimo lageris. Laiškai - du per metus ir tie patys tikrinami. Labai nusiminėme.

Iš ten nuvežė į moterų lagerį 3-ią lagpunktą. Barake radau daug lietuvaičių. Su Stase Masiliūnaite patekau į rusės pravardžiuojamos Bosavos brigadą. Buvo viena ir latvių brigada. Kurį laiką už zonos nevarė. Nešiojome smėlį zonoj iš vienos vietos į kitą. Į valgyklą vedė brigadomis, aptarnaudavo brigadininkė. Gavome didelius batus, tamsias vienodas sukneles, savom vilkėti neleido. Žiemai išdavė vatines kelnes.

Kitoje brigadoje sutikau ir daugiau lietuvaičių: buvusią partizanę žemaitę Liuciją Valančiūtę, Marytę Gojytę, Stefą Gasiulytę, Birutę Bučinkaitę ir kitas, kurių pavardes pamiršau.

Kartais, kai plaudavome kareivinėse grindis, gaudavome kareiviškos košės. Įėjome į sandėlį bulvių, svogūnų, česnakų, burokų. Ten ant pečiaus prisikepdavome bulvių, burokų, tai mums buvo "Velykos". Eidamos namo, prisidėdavome į batus po padais, nes prie vartų krėsdavo. Sekmadieniais, kai nevarydavo į darbą, virdavome. Duonos norma - 300 g ryte ir per pietus, vakare - 200 g. Ryte gaudavome gabaliuką žuvies (silkės ar kilkės), porą šaukštų miežinių ar avižinių kruopų košės. Per pietus kruopų sriuba, barščiai ar žalių kopūstų lapų, du šaukštai košės vakarienei. Mums, aišku, buvo mažai. Darbe išlaikydavo 10 valandų. Svajodavome apie dieną, kai ant stalo gulės kepalas duonos ir valgysime, kiek norėsime. Gerai, kad mano globėja Ona Sadeckienė atsiuntė siuntinį.

Vasarą nebūdavo nakties - diena ir diena, saulė tik nusileidžia ir vėl

pateka. Žiemą būdavo tik naktis. Aplinkui tundra - amžino įšalo žemė. Vasarą paviršius atsileidžia, o giliau, kai reikia duobę pakasti, ją tenka kirste iškirsti. Sniego daug, šalčiai baisūs. Žiemą daugiausia kasdavome sniegą arba plaudavome grindis po remonto.

Kūčias šventėme visos bendrai, susėdusios ant gultų. Visos pasidalijome vieną atsiųstą plotkelę.

O blakių blakių! Milijonai... Kūnas kaip dilgėlėm iškapotas. Žiurkės per galvas naktimis ėjo, spinteles kilnojo, nors jos tuščios buvo.

Draugiškai sutarėme su ukrainietėmis, ir rusės politinės buvo kultūringos, nesikeikė, mūsų neskundė.

1950 m. pavasarį išvežė į Komijos sritį Abezę (200 km iki Vorkutos). Palikau savo geras drauges: Janę Vengrienę, Valę Kulbytę, Liuciją Valančiūtę, Aksaverą Gustaitytę, Stefą Gasiulytę ir daug kitų, kurių ir pavardžių neprisimenu. Visos išlydėjo, atsisveikinome, nes buvome kaip seserys - sunku buvo skirtis.

Vėl nauja vieta, kitos brigados. Ir čia dirbome visokius darbus: plovėme grindis, tvarkėme iš vagonų iškrautus medžius, perrinkinėjome daržoves sandėly. Vaikščiojome su numeriais ant visų viršutinių rūbų nugarų. Mano numeris - P-465.

Už zonos vesdavo du sargybiniai. Po penkis susikabindavome rankomis, jei žengsi žingsnį į šoną - šaus. Kartais sutikdavome vyrus, einančius į darbą. Norėdamos sužinoti, ar yra lietuvių, lietuviškai pasisveikindavome. Prižiūrėtojai rėkdavo, kaip šunis suklupdydavo. Žmonių buvo pilni barakai. Nakčiai barakus užrakindavo.

Gyvenome apverti spygliuota tvora, kad nepraljsdavo nei šuo, nei katė, o vėliau dar apkalė lentomis, kad nieko nematytume. Vietiniai gyventojai, maži žmogeliai, apsirengę elnių kailiais, važinėjo elniais arba pasikinkę dvejetą šunų. Prie lagerio buvo kareivinės. Vienais metais buvo privežta daug lietuvių, kurie vakarais dainuodavo partizanų dainas.

Pusę metų dirbau kariškoje skalbykloje. Darbas sunkus, be jokių patogumų. Dirbome dvi lietuvės, kitos ukrainietės.

Vėliau zonoje įsikūrė artelė, atsidarė siuvinėjimo, mezgimo ir kiti skyriai. Mokėjau gražiai megzti, tad mane priėmė. Tenai dirbo daug lietuvaičių, esčių, ukrainiečių. Siuvykloje dirbo, pamenu, Bastienė, Šimkienė, Jakubonienė, mezgimo skyriuje - Zosė Kubilavičiūtė, Birutė Kučinskaitė ir

Saliutė (pavardės neprisimenu). Siuvinėjimo skyriuje dirbo Lozoraitienė. Prie kilimų dirbo irgi kelios lietuvaitės, iš kurių prisimenu tik Marytę Vepštaitę.

Siuvyklos, siuvinėjimo ir mezgimo vedėja buvo rusė Katerina Litvinova, kilimų - Dovydova. Jos eidavo už zonos, priimdavo užsakymus, parnešdavo senų megztinių, šilkinių kojinių kilimams, senų vilnonių rūbų, kuriuos senutės ardydavo, dažydavo, o mes megzdavome iš plonų siūlų gražius kiaurarašcius megztinius, ilgus šalikus, skaras, iš naujų siūlų tinklelius-maišelius, kitos siuvinėjo ant jų gėles. Kilimus išausdavo labai gražius. Dirbome dviem pamainomis - dieną ir naktį. Artelėje buvo lengviau dirbti - nereikėjo šalti ir darbas nesunkus.

Gyvenome visos draugiškai. Nė jokia tauta nebuvo tokia vieninga kaip mūsų. Susirgusia rūpinomės kaip savo šeimos nariu. Tokios vienybės laisvėje nebuvo. Taigi, pasak V.Kudirkos, "gražu buvo matyti lietuvių būrelį, kurie tarp svetimųjų vienybę palaiko".

Tik lagerio viršininką turėjom blogą, jis neleido iš valgyklos parsinešti duonos. Turėjome slėpti.

Po Stalino mirties pamažu pradėjo gerėti gyvenimas. Buvo galima rašyti po du laiškus per mėnesį, nuėmė numerius, nerakino barakų. Kadangi negaudavome daržovių, nusilpome, pradėjome sirgti. Iš pradžių trūko maisto, vėliau duona buvo nenormuota, bet netekome apetito. Duonos buvo surinkta nuo stalų pilni kampai. Susirūpino ir valdžia. Virė eglių šakas ir liepė gerti. Per pietus davė po du žirniukus vitamino C, mielių.

Vėliau rašėme lietuviškai laiškus, kiek norėjome, jų necenzūravo. Už darbą gaudavom per mėnesį po 10-20 rublių. Megzdavome rusėms kalinėms megztinius ir užsidirbdavome kokį rublį.

Artelėje dirbome iki 1954 m. rudens. Gavau iš tėvelio laišką. Rašė jau iš Rusijos, kad jį išvežė 1953 m. kovo 25 d. Tai buvo paskutinis vežimas. Norėjo vežti į invalidų namus, bet jis nevažiavo. Įsidarbino stalių dirbtuvėje, pasiėmė iš invalidų namų mamą. Taip gyveno iki 1956 m., kol išleido namo.

1954 m. rudenį susirgau ir atsiguliau į ligoninę. Daktarė buvo rusė, o seselė lietuvė Bronė Rasimavičiūtė. Ligoninėje irgi mezgiau. Taupiau, kad grįžusi namo turėčiau pradžiai gyvenimo. Ligoninėje gulėjo Stasė Juknevičiūtė, Genė Kraptavičiūtė, Sendžiukienė, Marytė Andriukaitienė, Stasė

Matuliauskienė, Zosė Juškaitė, kitų dviejų pavardžių neprisimenu. Dažnai kalbėdavome apie savo vargus, bet dar labiau vargo tie, kurie pakliuvo į lagerius 1941, 1944 ir 1945 metais.

Paskutiniais metais leido išeiti už zonos be sargybos. 1956 m. pavasarį atvažiavo iš Maskvos komisija. Pradėjo išleidinėti į namus. 1956 m. birželio 30 d. ir aš palikau Abezę, kur išgyvenau 6 metus. Atsisveikinau su draugėmis. Kartu išvažiavo kelios lietuvės. Gavome po 100 rublių kelionei. Važiavome ir netikėjome, kad į Lietuvą važiuojame. Prieš išvažiuodama gavau tėvų laišką, iš kurio sužinojau, kad jie jau namuose - grįžo birželio 22 d.

Liepos 7 d. jau buvome Vilniuje. Iš Vilniaus - į Druskininkus. Iš Druskininkų parėjau namo, radau tėvus, seserį. Sesuo buvo ištekėjusi, augino du berniukus.

Grįžusi į Lietuvą, pamačiau, kaip viskas pasikeitė. O labiausiai žmonės. Grįžę buvome "banditų šeima". Tėvams nedavė pensijų, nes jų vaikai - "liaudies priešai", bet pragyvenome, prasimaitinome.

Miškų ūkis davė po 50 arų žemės, o nuolatiniams miško darbininkams po 60. Nuolatiniai darbininkai laikė arklius - taip buvo lengviau dirbti žemę. Aš buvau sezoninė darbininkė. Pavasarį sodinome pušaites, beržus ir krūmus, sėjome daigus, vasarą ravėjome daigynus, rudenį vėl sodinome. Sezoniniams darbininkams nedavė nei pievų, nei malkų nusipirkti - viskas tik nuolatiniams darbininkams. Laikėme karvę, porą paršų, mezgiau, uogavau ir vežiau į Druskininkų turgų. Taip gyvenome su tėvais iki 1967 m. 1967 m. kovo 26 d. - per savo gimimo dieną, o tais metais ir per Velykas mirė tėvas. Jam buvo 78-eri. Likome su mama. Mama mirė 1972 m. sausio 20 d. Palaidojome Gerdašių kapinėse. Sesuo Janina gyveno Diržų kaime. Ji - mūsų jauniausia - buvo visas mano turtas, paguoda ir viltis. Lankėme viena kitą ir tikėjausi senatvėje pas ją prisiglausti, pabaigti savo vargingą gyvenimą, bet, deja, ir jos netekau - susirgusi kraujo vėžiu mirė 1980 m. vasario 22 d. Liko 2 sūnūs, 2 anūkai. Man liko tik kapų lankymas. Visus išlydėjau, apverkiau - toks mano likimas...

Prisimenu daug Dzūkijos partizanų sukurtų dainų.

Ir sužaliavo prie seno kryžiaus
Šakotos liepos ir klevai,

O mes išėjom laisvės parnešti -
Kodėl negrįžtam taip ilgai?
Krauju aplaistėm žalius dirvonus,
Granito gatves ir laukus.
Brangus broleli, miela sesute,
Kai rasi kaulus mūs mieste,
Statykit kryžius, sodinkit rūtas,
Žinok, už laisvę žuvom mes.

* * *

Sudie, motule, tu brangioji,
Sudie, motule, amžinai.
Gal jau negrįšiu aš pas tave -
Nei aš, nei tu to nežinai.

Kai mano kraujas laistys gatvę,
Tai tu, motule, neraudok.
Žinok, kad kraujas yr pralietas
Už brangią žemę Lietuvos.

O kai gulėsiu aš ant gatvės,
Bus daugel, daugel pajuokos,
O kai gailėsies tu sūnelio,
Tave Dievulis bepaguos.

O kai ateis pavasarėlis,
Raiba gegutė užkukuos.
Žinok, motule, kad aš žuvęs
Lietuvos ošiančiuos miškuos.

O jei sugrįšiu nepražuvęs,
Laimėjęs kovą su daina.
Tada, motule, vėl dainuosim,
Nes jau bus laisva Lietuva!

* * *

Ko nuliūdai, jauna seserėle,
Kam perlai padabino akis?
Ar tau gaila žaliosios vasarėlės,
Ar pavasario laukia širdis?

Ne pavasario laukia širdužė,
Ne gėlelių nuo pievų margų.
Tėviškėlėj dar viesulas ūžia,
Ak, Dievuli, sunku ir baugu.

Baisus tironas spaudžia mūs šalį,
Brangią šalį mielos Lietuvos.
Širdis skausmo pakelti negali
Ir negali pakelti skriaudos.

Jau daug ašarėlių išliejo
Motinėlės, netekę sūnų.
Jie kovot už Tėvynę išėjo,
Laisvės gint nuo baisių kraugerių.

Jaunas galvas be laiko padėjo
Lyg giružės žali ąžuolai.
Palaužti šiauraus rytmečio vėjo
Žūsta mūsų jauni sakalai.

Todėl liūdi jauna seserėlė,
Todėl verkia motulė sena -
Trečią kartą žydės jau gėlelės,
O Tėvynė dar nelaisva.

* * *

Tu išėjai pageltus lapams,
Ruduo už lango verkė jau.
Ir vyto gėlės paskutinės-
Sudie, sudie kalbėjo tau.

Žiaurių kautynių daug laimėjai,
Pirmas per ugnį išėjai.
Šypsojos meilė pakelėse,
Lenkėsi tėviškės klevai.

Jau du pavasariai praėjo,
Vasaros kloniais nuskubės.
Išnyko laimė žydram toly,
Paliko tau niūrius kapus.

Trečiam pavasariui atėjus,
Su viltim laisvė taip arti.
Ištryško kraujas iš krūtinės-
Kodėl dalia tokia sunki?

Veltui lauks tavęs grįžtant sodžius,
Linguos žilvičiai papievėj.
Tavo minčių išaustos dainos
Plačiai skrajos melsvoj erdvėj.

Sudie, Tėvyne numylėta,
Sudie, Tėvyne, ir viltis.
Jau baigias jėgos man kovoti
Ir sužeista mano širdis.

Sudie, laukai šalies gimtosios,
Sudie, takai, kuriais ėjau.
Jau baigias jėgos man kovoti,
Krūtinė plaka vis tyliau. (...)

Kęstutis Lakickas

AMŽINA ŠLOVĖ DIDVYRIAMS!

"Laisvės kovų archyvo" 20 tome publikuotas Bonifaco Ulevičiaus straipsnis "Jos mylėjo Tėvynę", kuriame, remdamasis archyvine medžiaga, aprašo 1949 06 26 Albinos Bunevičiūtės-Aušrelės ir Jono Valatkos-Kardo įvykdytą mirties bausmę Prienų vls. ispolkomo pirmininko pavaduotojui Pranui Kazlauskui. Man, buvusiam šių įvykių tiesioginiam dalyviui, skaitant šį straipsnį paaiškėjo daug faktų apie šią užduotį. Šiandien galime didžiuotis Albina Bunevičiūte-Aušrele, kuri, nenorėdama išduoti laisvės kovotojų, tardytojų kabinetuose sukūrė legendą, pati save pasmerkdama mirčiai, kuri budelių teismo buvo įvykdyta 1950 10 04 Vilniuje. 1951 m. kalint Kauno saugumo kamerose, tardymo metu nebuvo užduotas nė vienas klausimas apie žiauraus komunisto, komunistinių kovų Ispanijoje dalyvio Prano Kazlausko mirtį. Tik po daugelio metų, praleistų ypatingojo režimo lageriuose, išgyvenus sunkius "liaudies priešu" pažymėtus laikus Tėvynėje ir sulaukus jos laisvės, pavyko sužinoti apie Kardą, bebaimę kovotoją Albiną Bunevičiūtę, kuri, prisiėmusi visą kaltę sau, žuvo pačiame žydėjime, būdama vos dvidešimties metų. Gerbiamo B.Ulevičiaus, Tauro apygardos, Geležinio Vilko rinktinės archyvų tyrinėtojo, dėka sužinojome, kaip jauni žmonės žuvo MGB kalėjimuose, prisiimdami kitų kaltę sau.

Žemiau pateikiu ištrauką iš spaudai paruoštos knygos "Ne veltui kovota". Tai tikri faktai apie jaunimo žygius, atliktus prieš penkiasdešimt metų.

JIS ĖJO MIRTI

Vieną dieną ryšininkė perdavė laiškelį. Jame DLK Gedimino tėvūnijos vado buvo nurodyta susitikimo data, vieta ir laikas. Susitikimas buvo būtinas. Kitą dieną – tai buvo šeštadienis – iškeliavau. Turėjau būti vietoje nustatytu laiku, kad "banditams" (taip juokais save vadino partizanai) nereikėtų laukti. Popietė buvo saulėta, danguje nė debesėlio. Atėjus į nurodytą vietą, netrukus pasirodė tėvūnijos vadas Anupras. Jis liepė truputį palaukti, iš karto įspėjęs, kad užduotis bus labai svarbi, sudėtinga. Laukiau neilgai. Atėjo trise – Anupras, Žilvinas ir dar vienas

man nepažįstamas vyras, apsivikęs civiliais drabužiais. Susėdome prie pušies ir Anupras išaiškino užduotį: "Kardas eis kartu su tavim į Prienus ir įvykdys mirties nuosprendį Prienų saugumo viršininkui Gavėdai-Pypkei." (Pypkės pravardę miestelio žmonės davė todėl, kad jis visuomet laikė dantyse įsikandęs pypkę.) "Jūsų organizacija to atlikti negali, nes jis vakarais ir naktimis nevaikšto, todėl nuosprendį reikės įvykdyti dieną. Tavo užduotis: tau žinomais nepavojingais keliais nuvesti Kardą į Prienus. Apnakvydinti ir vykdyti visus jo įsakymus. Jūs su Kardu turėsite surasti Pypkę. Kardas atliks visa kita."

– Tai labai pavojinga ir šansai išlikti gyvam lygūs nuliui.

– Ką padarysi, – atsakė tėvūnijos vadas, – bet kažkas turi tai padaryti. Jūsų dešifruoti mes negalime, nes esate mums labai reikalingi.

Pasižiūrėjau į Kardą, mirtininką, kamikadzę. Tai buvo nedidelio ūgio, kresnas, apie 30 metų vyriškis, apsivilkęs namų darbo švarku ir kelnėmis, užleistomis ant batelių. Jo šviesūs į viršų sušukuoti plaukai judėjo nuo vėjo.

– Užduotis aiški, padarysiu viską, kas reikalinga. Galime eiti? – paklausiau.

– Eikite!

Kardas paprašė palaukti kelias minutes – norįs persivilkti švariais baltiniais.

"Taip, reikia pasikeisti apatinius baltinius švariais, nes tikriausiai jie bus tavo įkapėmis, mielas žmogau, – pagalvojau. – Juk mes eisime į pačią stribų, enkavedistų ir kariškių irštvą". O išgirdę bent šūvį miestelyje, stribai kaip mat užblokuos visus išėjimus, o tada tik atsitiktinumas gali išgelbėti drąsuolio gyvybę. Sagstydamasis švarką atėjo Kardas. Žilvinas jo paklausė:

– Kaip ginklas?

– Garantuotas, – pasakė Kardas iš kelnių kišenės traukdamas vokišką parabelį. Nieko nesakydamas Žilvinas ištraukė savo parabelį ir padavė:

– Imk, taip pat garantuotas, su dviem jausiesi saugiau.

Čia priėjęę kiti partizanai stipriai vyriškai apkabino Kardą ir pabučiavo, tikriausiai galvodami, jog jį mato paskutinį kartą. Priėjęę prie manęs, paspaudė ranką, palinkėjo geros kloties ir mes išėjome.

Einant Kardui pasakiau, kad jis atsiliktų nuo manęs 50-100 metrų – jeigu sustabdytų stribai ar čekistai, jis galėtų staigiai dingti jiems iš akių. Aš gi turėjau gerus dokumentus ir daugelis miestelio stribų mane pažinojo. Ėjome skubėdami, nes pradėjo temti. Tamsoje stribai ir enkavedistai paprastai dar budriau stebėdavo apylinkes, bet mes laimingai praėjome pro kareivines ir, kad nereikėtų eiti miestelio gatvėmis, pasukome į panemunę. Ten vingiuotu takeliu, sparčiai žengdami, jau sutemus pasiekėme mano namus. Seserims Nataliukei ir Matildukei liepiau nieko neklausinėti ir, jei turi, duoti pavalgyti. Tėvukui pasakiau, kad šiandien pas mus nakvos mano geras pažįstamas. Uždengęs antklodėmis langus, uždegiau šviesą. Pavalgius Kardas, įsitikinęs, kad be mudviejų daugiau nieko kambaryje nėra, pašnibždomis pasakė, kad norėtų nueiti į bažnyčią, prieiti išpažinties ir komunijos. Pažadėjau jį palydėti.

Rytą anksti Kardas jau buvo atsikėlęs. Atnešiau jam tėvo skutimosi įrankius. Nusiskutus ir nusiprausus išėjome į bažnyčią. Beeinant Kardas pasakė, kad 12 valandą sutartoje vietoje jis turi susitikti su savo pagalbininke. Vedžiau gatvelėmis, kuriose būtų gerai matyti, jeigu kas sektų. Bažnyčioje sustojome prie durų. Atidžiai apžvelgiau žmones ir, nepastebėjęs nieko įtartino, atsisėdau į suolą netoli klausyklos, kurioje kunigas jau klausė išpažinčių. Kardas klūpodamas laukė eilutėje. Aš stebėjau visus įeinančius ir išeinančius iš bažnyčios žmones, mat gerai pažinojau visus miestelio gyventojus, o tokį ankstų rytą į bažnyčią iš kaimų žmonės dar nebuvo suvažiavę. Atlikęs išpažintį, Kardas atsiklaupė prie mano suolo ir susikaupęs meldėsi. Išklausėme šv.Mišias, jis priėmė komuniją.

Išėjus iš bažnyčios, jis man davė suprasti, kad eina savais keliais. Aš nuėjau namo. Gerokai po 12 valandos pamačiau Kardą einant su jauna mergina alksniais apaugusio kalno link. Per langą mačiau, kaip jiedu susėdę po beržu kažką ilgai kalbėjosi. Jiems grįžtant pro mano namų, išėjęs lyg netyčia susitikau su jais. Mergina buvo jauna, gražiomis giliomis akimis. Ji man pasakė savo vardą ar slapyvardį, deja, atmintis jo neišsaugojo. Visi trys ėjome šnekėdamiesi, juokaudami – iš šalies žiūrint atrodė, kad eina trys jauni, nerūpestingi žmonės. Netoli miesto sodo pamačiau Prienų partorgą su žmona. Jis daug pasidarbavo žudant nekaltus lietuvius bei tremiant juos į Sibirą mirčiai. Žmonės

pasakojo, kad kai trėmė jo seserį ir jo paprašė ją išgelbėti, jis pareiškė, jog nekaltų žmonių tarybinė valdžia į Sibirą netremia. Prasilenkdamas su jais, pasisukau į šoną, kad manęs nepažintų, ir tik paskui pasakiau Kardui, kas čia buvo. "Tada mes veikiame!" – pasakė Kardas ir abudu nusekė paskui juos, o aš, padaręs didelį lanką, sugrįžau namo. Jau kieme išgirdau kelis šūvius – Geležinio Vilko rinktinės, Gedimino tėvūnijos vado užduotis buvo įvykdyta, tiesa, nušautas buvo ne Pypkė, bet kitas budelis.

Netrukus Prienuose išgirdau dainą:

Numirė Kazlauskas
kaip ne visas svietas –
vienoj rankoj kriukis,
kitoj pištalietas.

Mat kariaudamas 16-oje sovietų divizijoje buvo sužeistas į koją ir vaikščiojo pasiremdamas lazda.

Grįžęs iš lagerių, Prienų rajono "Naujo gyvenimo" laikraštyje radau žinutę, kad Kazlauskui nuosprendį įvykdė (kaip ten rašė, "iš pasalų nušovė") "banditas Kardas su bandite" (pavardės neprisimenu). Tik dabar iš "Laisvės kovų archyvo" 20 tomo sužinojau, kad Kardas buvo Jonas Valatka, o mergina – Albina Bunevičiūtė-Aušrelė, vėliau Vilniuje nuteista mirties bausme.

VIRTO TELEFONO STULPAI

Buvo 1949 m. kovo mėnuo – trėmimų į Sibirą metas. Prienų gyventojai įbauginti, su nerimu žiūri į ateitį. "Jaunosios Lietuvos" pogrindinės organizacijos nariai susirinkome pasitarti, ką daryti, kad stribai, čekistai, aktyvistai nesijaustų padėties viešpačiais, kad žinotų, jog Lietuva gyva, Lietuva kovoja. Nusprendėme sunaikinti telefono ryšio liniją, jungiančią Prienus su Balbieriškiu ir Alytumi. Sutartą valandą po paltais apsijuosę pjūklais, užsikišę už kelnių diržų kirvius, susirinkome už miestelio pamiškėje ir reta vorele patraukėme Alytaus plento link. Jau po vidurnakčio. Miške tamsu, nors į akį durk. Vėliau, apsipratus akims su tamsa, žygiuoti pasidarė lengviau. Eidamas galvoju, kad šios akcijos nesuderinau su Dainavos apygardos partizanais, todėl galime užeiti ant jų

pasalos, o sunaikinę telefono ryšį, ar nepakenksime jiems vykdyti savų užduočių? Tiesa, buvome aptarę, kad esant ypatingoms sąlygoms veiksime savo nuožiūra. O ar gali būti ypatingesnės sąlygos, kai žmones tremia į Sibirą? Et, kas bus, tas bus. Štai ir numatyta vieta – plento Prienai-Alytus posūkis, toliau apie kilometrą tiesaus kelio ir vėl posūkis. Pasiunčiu po vieną vaikiną į abi puses prie posūkių stebėti kelio ir pasirodžius mašinoms, kareiviams, stribams, žmonėms žibintuvėliais duoti ženklą. Tiesa, turėjome porą pistoletų, bet šiomis sąlygomis jie labiau tiko pagąsdinti negu apsiginti. Nieko nelaukdami griebėmės pjūklų ir greitai miško tylą sutrikdė jų gailios raudos. Nupjovus telefono stulpą, jis nenugriuvo, pasirodė, jog jį tvirtai laikė laidai. Tuo geriau, galime drąsiai darbuotis – telefono stočių darbuotojai ir čekistai nepajus diversijos ir nepasiųs kareivių tikrinti, kur nutrūko ryšys. Nupjovę vieną stulpą, lenktyniaudami bėgame prie kito. Netrukus buvo išpjautas gana ilgas ruožas. Tada grįžę į vidurį, svėrėme nupjautą stulpą ir, nukėlę nuo "kelmo", panėšėme į šalį. Palengva pradėjo svirti visa telefono stulpų linija, bet ant žemės dar neatgulė, nes juos tvirtai laikė laidai, nuo įtempimo skambėję kaip gitaros stygos. Griebiau už izoliatorių, tikėdamasis savo svoriu nutraukti laidus, tačiau... pajutau rankoje skausmą, o stulpai paliko kyboti pasvirę. Tuomet kirviais įnirtingai pradėjome kapoti. Dirbome nuoširdžiai, prakaitas žliaugė veidais – reikėjo skubėti, nes kiekvienu momentu galėjo užklupti. Perkirtus paskutinį laidą, stulpai kaip driežai nušliaužė į abi puses, juos traukė griūdami žemėn ant laidų kyboję telefonstulpiai. Tik dabar pastebėjau, kad kairė ranka, kurią susižeidžiau į aštrią nudaužto izoliatoriaus briauną, kruvina. Greitai apsukau ranką nosine ir vėl tęsiau darbą. Po kelių minučių visame ruože gulėjo nupjauti stulpai, sudaužyti izoliatoriai ir susiraizgę sukapotų laidų kamuoliai. Darbas baigtas. Po du, numatytomis iš anksto kryptimis, mėtydami pėdsakus, grįžome namo. Brėško... Širdyje buvo taip linksma – tegul žino okupantai ir jų pakalikai, kad pogrindis gyvas ir kova tęsiasi.

Rytą miestelyje pasklido kalbos, kad partizanai nuvertė visą Prienai-Alytaus ruožo telefono liniją.

1992 m. liepos 30 d. "Lietuvos Aide" (147 numeryje) straipsnyje "Didysis Sibiro kančių kelias" publikuotame Lietuvos TSR Valtybės saugumo ministro generolo leitenanto N.Gorlinskij 1949 m. kovo 4-6 d. rašte Nr.379 sl perskaičiau, kad "Prienų apskrityje nupjauta 17 vietinio telefo-

no ryšio stulpų".

Ačiū generolui leitenentui, nes tik jo dėka sužinojau nupjautų stulpų skaičių, kadangi tada jų skaičiuoti neturėjome laiko.

Akcijoje dalyvavo: B.Vilkas, V.Vaitkevičius, P.Viršutis, A.Kižys, vėliau tapęs KGB agentu, aš ir kiti pogrindinės organizacijos nariai.

PRANAS KIŽYS-ŽEMČIŪGAS, PRANELIS, VILIUS

1947 m. Prienų gimnazijos žemesnėje klasėje mokėsi vidutinio ūgio, dailus, kresnas, juodais banguotais plaukais, visuomet tvarkingai apsirengęs vaikinas – Pranas Kižys. Visada linksmas, draugų ir draugių mėgstamas. Ne viena gimnazistė džiūvo dėl jo, tikėdamasi, kad kada nors taps jo išrinktąja, tačiau jis į visas žiūrėjo vienodai draugiškai. Mane su juo supažindino jo pusbrolis Antanas Kižys. Dažnai kalbėdamas su Pranu, girdėdavau jo pasisakymus apie okupantus, jų priespaudą, apie partizanus, jų sunkią ir garbingą kovą už Lietuvos laisvę. Dažnai mudu pagalvodavome, kad ir mums nederėtų likti nuošalyje. Kartą nusprendėme sukurti gimnazijoje pogrindinę organizaciją. Abu pradėjome dairytis į draugus ir rinktis tinkamus drąsius vyrukus, kurių ranka nesudrebės kovojant už Lietuvą, o atsidūrus čekistų naguose, jie tylės kaip žemė. Taigi subūrę, mūsų nuomone, tinkamus moksleivius, įkūrėme Prienų "Žiburio" gimnazijos pogrindinę organizaciją "Jaunoji Lietuva". Pageidavome, kad Pranas, pasirinkęs Žemčiūgo slapyvardį, imtųsi vadovauti būreliui, tačiau jis atsisakė, aiškindamasis, kad turi kitą svarbų darbą. Tik po daugelio metų KGB archyvuose radau do-

❒ Pranas Kižys

kumentus, liudijančius, kad jis buvo Juozo Lukšos-Skirmanto, Daumanto pusbrolis ir ryšininkas.

Kartą Pranelis paprašė apsilankyti pas jį kaime – Mogiškėse. Atvykus sužinojau, kad turėsiu garbės susipažinti su vienu partizanų vadovų, ką tik grįžusiu iš užsienio – Skirmantu. Jis prašė manęs nieko neklausinėti, nes jis pats pasakys viską, ką reikia. Besėdint kambaryje, įėjo juodas malonaus veido vaikinas. Pasisveikinęs paklausinėjo apie mūsų pogrindinę organizaciją, išklausė mano pageidavimus, trumpai papasakojo apie užsienio lietuvių veiklą Lietuvos išlaisvinimo frontuose, parodė mažą pistoletą ir žvalgybai naudojamą mažytį fotoaparatą. Kiek pasėdėjęs pasakė, kad sirguliuoja, atsiprašė ir mus paliko.

Pranas daug prisidėjo mūsų organizacijos suklestėjimo, retkarčiais atgabendavo iš miško literatūros, kiek galėdamas, rėmė ginklais, pasakodavo apie miško brolius. Šaudė nuostabiai. Prisimenu, kartą išgėręs Prienų gimnazijos karinio parengimo mokytojas Motiejus Gudynas atėjo nešinas rusišku PPŠ automatu ir pasakė: jeigu kuris iš 20 žingsnių pataikys į palto sagą, kurią jis laikė rankoje, galės visus metus nelankyti karinio parengimo pamokų. Pranas panoro pamėginti.

Sagą prismeigėme prie gimnazijos pirties sienos, Gudynas atmatavo 20 žingsnių ir padavė Pranui automatą. Kižys pradėjo taikytis. Mačiau, kaip nugalėtojo žvilgsniu šypsojosi Motiejus. Nuaidėjus šūviui pamatėme, kaip saga ištiškusi dingo nuo sienos.

Pranas dėl mums nežinomų priežasčių dažnai nebūdavo pamokose. Vieną dieną mane sutikęs pasakė, kad jam reikia skubiai dingti iš Prienų, bet reikalingas egzaminų pažymėjimas. Pasakiau, kad pažymėjimą gausiu, parašus padarysime, tik blogiau su gimnazijos antspaudu. Tačiau jis mane nuramino pasakęs, kad spaudą jam geras dėdė padarys be priekaištų, tik reikia gauti jo atspaudą. Pažymėjimą padarėme. Ir Pranas dingo. Ilgai nežinojome, kur jis, ir štai gaunu laišką Iš Klaipėdos. Rašo, kad gyvena su savo pussesere Janute Skučaite, mokosi Klaipėdos gimnazijoje, tačiau trūksta tokių gerų draugų.

1949 m. išvažiavau į Kauną studijuoti veterinarijos mokslų, galvodamas, kad su savo žiniomis tegaliu tik su gyvuliais dirbti, tačiau laikas parodė, kad turėjau visokiausių gabumų, kurių tuomet nežinojau.

Kartą Laisvės alėjoje sutikau Janutę su dailiu vaikinu. Matėsi, kad

abu labai laimingi. Pasisveikinome. Ji supažindino su savo simpatija, pasikalbėjome. Kartą viename laiške Pranas užsiminė, kad laiškuose nerašyčiau jokių slaptų dalykų, nes dažnai mano laiškus gauna atplėštus ar užklijuotus taip, jog matosi, kad jie buvo atplėšti. Jis įtarė, kad tą gali daryti arba Janutė, arba saugumas. Nieko nelaukdamas parašiau Pranui laišką, kur tarp kita ko pasakiau, kad Laisvės alėjoje sutikau girtą "kaip šiaučių" Janutės simpatiją, kurį vedė iš abiejų pusių įsikibę įtartino elgesio moterys. Praną perspėjau, kad šito nesakytų Janutei: jeigu ji neskaito Pranui adresuotų laiškų, tai nieko nesužinos apie mano apgaulę, o jei skaito, tuomet tegul kaltina save, o mudviem bus aišku, kas tai daro.

Praėjo keletas mėnesių ir neatsimenu kas man pranešė, kad Pranas sužeistas guli Kauno I tarybinėje ligoninėje. Nuėjęs aplankyti, radau šalia lovos sėdinčią Janutę. Pranas papasakojo, kad parvažiavęs į namus buvo išėjęs medžioti kiškių. Šaunant sprogo medžioklinio šautuvo vamzdis ir ties riešu sudraskė ranką. Gydytojai ją "sulopė" ir po savaitės kitos galės važiuoti namo. Pasėdėjome, pakalbėjome ir abu su Janute išėjome. Eidama Janutė man prisipažino, kad su jos meile viskas baigta, nes aš laiške parašiau matęs jį su girtom mergom. Paklausus, ar Pranas jai davė skaityti tą laišką, ji prisipažino pati paėmusi.

– Na, tai tuomet kaltink pati save. Aš tavo berno nemačiau akyse. Mudu su Pranu jautėme, kad kažkas skaito mano laiškus, todėl ir sugalvojau šią istoriją. Jei būtum neskaičiusi, būtum turėjusi neblogą vyrą, o dabar... kaltink save.

Liepos mėnesį kartu su Prano pusbroliu Antanu Kižiu, kilusiu iš Prienų r., Giniūnų k., nuėjome į Mogiškes aplankyti Prano. Jo mamelė sutiko mus kaip savo vaikus, nuoširdžiai priėmė, pavaišino. Papasakojo apie savo dukrą, kuri iškentusi enkavedistų patyčias ir žiaurumus, nuteista dešimčiai metų kali speclageriuose.

Sodyba buvo 3-4 km nuo Išlaužo. Viskas liudijo, kad čia kadaise gyveno pasiturintys ūkininkai. Stovėjo neseniai suręstas tvartas, klėtis, gražus gyvenamasis namas su didele seklyčia. Didžiausią įspūdį paliko sodas ir didžiulės šimtametės liepos.

Ilgai kalbėjome su Pranu apie pogrindžio darbus. Galiausiai jis nusivedė prie tvarto, nukėlė viršutinį storo medžio durų rėmą ir parodė jo viduje

išskaptuotas nišas, kuriose buvo įdėtas gerai suteptas rusiškas automatas PPŠ ir diskas su šoviniais. "Jeigu su manim kas nors, pasiimkite, pravers."

Deja... automatu pasinaudoti neteko. Kauno saugumo požemiuose gyniau Antaną Kižį, kad jis liktų laisvėje ir tęstų mūsų darbą. Todėl didžiausiai mano nuostabai, baigdamas bylą tardytojas Jarcevas paklausė, ar žinau kur Pranas Kižys laikė karišką automatą, kuriuo rengėsi žudyti tarybinius žmones. Kai pasakiau, kad nežinau, jis man pats pasakė, kad tvarto durų rėmo viršutinėje dalyje. Ir dar pasakė, kad yra žmonių, kurie gali patvirtinti, kad ir aš tai žinojau.

Taigi, Prano Kižio jie nepaėmė, jis nepasakė, aš nepasakiau, vadinasi, tai padarė draugas, kurį taip gyniau – Antanas Kižys. Ir tik dabar susivokiau, iš kur tardytojas netikėtai pakišdavo įvairiausių dalykų, apie kuriuos be manęs ir A.Kižio niekas nežinojo. Vėliau dar daugelis dalykų patvirtino, kad aš buvau teisus.

Jau kalėdamas Olžeraco speclageryje gavau iš Kazytės laišką. Ji rašė, kad Pranas Kižys-Pranelis Prienų miške kartu su kitais šešiais partizanais miegantys dviejų užverbuotų vokiečių buvo sušaudyti.

Jeigu 1945-1951 m. stribai, enkavedistai ir kariuomenė šukuodavo miškus ir kaimus, ieškodami partizanų, tai 1951-1956 m. atvykus iš Ukrainos Sokolovui, buvo stengiamasi užverbuoti visokiausio plauko perėjūnus informatoriais, vėliau agentais. Juos pervesdavo į nelegalią padėtį ir mėgindavo įdiegti į partizanų būrius ir tokiu būdu juos sunaikinti. Dažnai tuo tikslu naudodavo ir perverbuotus partizanų ryšininkus. Su jų pagalba specialiai paruošta degtine užmigdydavo partizanus idant paimtų juos gyvus, o vėliau, atitinkamai apdorojus ir sukūrus legendą, išleisdavo į miškus naikinti savo kovos draugų. Tokiu būdu buvo užverbuotas Ūkas-Patriotas, Šilavoto vls. gyventojas, ir Geisneris-Kaizeris, Vilkaviškio miesto gyventojas. Į šią veiklą buvo įtraukta ir Ūko žmona, sl. Kazlauskas. Tai buvo Lietuvos vokiečiai, iš pradžių užverbuoti sekti savo tėvynainių, o vėliau permesti naikinti partizanų. Ilgai jiems nepavyko įsibrauti į miško brolių būrį, bet galiausiai jais patikėjo ir 1952 m. birželio 24 d. 8-9 valandą ryto šie KGB agentai Prienų miške sušaudė septynis miegančius partizanus. Žuvo Vytas Minkevičius-Spyglys, Vincas Bražinskas-Smauglys, Pranas Kižys-Vilius, Antanas Šalčius-Švedas, Albinas Banislauskas-Klajūnas, Vincas Novikas-Dėdė, Kostas Marčiulaitis-Slampa.

❒ Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės partizanai. I eilėje: Vincas Brašinskas-Smauglys (ž.1952 06 24), rinktinės vadas Vytautas Menkevičius-Spyglys (ž.1952 06 24), Kazimieras Kurtinys-Ąžuolas (ž.1952 01 31). Stovi: Vincas Navikas-Dėdė (ž.1952 06 24), Kazimieras Popiera-Gegužis (ž.1952 01 31), Sigitas Jankauskas-Keleivis (ž.1952 06 16), Klemensas Marčiulaitis-Karaliūnas (ž.1952 05 31), Albinas Banislauskas-Klajūnas (ž.1952 06 24), Pranas Kižys-Pranelis (ž.1952 06 24)

Kaip rašo Prienų rajono MGB viršininkas mjr.Kosinov 1953 m. birželio 30 d. Nr.2001/1 rašte: "Agentai, įsitikinę, kad banditai užmušti, paėmė pistoletus ir vertingus daiktus – laikrodžius. Po to Patriotas, atvykęs į Prienus į slaptą butą, pranešė, o agentas Kaizeris liko saugoti lavonų. Kad užšifruotų agentus prieš gyventojus ir banditus, į lavonų buvimo vietą buvo pasiųsta kariuomenė, kur Prienų miške buvo inscenizuota šaudymas ir banditų paieškos kaimuose ir miške. Banditų paieškos vyko 2 paras, pakartotinai 1952 m. birželio 27 d."

Taip baigė savo trumpą gyvenimą mano geras draugas, pogrindininkas, partizanas Pranas Kižys-Žemčiūgas, Pranelis, Vilius. Jam tada buvo tik dvidešimt dveji metai.

Pijus Krušinskas

PAKAUNĖS PARTIZANAI

❒ Pijus Krušinskas Balchašo lagerio statybose. 1954 m. vasara, Kazachstanas

1944 m. Suvalkijos krašto Kazlų Rūdos miškai ruošėsi priimti į savo prieglobstį pasitraukiančius nuo rusų teroro Lietuvos vyrus. Šiuose miškuose dar buvo besislapstančių P.Plechavičiaus rinktinės dalinių vyrų.

1944 m. rugsėjo 1 d. rusai paskelbė mobilizaciją į Raudonąją armiją. Tik maža dalis vyrų pakluso šiam įsakymui. Rugsėjo 15 d. buvo suruoštos masinės gaudynės, kurias vykdė pasieniečių daliniai, liaudyje vadinami žaliakepuriais. Po šių gaudynių teko visiems šaukiamojo amžiaus vyrams ieškotis prieglobsčio – namuose ar miškuose. Kas galėjo valdyti ginklą, pasitraukė į Kazlų Rūdos miškus ir juose ar aplink juos išsidėsčiusius kaimus – Krušinskų, Naudžių, Agurkiškių, Runkių, Kajaukų, Papilvės, toliau Jūrę, Kazlų Rūdą, Višakio Rūdą, Jankus, Šiulius, Braziūkus, Lekėčius, Kluoniškes, Knediškes, Ežerėlį, Girininkus ir kitus. Kaimų ir aplinkinių vietovių vyrams pavieniui slapstytis buvo sunku. Tarp šių vyrų buvo tarnavusių Lietuvos kariuomenėje, žinojusių karinę taktiką ir galėjusių rengti partizaninio pasipriešinimo būrius.

Artėjo 1944-1945 m. žiema. Iškilo žiemojimo problema. Namų slėptuvėse buvo labai nesaugu, o be to, pavojinga šeimoms. Krušinskų, Girininkų ir kitų kaimų apylinkėse aktyviai veikė Stasys Jakštas (vėliau gavęs Katino slapyvardį). Jis organizavo besislapstančius vyrus burtis į būrius kovai su priešu ir ruoštis žiemojimui. Stasys Jakštas nuo 1936 m. gyveno mano tėviškėje – Krušinskų kaime pas Kostą Krušinską. Mūsų sodyboje po kluonu buvo įrengta slėptuvė. 1944 m. spalio pabaigoje iš Vokietijos parašiutais buvo nuleisti specialiose mokyklose paruošti žvalgybai ir turintys radijo ryšiui reikalingą techniką iš Kybartų kilęs Vincas Kovas-Šarūnas (su Kosto Puodžiūno dokumentais), Jonas Čižeika (Stepo Rim-

džiaus dokumentais) ir iš Kazlų Rūdos kilęs Vincas Ališauskas (Kairio dokumentais). Nusileidžiant juos pasitiko ugnis. Vincas Kovas ir Jonas Čižeika nusileido laimingai, tik J.Čižeikos kuprinę praplėšė kulkos ir iš jos pabiro červoncai. Kiek pamenu, jie turėjo po 5000 ir vaistų. O Vincas Ališauskas dingo. Su jais kartu buvo išmestas konteineris su šilta apranga, palapine, vaistais, papildomais ginklais ir šaudmenimis, radijo siųstuvu, siųstuvo maitinimo elementais, maisto produktais. Vincas Kovas vieną siųstuvą turėjo prie savęs. Jam nusileidus nuo smūgio apsigadino akumuliatorius ir siųstuvas neveikė.

Aš juos sutikau netoli tėviškės miške. Išsiaiškinęs, kas jie, parsivedęs apgyvendinau po kluonu įrengtoje slėptuvėje. Pradėjome ieškoti desantininko Ališausko ir konteinerio. Į paieškas įsijungė Jakštas ir dar keletas vyrų. Maždaug dvi savaites intensyviai ieškojome visose apylinkėse, bet nieko nepavyko rasti ar išsiaiškinti. Buvo manoma, kad Ališauskas žuvo, nors kūno neradome. Neradome ir konteinerio. Kas galėjo atsitikti ir kas žinojo, kur bus leidžiamasi? Kilo įtarimas, kad Ališauskas pasidavė ir perdavė konteinerį į priešo rankas. Tačiau taip ir liko neaišku, kas atsitiko. Tuomet, dalyvaujant Jakštui, buvo nutarta mane, kaip vietinį, žinantį apylinkes, paruošti žvalgybai. Jonas Čižeika-Stepas mokė mane žvalgybinio darbo paslapčių.

Kadangi jie turėjo dokumentų blankų, man paruošė dokumentus (pažymėjimą), kuriame nurodė jaunesnį amžių, kad reikalui esant galėčiau nesislapstydamas būti reikiamoje vietoje.

Vincas Kovas davė 6 kalibro mažą pistoletą, fotoaparatą "Agfa" 32 kadrų ir balto metalo kišeninį laikrodį su grandine. Pastarasis buvo mano atpažinimo ženklas. Slapyvardis, kaip ir slaptažodis, buvo Slapukas, vėliau prisidėjo dar du – Baravykas ir Sakuotnugaris (taip vadindavo gyvenančius miške ne miškų gyventojai).

Desantininkai turėjo rašomąją mašinėlę, ir Jonas Čižeika-Stepas tvarkė archyvą ir rašė protokolus. Paprastai trumpai jį vadinome Stepu, Vincą Kovą – Vincu, o mane Pijumi – Pijušu.

Vincas buvo grupės vadas, ryšininkas radistas. Jis turėjo susisiekti su juos nuleidusiais žvalgybininkais ir pranešti, kaip pavyko nusileisti ir įsikurti, kokia padėtis. Reikėjo sutvarkyti radijo stotį, surasti maitinimo elementus. Ėmiausi šios užduoties. 1945 m. sausio mėn. pavyko gauti

apie 180 plokščių elementų, su kurių pagalba radijo stotis pradėjo veikti. Iš pradžių du kartus mėginome radijo stotį paleisti namuose, bet pavyko tik stovyklavietėje miške. Čia Vincas pagavo ryšį. Radijo stočiai pradėjus veikti, labai suaktyvėjo pelengatoriai ir ėmė aplink skraidyti lėktuvai – "kukurūznykai". Susisiekus buvo pranešta apie esamą padėtį – apylinkėje veikia Geležinio Vilko būrys (apie 200 vyrų). Ryšio užmegzti daugiau nepavyko, nes frontas stūmėsi gilyn į Vokietiją, radijo stotis buvo paslėpta mūsų namų slėptuvėje. Apie desantininkus Vincą ir Stepą jau žinojo ir Alfonso Arlausko-Geležinio Vilko būrio vyrai. Tame būryje, kaip šiandien žinoma, buvo išdavikų.

1945 m. vasario 26 d. buvo apsuptos Žemkelio stovyklos, kautynėse žuvo 16 vyrų ir pats A.Arlauskas-Geležinis Vilkas. Vincas ir Stepas kartais būdavo miško stovykloje, kartais mūsų namuose. 1945 m. kovo viduryje Vincui po pažastimi atsirado didelė votis. Tėvas operacijai parvežė iš Veiverių gydytoją. Po operacijos Vincas gydėsi pas mus. 1945 m. kovo 23 d. Smeršo kariškiai apsupo tėviškę ir ėmė daryti kratą, ieškodami radijo siųstuvo. Kad pas mus yra siųstuvas ir Vincas, išskyrus Stepą, žinojo Jakštas ir Samuolis*, kuris visur būdavo drauge su Jakštu. O gal dar kas nors žinojo? Dabartinėmis žiniomis, galėjo žinoti Samuolio draugas V.Radvila, nes kovo 23 d. Samuolis jau buvo pasitraukęs iš Jakšto grupės.

Kluone buvo paslėptas ir didelis Jakšto radijo aparatas "Bleufunkt". Kareiviai, darydami kratą, jį rado ir ėmę šaukti, kad rado radijo siųstuvą, kratą baigė. Radijo stotis taip ir liko nesurasta. Pasikrovę mūsų turto, nusišovę dvi kiaules, sumušė šeimos narius, o radistą Vincą ir mano tėvą Kostą Krušinską išsivežė. Vincą įsodino į karišką sunkvežimį, o tėvas turėjo pats pakinkyti arklius, pakrauti jų prisiplėštą turtą ir tada kareiviai jį išsivarė. Štabas buvo Pažėruose. Mano tėvas nieko nežinojo apie radijo imtuvą. Jį žiauriai kankino ir laikė 4 dienas. Nužudė ar užkankino – nežinia. Ketvirtą dieną suimtas gretimo kaimo gyventojas matė jį labai sužalotą.

---

* Justinas Samuolis (taip jį vadinome) dirbo saugume iki 1976 metų,- aš jį matydavau, nors pagal saugumo archyvus Samuolis 1945 m. gruodžio 10 d. nuteistas mirties bausme sušaudant. – *Aut.pastaba.*

Vincą sunkvežimiu nuvežė į Minską. Kartu su Vincu vežė Kalašinską ir Dobravolskį (Dobravolskis dabar gyvena Garliavoje, o Kalašinskas Kaune). Vincą Minske nuteisė. Grįžęs iš lagerio gyveno Kaune ir mirė apie 70-us metus.

Kai apsupo tėviškę, manęs ir Stepo nebuvo, todėl mes likome. Mano byloje įrašyta, kad aš "na svojei kvartyre deržal nemeckich parašiutistov desantov" ("savo bute laikiau vokiečių parašiutininkus-desantininkus"). Vertėjas buvo žydas, tai labai nevykusiai išvertė į rusų kalbą. Stepas, kaip ir aš, priklausė Jakšto būriui. Kaip žvalgybos grupės narys, buvau pavaldus Stepui. Po Žemkelio kautynių ir vado A.Arlausko ir kitų partizanų žūties buvome suskirstyti į mažesnius būrius, kuriems vadovavo Jakštas. Jakštas su visais vyrais liepos ar rugpjūčio mėnesio pabaigoje įsijungė į Abromavičiaus vadovaujamą Tauro apygardos Stirnos rinktinę. Mano žvalgybos zona apėmė Lekėčių, Zapyškio, Kačerginės, Tabariškės, pakaunės apylinkes iki Garliavos, Pažėrų ir Veiverių. Užduotis teko vykdyti ir Kauno mieste – gauti vaistų iš Jėzuitų Rotušėje ar iš moksleivių bažnyčios vienuolyne pas vienuoles. Vienuolė buvo ir mano puseserė. Višakio Rūdoje gyvenantis Skrinska mokėjo rusų kalbą ir palaikė ryšį su kariškiais, iš kurių už spiritą, partizanų rekvizuotą iš Antanavos spirito gamyklos, gavau palapinių, šiltų kupranugario vilnos antklodžių ir gerų amerikietiškų batų.

Jakštas aktyviai naikino stribų būstines. 1945 m. rugsėjo mėn. buvo nutarta likviduoti Kačerginės milicijos, stribų ir NKVD skyrius. Mane, turintį patirties žvalgybininką, nutarė įtraukti į šią operaciją. Buvo paskelbta, kad 1927 m. gimimo šaukiamų į kariuomenę naujokų Kauno rajono įgula skirs Vilkijai, Kačerginei, Babtams ir kitoms gyvenvietėms nakties metu patruliuoti. Kad galėčiau patekti į Kačerginės vidaus struktūras, kaip 1927 m. gimimo šaukiamasis per karinį komisariatą 1945 m. spalio pabaigoje patekau į Kačerginę. Antroje lapkričio pusėje buvo planuojama likviduoti Kačerginės miliciją ir stribyną, bet po išdavystės Tauro apygardoje ir po jų sekusių suėmimų operacija buvo perkelta į gruodžio vidurį, paskui dar sykį į laikotarpį tarp Kalėdų ir Naujųjų metų, o galiausiai į 1946 m. sausio mėn.

Iš Kačerginės galėdavau pasitraukti ambulatorijoje gavęs 3-5 dienoms siuntimą sveikatos tikrinimui. Šiaip ryšį palaikiau per ryšininkę – savo seserį Justiną. Kačerginės miške apaugusiame samanomis išpu-

vusiame kelme buvo įdėtas vokiškos dujokaukės futliaras, kuriame palikdavau ir rasdavau sau žinutes – kas jas man palikdavo ir kas išimdavo manąsias – nežinau. Galbūt Kačerginės miško eigulys Stasys Aukščiūnas iš Girininkų kaimo?

Nusikėlus Kačerginės šturmo datai, pasidarė pavojinga ten būti – teko laikytis ypatingų konspiracijos priemonių. Negalėjau lankytis ir netgi nežinojau partizanų dislokacijos vietų ir kitų punktų, kad negalėčiau suimtas išduoti. Tėviškėje irgi būdavau labai trumpai, čia susitikdavau su S.Jakštu, Stepu, J.Brazaičiu ir kartais dar dviem, kurių nepažinodavau. Gaudavau slaptas instrukcijas ir užduotis. Per jėgą veržiausi į būrį, norėjau pasitraukti iš Kačerginės, nes jaučiau didelį pavojų. Tačiau buvo griežtai įsakyta pasilikti čia ir vykdyti iki galo paskirtą užduotį.

Kačerginėje buvo trys milicininkai – Stasys Jakelaitis, visiškai nusigėręs Matas Stankevičius ir mažai kada blaivus rusas. Jie budėdavo po parą. Milicijoje buvo ginklų ir šaudmenų sandėlys. Matas girtas pamiršdavo užrakinti sandėlį ir aš prisitaikęs paimdavau šaudmenų automatams, šautuvams. Ten jų buvo pripiltos pilnos dėžės, be jokios apskaitos.

Paskutinis Kačerginės šturmo aptarimas įvyko 1946 m. sausio 18 d. mano tėviškėje. Aš keturioms dienoms buvau atvykęs "sveikatos tikrintis". Kadangi Tauro apygardoje reikalai pradėjo gerėti, buvo nuspręsta likviduoti Kačerginės stribyną.

Tuo metu tėviškėje suaugusio vyriško žmogaus nebuvo, todėl pasikvietėme partizanų ryšininką Mitkų iš Talaiškių, turėjusį kūliamąją, vakare mamai iškūlėme javus. Dalyvavo apie 30 partizanų. Vieni ėjo sargybą, kiti kūlė. Pabaigus darbą, aptarėme Kačerginės operaciją. Pasitarime dalyvavo 8 vyrai, iniciatyva, kaip visada, priklausė Jakštui. Iš dalyvavusiųjų trijų nepažinojau, jie atvyko po kūlimo ir man juos pristatė kaip Stirnos rinktinės štabo narius. Ir mane pristatė jiems, paaiškino, kad esu žvalgas. Aš kaip atpažinimo ženklą nešiojau laikrodį balta grandinėle ir turėjau būti be kepurės, nes mes buvome uniformuoti kaip kareiviai naujokai. Kačerginės NKVD viršininkas, kuriam tuo metu buvau pavaldus, gyveno pas Jakelaitienę, o aš pas ją laikiau savo maistą. Tuo pretekstu dažnai ten užeidavau ir žinojau, kada Kuznecovas parcina, kur pasideda automatą, kur laiko miegodamas pistoletą. Kadangi

milicijos būstinė buvo tarp gyvenamųjų namų, užpuolimo metu, kad mažiau nukentėtų gyventojai, man reikėjo po signalo nuginkluoti Kuznecovą, paimti jį įkaitu ir reikalauti, kad pasiduotų be priešinimosi. Tokį planą sudarėme 1946 m. sausio 18 d. vėlų vakarą.

Gavau įsakymą būti pasiruošusiu ir laukti pranešimo. Buvau jaunas, o užduotis teko labai sunki ir pavojinga, todėl jaudinausi, kaip ją sėkmingai įvykdyti. Stepas, tai pastebėjęs, smulkiai paaiškino, kaip kiekvienu momentu elgtis, o Jakštas pagrasino: jeigu sudvejosiu, žūsiu nuo priešų arba kaip išdavikas nuo savųjų. Nuotaika nuo to nepasitaisė, atsisveikinau su partizanais, pažadėjęs viską padaryti, atsisveikinau su mama ir kitais šeimos nariais. Broliui, kuris naktį mane vežė į Kačerginę, visą kelią kartojau, kad bus kažkas negero.

Paslėpęs ginklą, grįžau į būstinę apie 12 valandą nakties. Vos įėjęs pastebėjau įtartiną sujudimą – paprastai tokiu vėliu metu nebūdavo tiek ginkluotų stribų. Netrukus pasirodė Kuznecovas ir aš atsidūriau stribų apsuptyje. Atlikę kratą (kurios metu nieko nerado), surakino rankas ir uždarė į tamsų kambarį. Supratau, kad kažkas išdavė, nors manęs nieko neklausinėjo. Galvojau, kaip perduoti žinią, kad mane suėmė, kad neįvyktų didesnė bėda, bet žinią perdavė stribas Jonas Danielius, dirbęs partizanams, kurio nežinojau. (J.Danielius, kilęs iš Gaižėnėlių, žuvo Kačerginėje 1946 m. rugsėjo 30 d.)

Sausio 19 d. mane tardė, klausė, kur buvau, ką veikiau, kodėl nebuvau Kauno gydymo įstaigoje, į kurią buvau siųstas. Vakare mane, du brolius Aukščiūnus, Kostą Brazaitį, kaimyną iš mano tėviškės, ir dar vieną nepažįstamą įlaipino į didelę karišką mašiną, kniūpsčius suguldė ant grindų, uždengė brezentu ir išvežė kažkur į mišką. Gerokai pavežėję, Brazaitį išlaipino ir nusivedė į mišką. Gal dvi valandas jų nebuvo, paskui jie grįžo su Brazaičiu ir vėl ilgai vežiojo, kol prašvito. Paryčiais parvežė į Kačerginę. Uždarė daboklėje, kurioje radome Joną Baltušį, Jurgį Pustilą, Pilypą Juškauską – visi buvome suimti sausio 18 d. Aštuonias paras mane laikė Kačerginėje: kiekvieną naktį išveždavo iš Kačerginės, o ryte parveždavo. Dvi naktis praleidau Garliavoje, vieną naktį Vytauto parko rūsyje. Šiaip dažniausiai laikydavo brezentu dengtoje kariškoje mašinoje. Per tas aštuonias paras mane mažai tardė, tik kaimynas Brazaitis laikėsi šalia manęs ir vis kalbino. Jis

buvo labai sumuštas. Paskui mus pervežė į Kauno saugumą ir išskirstė, tik Brazaitis liko šalia manęs. Prieš mano tardymą pakviesdavo pusei valandos Brazaitį, paskui šaukdavo mane visai nakčiai. Tardymo pagrindas – desantu nuleistųjų ryšys su užsieniu. Gyniausi, kad nieko nežinau. Labiausiai juos domino Jakšto ir jo būrio veikla ir dislokacijos vieta. Rusų kalbos nemokėjau, vertėjai buvo žydai. Per tardymą man pateikdavo partizanų sąrašus – jie turėjo gerą informaciją ir reikalavo prisipažinti, kad viską žinau.

1946 m. sausio 26 d. mano šeima buvo suimta, o tėviškė nusiaubta Veiverių stribų ir kariškių, vadovaujammų labai žiaurus ltn.M.Vyšniausko. Mano tėviškėje suruošę pasalą laukė Jakšto su vyrais, nes pastarieji prieš kelias dienas apšaudė Veiverių stribyną, NKVD būstinę ir pravažiuojantį traukinį "Maskva-Kaliningradas". Jakšto žmona visą laiką gyveno mano tėviškėje. Sausio 26 d. anksti ryte Jakštas, nieko nežinodamas apie pasalą, nešė savo žmonai dokumentus, kad galėtų legaliai, gal net ir Kaune gyventi kaip ryšininkė. Atėjęs į kiemą, pamatė sargybą ir iš automato atidengė ugnį. Jį bandė paimti, bet tik sužeidė. Jakštui pavyko pabėgti, stribai nuniokojo tėviškę, sumušę suėmė Jakšto žmoną, mano mamą Nataliją Krušinskienę ir visą šeimą – Gediminą (16 m.), Justiną (15 m.) ir Joną (10 m.). Po tardymo vaikus paleido. Mažiausiai sesei Elenai buvo treji metai ir ji buvo palikta pas kaimynus. Mamą ir Jakštienę Marijampolės kalėjime nuteisė 10-iai metų lagerio.

Vasario mėn. iš Kauno saugumo mane pervedė į Kauno kalėjimą Mickevičiaus gatvėje. Mane slėpė nuo mano brolio, sesers ir kitų giminių. Į jų užklausimus atsakydavo, kad tokio nei saugume, nei kalėjime nėra. Tardymui įpusėjus, kovo 3 d. susirgusį Kostą Brazaitį išvedė į ligoninę. Bet tuo metu jau žinojau, kad jis išdavikas, nes ir mane įkalbinėjo viską pasakyti.

Mane teisė birželio 1 d. Aš ir dar keturi gavome po 10 metų lagerio ir 5-erius metus be teisių. Birželio viduryje iš Lukiškių kalėjimo nuvežė į Uchtos lagerius, kur išbuvau iki 1948 m. lapkričio mėn. Virš 3000 kalinių iš Uchtos lagerio nuvežė į Kazachstano Balchašo miestą, kuriame buvo vario, molibdeno, švino kasyklos. Tais metais pagal tarptautinį susitarimą paleido Balchaše kalėjusius japonų belaisvius ir padarė griežto režimo lagerį. Šiame lageryje iš mūsų atėmė pavardes, užsiuvo nu-

merius. Mano numeris buvo SM-303, taip vadinausi iki 1954 m. liepos mėn.

Po Stalino mirties režimą sušvelnino. Užskaičius papildomus darbadienius, 1954 m. gruodžio 14 d. buvau išleistas iš lagerio. Karagandos komendantūra sugrąžino į Balchašą, iš kurio nelegaliai grįžau į Lietuvą. Grįžęs neradau kovos draugų: mano mokytojas Stepas žuvo 1947 m., Jakštą suėmė 1947 m. ir nuteisė 25-eriems metams lagerio. Mama ir Jakštienė grįžo 1955 m. kovo mėn., sesuo Justina, kaip nepilnametė, buvo grįžusi 1954 m. liepos mėn.

1975 m. Jakštas iš Karagandos buvo atvažiavęs į Lietuvą. Pas mane gyveno apie dvi savaites. Mes daug kalbėjomės, pasakojomės. Jis mane įpareigojo ieškoti paslėptų bidonų. Du iš jų su archyvais, o vienas su kažkokiu turtu. Kaip jis sakė, archyvai rašyti nuo pat pradžių, nuo tų laikų, kai Stepas rašomąja mašinėle mano tėviškėje rašė archyvus ir protokolus. Apie 1980-uosius metus Jakštas grįžo į Lietuvą, bet aš jo daugiau nemačiau, negirdėjau ir kad archyvai būtų rasti.

Aš nuo 1988 m. dirbau Kauno Sąjūdyje 151-osios grupės įgaliotiniu. 1988 m. įsteigus "Tremtinio" klubą, įsijungiau į jo veiklą – padėjau leisti "Tremtinio" laikraštį, įrengti "Tremties ir Rezistencijos" muziejų. Nuo 1993 m. birželio mėn., atgavus iš sovietų kariškių pastatą Laisvės alėjoje, jame ir dirbu – tvarkau visus ūkinius reikalus.

Apie Joną Čižeiką-Stepą. Jis gimė, rodos, 1925 m. turėjo kelis brolius. 1944 m. vasarą su Kybartų gimnazija pasitraukė į Vokietiją. Vokietijoje pradėta rinkti grupes jaunų vyrų pabėgėlių, norėjusių grįžti į Lietuvą organizuoti pasipriešinimo okupacijai kovines grupes. Tuo metu (buvo 1944m. rugpjūtis-rugsėjis) vokiečiai dar planavo sugrįžti į Lietuvą. Stepą apmokę žvalgybos grupėje, parengė užfrontės žvalgybos darbui. Jis buvo aukštas, stambus vyras, geras sportininkas.

Man, kaimo bernui, jis buvo didelis autoritetas. Stepas, pamatęs, kad miške pilna vyrų, kurie gali tik su šautuvu būti, pradėjo mane ruošti žvalgybiniam darbui. Jakštas prieš karą turėjo šautuvą, mažą, kaip vadindavo, špūlinį mancakritką. Aš buvau išmokintas gerai šaudyti, nes jaunimas buvome prisirinkę 1941 m. rusų miškuose primėtytų šautuvų, automatų, šaudmenų. Šito manęs mokyti jau nereikėjo. Vincas pa-

mokė dirbti su fotoaparatu ir bandė išmokyti dirbti su radijo siųstuvu, bet įsisavinti radijo siųstuvo ženklus man sunkiai sekėsi, be to, ilgiau mokytis nebuvo galimybių, nes stoties siųstuvo maitinimas eikvojosi, o gauti elementų tuo laiku buvo sudėtinga.

Stepas Jakšto būryje buvo žvalgybos grupės vadovas, vėliau, įsijungus į Stirnos rinktinę, rinktinės žvalgybos skyriaus viršininkas, paskui Žalgirio, o dar vėliau Birutės rinktinės žvalgybos viršininkas. Jakštas 1947 m. buvo suimtas, o Stepas žuvo prie Veiverių.

LAISVĖS KOVOS IR TRAGEDIJOS BIRŽŲ RAJONE

Parengė Erena Aukštuolienė*

BIRŽŲ KALĖJIMO KALINIŲ IŠVADAVIMAS 1944 M. SPALIO MĖN.

Žinias iš dar gyvų liudytojų surinko Jurgis Kučinskas. Užrašė Erena Aukštuolienė. 1999 05.

1944 m. gegužės pradžioje rytų frontas sparčiai artėjo prie Lietuvos. Išsekinta vokiečių armija paskubomis visu frontu traukėsi į vakarus. Naujos tarybinės okupacijos grėsmės nuojauta Lietuvoje kėlė nerimą. Suaktyvėjo sovietinių diversantų veikla. Buvo žudomi aktyvesni Lietuvos patriotai. Vasario mėn. organizuoti gen.P.Plechavičiaus Vietinės rinktinės padaliniai Biržuose gegužės pradžioje vadovybės nurodymu buvo išformuoti ir jos kariai išsiskirstė į namus. Kai kurie ruošėsi trauktis į vakarus.

Vienas Vietinės rinktinės organizatorių ltn.Juozas Kučaitis (Kučinskas) nenutraukė ryšio su savo gimtine. Apsistojęs Biržuose, pradėjo lankytis savo gimtinėje Zizonyse. Čia netrukus užmezgė ryšį su Zastaučių kaimo aktyviu jaunuoliu Jonu Palšiu, kuris vėliais vakarais pradėjo lankytis Kučinskų sodyboje. Buvęs Nepriklausomos Lietuvos karininkas Joną Palšį įtikino, kad praėjus frontui į vakarus, reikės apylinkės jaunimui imtis ginklo ir priešintis okupantui. Reikės burti partizanų būrius, ginkluotis, nestoti į Raudonąją armiją. Geriau garbingai žūti savo krašte, negu kovoti okupantų armijoje ir būti patrankų mėsa ginant jų grobuoniškus interesus.

Tą pačią mintį palaikė Geidžiūnų parapijos klebonas Petras Liepa. Jis

---

* LPKTS Biržų skyriaus sekretorė, istorinės atminties sekcijos narė. Jos parašyti šios publikacijos skyreliai atskirai neautorizuojami. – *Red. pastaba.*

❒ Buvęs Biržų kalėjimas. Memorialinė lenta su užrašu: "Šiame name 1944-1951 m. buvo kalinami ir kankinami kovotojai už Lietuvos laisvę"

glaudžiai bendravo su parapijos jaunimu, choristais, pavasarininkais ir ragino likti ištikimais Lietuvai. Jam talkininkavo aktyvus vargonininkas Domas Rašimas ir zakristijonas Antanas Mozūra. Toms mintims apylinkės jaunimas pritarė ir dauguma nusprendė į armiją nestoti.

Praėjus frontui Rygos link, rugsėjo-spalio mėnesiais visur pradėjo atsirasti nauja okupantinė administracija. Prasidėjo Lietuvos patriotų areštai, jaunimas buvo raginamas stoti į rusų armiją. Paslapčia jaunimas ėmė ginkluotis, slėptis namuose, vengė viešai rodytis. Čia labai aktyviai ėmėsi darbo Zastaučių k. Jonas Palšis*. Jis lankėsi sodybose ir patarinėjo, ką toliau daryti, kaip saugotis nuo pavojų. Ragino kaupti ginklus, šaudmenis, sprogmenis, nes daugelis kaimo gyventojų frontui praėjus daug jų rado laukuose ir paslėpė savo namuose. Jaunimas aktyviai ruošėsi partizaniniam karui.

---

* Archyviniai dokumentai liudija, kad organizatoriai priklausė LLA. – *Red. pastaba*.

Biržuose suimtųjų skaičius nuolat didėjo. Jie buvo laikomi saugumo rūsyje ir kalėjime. Čia buvo žiauriai tardomi ir kankinami. Netrukus į partizaninę veiklą įsijungė iš rytų fronto pasitraukęs Petras Flenderis. Šis labai drąsus karys partizanams buvo reikalingas. Jonas Palšis užmezgė su juo glaudžius ryšius.

Zizonių kaime Kučinsko sodyboje suorganizuotame susitikime jie nutarė išlaisvinti kalinius iš Biržų kalėjimo. Čia aptarė ir puolimo variantus. Tam reikia iš kur nors gauti minų. Nieko nedelsdamas Jonas Kučinskas su tėvu išvyko į Nemunėlio Radviliškį pas savo gimines pargabenti ginklų, šaudmenų ir sprogmenų. Mat čia ilgai laikėsi frontas ir žmonės turėjo pasislėpę daug ginklų. Gavę pasikrovė į ratus ir gerai paslėpę šiene sėkmingai parsivežė į namus.

Netrukus po šio pasitarimo Petras Flenderis buvo suimtas ir įkalintas. Mat jis naktį Aulių k. prie plento Biržai-Vabalninkai pateko į pasalą. Eidamas plento pakraščiu Petras pastebėjo, kad yra sekamas. Staiga pritūpus plento griovyje, prie jo prišoko du rusų kareiviai ir karininkas, apšvietę prožektoriumi, jį sulaikė. Pasirodo, rusai čia atvyko gaudyti iš fronto bėgančių karių. Nežiūrint, kad Flenderis mokėjo rusų kalbą ir buvo apsivilkęs rusų karininko uniformą, jam nepavyko išsisukti ir jis buvo nuvežtas į Biržus ir perduotas saugumui.

Visa tai sužinojęs Jonas Palšis ėmėsi organizuoti Flenderio išlaisvinimą. Susikvietė partizanų vadus, sudarė užpuolimo planą. Išžvalgyti kalėjimo siunčiamas ryšininkas Jonas Kučinskas ir Geidžiūnų bažnyčios vargonininkas Domas Rašimas, mat jie turėjo atleidimus nuo armijos. Galutinai viską suplanavę, numatė susitikimo laiką ir puolimo vietą. Tačiau pirmą kartą susirinkus numatytoje vietoje – Dirvonakių k. prie Oškiniškio tilto – puolimas atidedamas, nes neatvyksta kapitonas Čerka su savo grupe.

Netrukus antrąkart planuojamas puolimas toje pačioje vietoje, t.y. Dirvonakių k. prie Oškiniškio tilto ant rajoninio kelio Biržai-Geidžiūnai. Puolimui vadovauja Jonas Palšis. Slaptažodis: Beržas-Uosis.

Kalėjimą pulti numatyta iš dviejų pusių – pietų ir vakarų. Laisvą pasitraukimą iš miesto stribams palieka Parovėjos link. Išvažiavimo keliams kontroliuoti sudarytos keturios grupės. Pirmoji grupė, vadovaujama kulkosvaidininko Jono Rastausko iš Gavėniškio k., iš senųjų vadinamųjų Muravankės kapinių kontroliuoja Skaistkalnės ir Pasvalio plentus. Antroji gru-

pė, vadovaujama kulkosvaidininko Kosto Jasinsko iš Naujikų k., kontroliuoja Vabalninko plentą. Trečiajai grupei vadovauja kulkosvaidininkas Kostas Kregždė iš Zizonių k., jie išsidėsto prie šepečių dirbtuvės. Ketvirtoji grupė, vadovaujama kulkosvaidininko Jokūbo Šlekio iš Judiškių k., kontroliuoja išvažiavimą Geidžiūnų link.

Įsiveržti į kalėjimą patikima savanoriams: Jonui Palšiui, vadui iš Zastaučių k., Leonui Jasinskui iš Naujikų k., Valieriui Jasinskui iš Naujikų k., Leonui Žukauskui iš Gavėnų k., Česlovui Striškai iš Zizonių k., Adolfui Audickui nuo Alizavos ir (partizanui iš Papilės).

Grupė kovotojai su šalmais apsiginklavę automatais ir dviem granatomis. Jonas Palšis turėjo raketininką. Visiems kitiems įsakyta stebėti kalėjimą, kol bus paleistos raketos. Žalia – įsilaužta į kalėjimą, geltona – kalėjimas paimtas, raudona – staigus atsitraukimas.

Įsiveržus į kalėjimą ir paleidus žalią raketą, visoms apsupties grupėms buvo įsakyta atidengti ugnį, naudojant šviečiamąsias kulkas, kad būtų sukelta kuo didesnė panika.

Kalėjimas buvo aptvertas dviejų metrų aukščio lentų tvora, o viršuje spygliuotos vielos, du įėjimai – vienas iš gatvės, kitas iš kiemo. Apie pirmą valandą nakties grupė atsargiai prišliaužė prie įėjimo iš kiemo pusės. Jonas Palšis ir Leonas Jasinskas atsargiai po durimis padeda prieštankinę miną, įstato kapsulę, patraukia ir patys, skubiai pasitraukę, sugula ant žemės. Netrukus nuaidi galingas sprogimas – įėjimas atviras. Pirmas įsiveržia Palšis, po jo Jasinskas. Iš vidaus pro langus pasipila automatų serijos. Palšis su Jasinsku atsako ugnimi ir šaudymas iš vidaus nutyla. Visi įsiveržia į kiemą. Audickui kulka lengvai nubrozdina smilkinį. Palšis paleidžia žalią raketą. Po to Palšis su Jasinsku pro duris įsiveržia į kalėjimo vidų, atidaro velkėmis užsklęstas kamerų duris ir paleidžia visus kalinius. Flenderis, ištrūkęs iš kameros, pasibučiuoja su Palšiu. Šis atiduoda raketininką Flenderiui. Visi kaliniai – jų buvo apie 60 žmonių – išiveržia į kiemą. Paleidžiama geltona raketa.

Iš išlaisvintų kalinių į savo grupę paėmė tik Petrą Flenderį ir Aloyzą Užubalį, kitiems kaliniams buvo įsakyta skirstytis. Paleidus raudoną raketą, skubiai atsitraukiama.

Išlaisvinant kalėjimą dalyvavo: Leonas Žukauskas iš Gavėnų k., Leonas Jasinskas iš Naujikų k., Valierius Jasinskas iš Naujikų k., Juozas Navic-

kas iš Naujikų k., Kazimieras Navickas iš Naujikų k., Bronius Meškinis iš Liekniškio k., Bronius Šatas iš Sidabriškio k., Benjaminas Šatas iš Sidabriškio k., Juozas Jasinskas iš Skamarakų k., Kostas Jasinskas iš Skamarakų k., Povilas Grigaliūnas iš Skamarakų k., Albertas Grigaliūnas iš Skamarakų k., Jonas Simonavičius iš Zastaučių k., Jonas Janavičius iš Zastaučių k., Adolfas Mitras iš Zastaučių k., Albertas Mikelėnas iš Zastaučių k., Jonas Palšis (vadas) iš Zastaučių k., Emilis Palšis iš Zastaučių k., Povilas Varekojis iš Zizonių k., Valierius Modelinskas iš Zizonių k., Česlovas Striška iš Zizonių k., Kostas Kregždė iš Zizonių k., Vladas Pilkauskas iš Zizonių k., Pilkauskas (vardo neprisimena) iš Zizonių k., Jonas Kučinskas iš Zizonių k., Antanas Kučinskas iš Zizonių k., Petras Darčkus iš Geidžiūnų k., Petras Indriliūnas iš Geidžiūnų k., Kostas Indriliūnas iš Geidžiūnų k., Vladas Jakubėnas iš Vaitkūnų k., Aloyzas Kudūkis iš Nastopiškio k., Alfredas Kudūkis iš Nastopiškio k., Povilas Tuomas iš Nastopiškio k., Jakubonis iš Nastopiškio k., Bronius Žilinskas iš Pavariškių k., Petras Petrušonis iš Smaliečių k., Jokūbas Šlekys iš Judiškių k., Petras Šlekys iš Judiškių k., Adolfas Audickas nuo Alizavos, Jonas Rastauskas iš Gavėnų k.

Atsitraukimas vyko sklandžiai, aukų nebuvo. Visi dar neišaušus spėjo sugrįžti į namus. Rytą apylinkėje atrodė ramu, lyg nieko nebūtų įvykę. Tik praaušus rajoniniame kelyje Biržai-Vabalninkas ties Zizonių k. iš Biržų pravažiavo rusų enkavedistų mašina Vabalninko link.

Iš dalyvavusių Biržų kalinių išvadavimo operacijoje yra likę gyvi: Leonas Jasinskas, gyv.Naujikų k., Jonas Kučinskas, gyv.Biržuose, Povilas Varekojis, gyv.Zizonių k., Albertas Grigaliūnas, gyv.Biržuose, Aloyzas Kudūkis, gyv.Vilniuje.

SVILIŲ MŪŠIS

Mykolo Balčiūno, g.1911 m., partizano, vėliau politinio kalinio, gyvenusio Biržų r. Svilių k. (jau mirusio), pasakojimas. Užrašė Erena Aukštuolienė. 1996 m.

1944 m. praėjus frontui Geidžiūnų k. laikinai buvo įrengtas aerodromas kariniams lėktuvams. Frontas už Biržų jau slinko Latvijos link. Gei-

❒ I eilėje: Stasys Žekys, zakristijonas ir jaunimo globėjas; Petras Adomėnas, ištremtas į Sibirą; Ona Kučinskaitė; Valė Rašimaitė; Alfredas Kudūkis, žuvęs partizanas; Stasė Adomėnaitė; Jonas Dagys, partizanas, politinis kalinys; Bronius Pilkauskas; Apolonija Grubinskaitė; Kazys Pilkauskas; Pūtaitė; Valerija Samulionaitė. II eilėje sėdi: Ona Ladigaitė; Monika Kudūkytė; Filomena Kairytė, solistė, buvusi ryšininkė, mirusi Sibire; Domas Rašimas, vargonininkas, buvęs politinis kalinys, miręs Sibire; kun.Petras Liepa, buvęs politinis kalinys, žuvęs Čeliabinsko lageriuose; Liudvina Lukinskaitė; Klementina Kavaliūnaitė, tremtinė. II eilėje stovi: Valė Valiulytė; Otilija Bratėnaitė; Leonora Narbutaitė; Ksavera Adomėnaitė; Eufrozina Pilkauskaitė; neprisimena pavardės; Aldona Garbuzaitė; Birutė Kontrimaitė; Ona Striškaitė (du broliai žuvę, tėvas miręs Sibire, ji pabėgusi); Klementina Varekojytė; Garbužaitė; Angelė Kučinskaitė; Pūtaitė. IV eilėje: Vytautas Vedlūga, nušautas girioje; Jonas Pilkauskas; pavardės neprisimenu; Alfonsas Garbuzas; Mykolas Balčiūnas; Antanas Kučinskas; Jonas Kučinskas. Trūksta Domo Balčiūno, Mykolo brolio.

džiūnai buvo didesnis kaimas – bažnytkaimis. Turėjo bažnyčią, kurioje kunigavo šviesaus atminimo kunigas Petras Liepa (vėliau žuvęs lageryje). Klebonijoje buvo įrengtas štabas, o klebonui palikti tik du kambariai. Klebonas mokėjo 7 kalbas, tarp jų ir rusų, tad prikalbino kažkokį majorą iš

aerodromo valdžios, kad priimtų jaunuolius – bažnytinio choro choristus – dirbti aerodrome, kad šiems nereikėtų eiti į kariuomenę. Majoras sutiko, bet paprašė surengti koncertą (žinoma, dainų, o ne giesmių). Tai, aišku, buvo padaryta, nes choras tuo metu buvo nemažas, o visi choristai – jauni žmonės.

Tada išdavė pažymėjimus, kad esame karinio aerodromo darbininkai ir mūsų į armiją jau nebeėmė. Per savaitę kokias dvi dienas reikėdavo ateiti, surasdavo mums šiokio tokio darbo. Aerodromas išsilaikė maždaug iki lapkričio pabaigos ar gruodžio pradžios, taigi ir mes buvome ramūs. 1944 m. gruodžio mėn. apylinkėje stribai pradėjo gaudyti jaunuolius į kariuomenę. Jau buvo keletą pagavę ir uždarę. Nutarėme išvaduoti. Nuėjau pas partizanus. Prie Svilių krūmuose susirinkome 10 vyrų, bet vis nebuvome garantuoti, kad pavyks, nes tiksliai nežinojome, kiek yra priešų. Tada brolis nujojo pas Papiliečius – Broniaus Žilinsko būrį. Papiliečiai sutiko padėti ir nusprendė, kad jie puls iš pietų pusės, o mes pulsime iš šiaurės. Į kaimą mūsų neįsileido, o mums suteikė netikslią informaciją – pasakė, kad rusų yra žymiai mažiau. Pagaliau kelyje į Biržus pasirodė mašina su suimtaisiais: Jonu Lapėnu, Antanu Verkeliu ir dar daug kitų sugautųjų, visų nebeprisimenu. O paskui pasirodė dar daug kareivių ir stribų, o mūsų toje pusėje buvo apie 30 žmonių. Jie važiuoja kaip tik į mus, na, dabar apsups mus nuo upės pusės ir susems. Ir leidomės bėgti pro Vaitkūnų kaimą miško link. Stribams pradėjus šaudyti, liepiau vyrams gulti ir atidengėme ugnį. Jie truputį aprimo, šaudė tik iš reto. Paskui užklimpo jų mašina, ir jie nustojo šaudyti. Nepatvirtintais duomenimis jų žuvo apie 18. Susirinkome likusieji miške ir aptarėme nevykusį mūšį. Mano būrio nežuvo nė vienas, Papilio būrio žuvo 10, dar vieną (neprisimenu pavardės) paėmė gyvą. Dar norėjome grįžti į kaimą, bet pasitarę su Petru Savicku (nuo Saločių), nusprendėm – ar pavyks – nežinia, o gali sudeginti visą kaimą.

Lavonų tada dar nevežė į Biržus, juos negiliai pakasė už Svilių Petronio žemėje. Vėliau papiliečių artimieji parsivežė savuosius ir pasilaidojo kapinėse. Vietą parodė Povilas Petronis, vadinamas Poviliuku. Šis mūšis buvo pirmutinis Biržų rajone.

Mūsų būryje buvo visi tie, kuriems grėsė kariuomenė, nes niekas nenorėjo kariauti. Aš miške pastoviai nebuvau, ateidavau tik prireikus, nes turėjau (kad ir nelabai garantuotus) dokumentus. Būryje buvo Petras, Vla-

das ir Pranas Savickai, Alfonsas ir Petras Paliuliai ir daug kitų. Kai kurie žuvę, kiti liko gyvi, bet dabar jau mirę. Mano brolis Dominykas buvo ryšininkas. Jis irgi turėjo dokumentus, nes išsikėlus aerodromui, klebonas vėl išsirūpino, kad mus užrašytų miško darbininkais. Esant reikalui, susisiekdavome su Papilio Žilinsko būriu, Satkūnų Šlekio būriu. Jie miškuose turėjo bunkerius, ne kartą teko ir nakvoti pas juos. Kai tik pavojus ar siautimas, aš šautuvėlį į rankas ir einu į būrį. Tik paskutinį kartą nebeišėjau. Pamačiau ateina stribai nuo Svilių k. (mes gyvenome vienkiemyje), galėjau dar išbėgti, bet norėjau sutikti brolį. Jis turėjo veislinį eržilą, kurį laikė kitur ir kaip tik atėjo sušukavęs, o Latvėnienė (gyvenusi mūsų namuose) nebespėjo pasakyti. Tada ir suėmė mus abu (tėvai ir sesuo jau buvo suimti). Brolį paleido greičiau, nors mušė ir kankino žiauriai, bet nieko negalėjo "pripaišyti", o mane kaltino, kad veikęs kartu su partizanais, o 1941 m. dalyvavęs paimant Biržus, išvejant raudonuosius. Suėmė jau 1953 m. balandžio 1 d. Vėliau atvažiavo į Biržus teismas iš Šiaulių, bet per dieną dar nenuteisė, teko nakvoti rūsyje. Nuteisė pagal BK 58 str. 12 p. 10 metų lagerio ir 5 metams tremties.

Kalėjau 3,5 metų: 2 metus uždaro lagerio ir 1,5 metų laisvai Komi ASSR. Dirbau kalviu. Atvažiavo iš Maskvos 3 "tūzai", peržiūrėjo bylas ir pradėjo mažinti bausmes, bet paleido ne iš karto. Greičiau paleido nuteistuosius 25-eriems metams ir jau ilgiau kalinčius.

Grįžau 1956 m. spalio mėn. Nebėra kur gyventi, nes Latvėnas nenori atiduoti namų. Teko pirkti tvartus, klėtį, nors čia buvo mūsų sodyba, kol nusavino. 1914 m. buvome išsikėlę į vienkiemį, o dabar vėl norėjo suvaryti į gyvenvietę, bet aš jokiu būdu nesikėliau ir tebesu čia. Taip tam lietuviui ir einasi: tave drasko, plėšo, o tu kovoji, kovoji ir dar vis gyvas.

1941 M. BIRŽELIO SUKILIMAS BIRŽUOSE

Pasakoja Mykolas Balčiūnas iš Svilių k. Biržų r. Užrašė Erena Aukštuolienė. 1996 m.

Buvau jaunalietuvis, paskutiniu laiku apylinkės jaunalietuvių vadas. 1940 m. atėjęs žydas paprašė jaunalietuvių sąrašų. Mes viską (ir visą turtą,

kiek turėjome) buvome atidavę Vabalninko milicijai, nes priklausėme Vabalninko valsčiui. Tada atrodė, kad negali nieko suimti, juk mes nenusikaltę. Taigi aš tam žydui taip ir pasakiau. Jis sako, kad tie sąrašai jau Biržuose, o dabar reikia Kupiškio saugumui. Taigi liepė vėl surašyti sąrašus, bet tada jau neberašiau teisingai, užrašiau tik tuos, kurie rudenį buvo gavę žemės.

1941 m. jau žinojome, kad bus vežami žmonės. Iš mūsų kaimo nieko neišvežė, bet išvežė iš Vabalninko ir gretimų kaimų. Turėjau radiją ir girdėjau, kas dedasi Kaune. Ir mums parūpo pasižiūrėti, kas dedasi Biržuose. Pavogėme pašto mašiną ir paslėpėme krūmuose. Paskui kaimo jaunimas susiorganizavome ir iškėlę trispalvę išvažiavome į Biržus. Geidžiūnų kaime nučiupome tris komjaunuolius, dirbusius pas Joną Strišką. Jie tvirtino, kad rusai jau užėmė Karaliaučių, o kad jau kilęs karas, jie visai netiki. Uždarę juos į pieninės rūsį, nuvažiavome į Biržus. Biržų pašte buvo įsikūręs sukilimo štabas. Vadovavo kapitonas Paulauskas (bet gerai pavardės nebeprisimenu, gal ir kitokia). Išskirstė budėti į gatves. Gelažnykas buvo radistas. Mieste kabėjo garsiakalbiai, per kuriuos buvo duodami nurodymai nesirodyti gatvėse, kai važiuos vokiečių daliniai. Atvažiavę vokiečiai (apie 12 motociklų) ant Agluonos upės tilto pakalbėjo su mūsų vadovybe ir liepė mums patiems daryti tvarką Biržuose, bet laikyti, kad jie jau miestą užėmė. Raudonieji buvo išvyti. Mes buvome ginkluoti, bet mums taip ir neprireikė šaudyti. Kai paskelbė iš Kauno Lietuvos valdžią, dar pabuvome savaitę, bet išseko maistas, o ir sužinojome, kad Lietuvos vyriausybė jau išardyta. Kadangi jokios informacijos nebegavome, parvažiavome namo, nes pabijojome, kad vokiečiai nelieptų kovoti su rusais. Paliko pabiržiečiai, iš jų buvo ir žuvusių.

KOKIAIS KELIAIS SUGRĮŽOME Į NAMUS

Valierius Ladiga gimė 1915 m. Biržų vls. Kutelių k. ūkininko šeimoje. Gausioje šeimoje jis buvo pats jauniausias. Sulaukęs 21 metų, buvo pašauktas į Lietuvos kariuomenę. Sveikas, tvirtas jaunuolis buvo paskirtas į aviacijos dalinius. Tarnavo Šiauliuose, paskui pervedė į Kauną. Po dvejų tarnybos metų vėl sugrįžo į kaimą, kur su broliu tvarkė 22 ha ūkį. Tėvas jau

❒ Ona Ladigaitė-Šimonienė ir Filomena Kairytė prie Valieriaus Ladigos karsto 1945 m.

buvo miręs. Gyveno ramiai ir tais permainingais metais nepriklausė jokioms partijoms.

1944 m., praūžus frontui, buvo šaukiamas į okupantų armiją. Lietuvis pasiruošęs ginti savo tėvynę, bet tėvynės jau nebuvo, tad ir į armiją nebuvo ko eiti. Tiesą pasakius, jis dar slapstėsi namuose, prie partizanų būrio neprisidėjo. 1945 m. vasario pradžioje seserys "paruošė dirvą" komisijoje, kad jo nepaimtų, bet visa tai nepasisekė. Buvo pateiktas pasiūlymas stoti į liaudies gynėjus (stribus). Tada jis pasakė: "Ladigų giminė niekada negėrė svetimo kraujo, negersiu ir aš, tegu geria manąjį". Tuoj pat jį uždarė, o po trijų ar keturių dienų išvežė į Vilnių.

Iš Vilniaus pasitaikė galimybė pabėgti. Taip jis su dviem draugais pasinaudojo ta proga. Bet... kaip skirtingi žmonės, taip skirtingi ir jų likimai. Utenos rajone (kaimo tiksliai nežinau) pakliuvo į stribų siautimą ir buvo pašautas. Praėjus tai audrai, draugai jį surado vieno ūkininko daržinėje jau mirusį. Matyt, nežuvo iš karto, nes nuėjęs į daržinę dar atsileido diržą, nutekėjo daug kraujo. Buvo peršautas per krūtinę ir kulkos išėjimo vietoje labai išdraskyti audiniai. Tada draugai paprašė žmonių, kurių daržinėje jį

rado, palaikų neužkasti, pažadėjo atvažiuoti pasiimti. Taigi dviems draugams pasisekė pasiekti namus ir pranešti namiškiams apie Valieriaus žuvimą. Adresais jie buvo iš anksto pasikeitę. Tada jo sesuo ir mano sesuo Filomena, pasitelkę vargonininką Rašimą (jis buvo kilęs iš Utenos r.), išvažiavo arkliu jo parsivežti. Su arkliu tokia kelionė – ne vienos ir ne dviejų dienų darbas.

Pasiekę Utenos rajoną, pernakvojo pas Rašimo tėvus Vyžuonų miestelyje ir tiksliai sužinojo, kur yra tas kaimas. Nuvažiavo pas ūkininką, kaip buvo nusakyta, bet, žinoma, žmogus neprisipažino, kas jo daržinėje įvyko. Tik po ilgų kalbų pasakė, kad buvo susišaudymas, bet jie nieko nematę. Liepė važiuoti keliuku per krūmus, gal tenai ką ir atrasią.

Taip važiuodami ir rado jį po krūmu, užklotą, kad varnos akių neišlestų, ir jau padengtą lengvu sniegu. Žinoma, tai padarė tie žmonės, bijoję laikyti lavoną namuose. Už tai jiems nuoširdžiai dėkojame.

Iš anksto rogėms buvo padarytas dvigubas dugnas, taigi paguldė jį tenai, gavę pas tuos žmones (jų pavardės, deja, nežinau) šieno ir užkrovę, išvažiavo namo. Vėl nakvojo Vyžuonose ir vėl tolyn...

Važiuojant Kupiškio rajonu, kelią pastojo stribai. Paklausė, kur važiuoja ir įsakė juos pavežti. Manau, nereikia aiškinti, kaip jautėsi visas ekipažas... Stribai pavažiavę apie penketą kilometrų išlipo. Namuose jau laukė tėvelio padarytas karstas ir didžiai susijaudinę namiškiai. Kelionė truko šešias dienas.

Buvo iškūrenta pirtis, kūnas atšildytas, kiek įmanoma aptvarkytas ir kelioms valandoms pašarvotas kambaryje. Netgi patikimo žmogaus nufotografuotas. Sutemus palaidojo Geidžiūnų kapinėse, tėvo kape. Laidojo kunigas Petras Liepa (vėliau jis buvo suimtas ir žuvo lageryje), brolis ir seserys su vyrais. Net motinos nevežė į kapines. Kapas uždengtas sniegu.

1945 m. vasario 16 d. – jo žuvimo diena. Taip ir dingo žmogus be žinios, paimtas iš Biržų karinio komisariato tarnauti okupantų armijoje. Tik seserų plaukuose pasirodė šarma. Ir liko nesumainyti aukso žiedai ir... dažnai ant kapo slapčia atsirandančios gėlės...

BAJORIŠKIŲ PARTIZANAI

Pasakoja Pranas Gabriūnas, gyv.Kaune. Užrašė Erena Aukštuolienė. 1999 06.

1944-1953 m. Bajoriškių k. veikė vietiniai partizanai, atsisakę tarnauti rusų kariuomenėje. Puldinėjami vietinių stribų ir rusų kariuomenės įgulų, jie didvyriškai gynėsi.

Partizanai slėpdavosi pas Bajoriškių kaimo gyventojus Praną Milišiūną, Povilą Kvedarą, Alberto Meškinio tėvus, Daučkėnuose pas Antaną Ratkevičių. Vadas tuo metu buvo Jonas Rastauskas iš Butniūnų k., kuris 1949 m. apsuptas bunkeryje susisprogdino. Jonui žuvus, vadu tapo Jankūnas iš Šnikščių k. Jis kartu su kitais partizanais buvo užpultas ir persekiojamas stribų bei rusų įgulos. Žuvo prie Gulbinėnų k. Pasvalio r.

Kito užpuolimo metu Bajoriškių k. ant Tatulos upės kranto žuvo Petras ir Povilas Vasinauskai, o likusieji paspruko į Bajoriškių mišką. Tarp pabėgusiųjų buvo: Petras Varžinskas ir Pranas Milišiūnas-Vytautas iš Bajoriškių k., Ratkevičiai – tėvas Antanas ir du jo sūnūs Teodoras ir Juozas iš Daučkėnų k. Antanas Ratkevičius žuvo Bajoriškių miške (Girpaloje), jo sūnus Teodoras – Daudžgirių miške, o netrukus ir kitas sūnus Juozas – Gulbinų miške. Visų palaikai buvo išniekinti Pabiržės miestelyje – negyvi pastatyti prie tvoros arba prie sienos. Vėliau kūnus nuvežę į Gerkiškių žvyrduobes užkasdavo.

Elžbieta Karnauskienė iš Šnikščių k. ir Antanas Baronas iš Butniūnų k. partizanams veždavo iš Rygos šovinius ir ginklus, kuriuos palikdavo Bajoriškiuose ar Šnikščiuose pas Jankūno tėvus arba pas Samošką.

Taip pat kovojo Barauskas, partizanas iš Pievnikų k., Dagys iš Aulių k. Jie buvo apsupti kautynių metu ir, bėgdami iš vieno kaimo į kitą, žuvo.

Aš, Pranas Gabriūnas iš Pabiržės miestelio, gyvenau Valuntos pavarde ir glaudžiausi pas mamos tėvus Bajoriškiuose. Partizanai mane siųsdavo į Daudžgirius stebėti, ar nevažiuoja kariuomenė ir stribai. Atsargiai atkėlę lentą, partizanai išlįsdavo į palieknį ir krūmais išeidavo į Pasvalio rajoną, o ten buvo ramu.

Nešdamas partizanams šovinius ir maistą, eidavau iki krūmų ir sukosėdavau, kad žinotų, kas ateina. Rudenį ir pavasarį, kai buvo šlapia, jodavau ant arklio apsižvalgyti, ar neatvažiuoja iš Biržų ar Pabiržės Klausučių kariuomenė supti mūsų kaimo. Žiemą partizanai keisdavosi sargyboje, o kiti

sulįsdavo po duonkepe krosnimi, kur buvo bunkeris-slėptuvė ir klausydavosi radijo.

Apie partizanus net artimiesiems buvo draudžiama tarpusavyje kalbėtis. Partizanų seserį Stefaniją Ratkevičienę ištrėmė į Irkutsko sritį. Grįžo į Lietuvą be sveikatos ir mirė Kaune, ten ir palaidota.

STRIBŲ "ŽYGDARBIAI" 1944-1945 M. ŽIEMĄ

Pasakoja Almyras Jaudzemas. Užrašė Erena Aukštuolienė. 1996 m.

Gimiau 1932 m. Biržų aps. Nemunėlio Radviliškio vls. Smailių k. 1944-ųjų metų vasarą, kai vokiečiams pasitraukus užėjo sovietų kariuomenė, man buvo tik 12 metų.

Jau kurį laiką mūsų šeimą lydėjo nelaimės. 1942 m. mirė 21-erių metų mano sesuo. Vos praėjus metams, apendicitu susirgo tėvas ir, būdamas 49-erių metų, 1943 m. vasarą po operacijos mirė.

Mes dirbamos žemės turėjome tik 10 ha, o iš viso buvo 27 ha. Likusi buvo pieva ir 10 ha kelmynės, taigi ir vokiečių, ir juo labiau sovietų okupacijos metais slėgė didžiulės prievolės.

1944 m. rudenį, prasidėjus mobilizacijai į sovietų kariuomenę, kilo klausimas, ką daryti 1922 m. gimusiam broliui, nes tik jis ir motina buvo vieninteliai darbininkai namuose. Aš dar jaunas, o močiutė, tėvelio mama, jau 72 metų. Motina ir brolis, kiek žinau, pasitarę su giminėmis nusprendė į kariuomenę neiti, laukti, kol baigsis karas ir slapstytis, nes brolio išėjimas į kariuomenę mums būtų reiškęs visišką žlugimą, o pasilikus dar buvo viltis, kad jis liks gyvas ir bus kam uždirbti duoną. Viską apsvarstęs į aktyvią rezistenciją nestojo, bet slapstėsi, iš pradžių savo, paskui kaimynų namuose. Tačiau išgirdęs, kad vienas nepatikimų kaimynų sužinojo jo buvimo vietą, pasitraukė iš savo apylinkių ir slapstėsi kartu su latviu. Kur jis slėpėsi, nei aš, nei mano močiutė nežinojome, žinojo tik mama. Mes tik žinojome, kad ji veždavo broliui maistą ir visą kitą.

Atsiradus rogių keliui, kai jau buvo galima tiesiai per Biržų girią atvažiuoti iš N.Radviliškio, prasidėjo stribų "viešnagės" ir "žygdarbiai". Tiesiu keliu nuo N.Radviliškio buvo 10 km, o vieškeliu aplinkui – daugiau kaip

20 km. Taigi iš pradžių jiems buvo saugiau plėšikauti ir vogti arčiau savo būstinės ir tik žiemą, kai partizanai buvo priversti daugiausia būti slėptuvėse ir bunkeriuose, bet paskui stribai įsidrąsino ir pradėjo siausti tolimesniuose valsčiaus kampuose. Mūsų vienkiemis buvo išvažiavus iš Biržų girios, beveik per kilometrą nuo Smailių kaimo, kur buvo daugiau sodybų. Taigi galėjo siausti į valias – liudininkų nėra.

Pirmiausia išvogė maistą, viską, kas tik buvo įmanoma – kojines, pirštines, net sieninį laikrodį ir barometrą. Visada ateidavo girti, o kad sargus šuo apie juos nepraneštų – jį nušovė.

Datų nepamenu, bet 1944-1945 metų žiema buvo tikras košmaras, nes kiekvienąkart apsilankę stribai mušė ir klausinėjo, kur slepiasi banditai. Mušė visus tris – mamą, močiutę ir mane. Mama buvo sumušta daugelyje kūno vietų, nuo rankų atmušti raumenys. Močiutę pastatę kampe daužė šautuvo buože, reikalaudami pasakyti, kur slepiasi Albinas (mano brolis). Nuo daužymo pasirgusi kelis mėnesius 1945-ųjų rudenį ji mirė. Aš, nors ir jaunas, buvau didelio ūgio, todėl mane daužė ypatingai, kankino.

Vieną kartą, smarkiai sumušę, liepė daržinėje iš visų pusių badyti šieną. Paskui pastatė prie sienos, įleido šovinį į šautuvo vamzdį ir grąsino sušaudyti. Buvo girti, todėl galima buvo tikėtis. Kitą sykį, įvedę į dar neįrengtą gryčios kambarį, liepė nusirengti ir, paguldę ant plikos žemės, vienas iš vienos kitas iš kitos pusės pradėjo tvoti per sėdynę šompolais. Per raumenis mušamas dar galėjau kentėti, bet kai ėmė kliudyti stuburą, pašokęs griebiau už milinės vienam egzekutoriui ir sušukau: "Geriau sušaudykit!" Vieno pavardę įsiminiau – Sviderskis (gyveno Latvijoje, bet dabar jau miręs).

Mama (ir ne tik ji) buvo išvaryta vežioti stribų po mūsų apylinkę. Tą kartą jiems pasiekė suimti ttris partizanus ir, kadangi su suimtaisiais bijojo naktį per mišką grįžti į būstinę, apsinakvojo Smaltiškių kaime. Partizanus surišo kiekvieną atskirai ir visus tris kartu. Viena iš išvarytųjų į pastotes moterų, kurioms buvo liepta skųsti bulves ir virti valgyti, netikėtai puolė prie partizanų ir perpjovė virves, bet juos saugoję stribai nesnaudė. Už tai ta moteris buvo nuteista 10 metų.

Kitą dieną stribai kartu su suimtaisiais partizanais ir išvarytaisiais į pastotę žmonėmis nuvyko į savo būstinę N.Radviliškyje. Ten visus vežikus (taip pat ir mano mamą) išlaikė tris dienas nekūrentame, grūdų pripilta-

me kambaryje, ant kurių gulėjo sušalę ir alkani. Aš ir močiutė nežinojome, kur dingo mama, kodėl ji neparvažiuoja. Stribai vėl apsilankė ir mudu su močiute žiauriai sumušė ir žadėjo sudeginti gyvvus, o jeigu bėgsime – nušauti. Mums dejuojant, vėlai vakare parvažiavo mama, iškinkė arklį ir uždarė tvarto duris. Visi trys pavalgėm, ką turėjom ir atsigulėm. Apie vidurnaktį išgirdome šaudant visai šalia pavieniais šūviais. Išsigandę, kad vėl užeis "gynėjai" suklusome, o po kurio laiko ant vaidrodžio pastebėjome šviesos blyksnius. Pamatėme, kad jau visas mūsų klojimas skendi liepsnose. Buvo smarkus vėjas. Ugnis, degantys gontai lėkė nuo stogo, krito ant tvarto ir gryčios. Nutarėm, kad liksim tol, kol pradės griūti degančios lubos ir tik tada šoksim pro degančius langus – geriau jau būti nušautiems, negu gyviems sudegti. Mūsų laimei joks kitas pastatas daugiau neužsidegė, o tvarto duris, matyt tyčia, buvo atidarę stribai. Klojimas baigė degti. Švintant pamatėme iš Smailių ateinantį vieną mano pusbrolį su savo dėdinu iš tolimesnio Kėželių kaimo. Jie girdėjo šaudymą, matė gaisrą, tik bijojo eiti, nes nežinojo, kas pas mus dedasi.

Neužilgo stribai su NKVD tardytojais sakė mums, kad, atseit, apšaudę banditai, o šaudę jie padegamosiomis kulkomis. Iš stribus vežusių žmonių sužinojome dar vieną niekšybę: privažiavę mišką jie liepė visiems išlipti iš rogių ir ėmė šaudyti į roges – atseit šaudę banditai. Tik kodėl nekliuvo nė vienam arkliui ar žmogui?

Po kelių dienų mūsų sodyboje vėl apsilankė stribai. Vėjas jau buvo išnešiojęs sudegusių šiaudų pelenus ir klojimo viduryje matėsi šiek tiek įdubusi žemė. Pradėjo mušti mane ir reikalauti pasakyti, kas čia paslėpta. Aš paaiškinau, kad, kai mirė tėvelis buvo labai karšta ir, kad kūnas nepradėtų gesti, žmonės patarė iškasti duobę, ir įleisti ten karstą. Paskui, duobę užpylus žemėmis, taip ir liko žemiau. Tada liepė sušalusią žemę kapoti kaltu. Atsisakiau, nes buvau labai sumuštas ir neturėjau jėgų. Tuomet parvedė į gryčią ir taip daužė, kad sulaužė nosį. Kraujas pradėjo plūste plūsti. Man paprašius nusiprausti prie šulinio, vienas stribų pasakė: "Išveskit į lauką ir nušaukit!" Mane išstūmė pro duris, kažkuris uždėjo šautuvo vamzdį man ant galvos ir iššovė. Nuo parako dujų apdegė antakiai ir plaukai. Galva buvo taip sudaužyta, kad žmonės manęs jau nepažino. Mama rytojaus dieną nuvežė mane į Biržus pas gydytoją. Apžiūrėjęs gydytojas Čeponis diagnozavo nosies sulaužymą, truputį atitaisė ir sakė, kad kai viskas aprims,

reikės operuoti. To daryti jau neteko.

Iš Biržų į namus manęs jau nebevežė. Kelias dienas pabuvęs pas tetą, gyvenančią šalia Biržų, buvau nuvežtas į Butniūnų kaimą pas giminių gimines, kur sulaukiau pavasario. Stribai jau bijojo pasirodyti mūsų krašte, tik vidaus kariuomenė kartais "šukuodavo" mišką, bei darydavo kratas, bet mes buvome taip apiplėšti, kad vogti nebebuvo ko. Kareiviai taip nebedaužė kaip savi kolaborantai. Tik 1945 m. rudenį rusiškai kalbantis uniformuotas kariškis, pasodinęs mane ant šiaudų stirtos, išsitraukė pistoletą ir pasakė: "Seičas zastreliu" ("Tuojau nušausiu"), bet tik trenkė antausį ir nuėjo. Iki tremties egzekucijų nebebuvo, nes, paskelbus amnestiją, brolis Albinas legalizavosi, dirbo Biržų miškų pramonės ūkyje meistru ir kas mėnesį registruodavosi N.Radviliškio NKVD.

Norėjau papasakoti apie "liaudies gynėjų" "žygdarbius" prieš vaikus ir senus žmones, kad kartu su manimi nenueitų į nežinią. Norėjau, kad žinotų tie, kurie apie tai tik girdėję arba negirdėję.

LATVELIŲ PARTIZANAI

Pasakoja Alfonsas Valainis. Užrašė Erena Aukštuolienė. 1996 m.

Mano tėvas ilgai dirbo kalviu Smetonienės dvare Serbentiškyje. Užsidirbęs pinigų, išsimokėtinai nusipirko seną kuliamąją mašiną, o paskui – 23 ha žemės. Išaugino šešis sūnus ir dvi dukras. Aš šeimoje buvau ketvirtas.

1944 m. mano vyresnieji broliai Jonas ir Julius nusprendė stoti į partizanų būrį. Prašiau tėvo, kad leistų ir mane, kad netektų kentėti nuo okupantų. Turėjau tik 17 metų.

Broliai už dienos kitos gavo ginklus ir buvo siunčiami į užduotis. Jonas gavo rusišką šautuvą, Julius – vokišką, o aš – rusišką karabinus. Man teko stovėti sargyboje prie stovyklos Biržų girioje, bet netrukus į užduotį paėmė ir mane. Atmintyje išliko keletas epizodų.

Ėjome pro Bliūdžių kaimą, kuriame gyveno stribas. Vienas partizanas pasiūlė patikrinti, ar esąs namuose. Vyrai atsinešė rąstigalį ir jo galu trinktelėjo į duris. Stribas, iškėlęs rankas, gulėjo lovoje. Jam buvo liepta keltis

ir eiti kartu. Tame pačiame kambarėlyje buvo žmona su keliais mažais vaikais. Jonas Krivickas, mūsų vadas, liepė palikti stribą ramybėje. Jis pasakė: "Vienas stribas nieko nereiškia. Nereikia vaikų ašarų!" Stribokui buvo liepta auginti vaikus, o ne kelti ginklą prieš savo šeimą. Neįvykdžius šios sąlygos, kitos gali nebebūti. Vienas partizanų, nepatenkintas vado sprendimu ir turėjęs stribo šautuvą, ištraukė spyną, numetė po lova ir papriekaištavo vadui, kad tas pasigailėjęs. "Jie, – sakė jis, – mūsiškių negaili. Paėmę gyvą partizaną (Šlėgerį), veždami į stribyną užmušė". "Mes gailime ne jų, o nekaltų vaikų", – atsakė vadas.

Vieną rytą mane pažadino skyrininkas ir su šešių žmonių grupe pasiuntė į užduotį. Paėję vos kilometrą, susitikome su kareiviais. Mus apšaudė, bet mes atsišaudydami laimingai pasitraukėme. Apėję didelį ratą, į stovyklą grįžome iš kitos pusės. Pakeliui sutikome keletą savo būrio vyrų. Stovykloje viskas buvo išmėtyta, pastogė sudeginta, o paėję dar pamatėme tris žuvusius vyrus, tarp kurių buvo ir mano brolis Julius. Pasirodo, buvo apsupti keli miško kvartalai. Apie 70 Latvelių, t.y. mūsų būrio vyrų, ir maždaug tiek pat Braškių būrio vyrų buvo 58-ame kvartale. Kariuomenė ėjo ne iš tos pusės, kurioje buvo apkasai ir postai su kulkosvaidžiais, bet iš Lujanų pusės. Ten buvo tik vienas užmaskuotas postas, kurio sargybinis sugebėjo nubėgti į stovyklą ir pažadinti ką tik grįžusius iš žygio ir jau sumigusius vyrus. Pirmieji sukilę gavo komandą sulaikyti priešą. Tarp jų buvo ir mano brolis Julius, spėjęs užsimauti tik vieną batą. Ten, miške, brolį ir palaidojome, o neseniai pastatėme paminklą.

Kitą naktį gavome užduotį paimti iš Medeikių pieninės visą sviestą. Parsinešėme kelias dėžutes ir išsidalijome, nes stovyklos jau nebebuvo ir maitintis reikėjo kiekvienam atskirai.

Visus paskirstė po kaimus. Užduotis: neleisti stribams siautėti ir skriausti žmones. Aš patekau į grupę, kuriai buvo priskirti Užušilių ir Kašeliškių kaimai. Vyresnysis buvo Jonas Krikščiūnas, o grupėje – mes su broliu Jonu, Kazys Tučas ir partizanas iš Suostų kaimo. Pagal galimybes turėjome daryti pasalas ir apšaudyti stribus. Keletą kartų bandėme taip padaryti, bet negalėjome, nes arklį ir vežimą jie imdavo iš mūsų žmonių, o vežėjais būdavo mūsų tėvai ar seserys.

Vieną naktį su broliu parėjome pasikeisti drabužių. Tėvai ėmė prašyti, kad eitume registruotis, nes juos visą laiką terorizavo. Registravomės

N.Radviliškyje. NKVD viršininkas buvo Diominas, vertėjas – Grumšlys. Iš pradžių reikėdavo registruots kas savaitę, vėliau – kas dvi savaitės, o dar vėliau – kas mėnesį. Po visų registracijų išdavė rusiškas "spravkas", paskui – pasus.

JAUNYSTĖS DIENAS PRISIMINUS

Pasakoja Romas Styra. Užrašė Erena Aukštuolienė.

Neliūdėk, žalia giruže,
Nes ateis laikai -
Uždainuos ir tau dainelę
Lietuvos vaikai...

Daugiau nei ketverius metus Biržų ir Rokiškio rajonų girias braidė partizanas Romas Styra. Tai buvo augalotas, visų pedagogų gerbiamas mokinys. Kodėl jam, doro ūkininko sūnui, augusiam Šiekštininkų kaime taip susiklostė gyvenimas? Pasakoja jis pats.

"*Galiu didžiuotis, jog turėjau tėvą savanorį, kuris niekam nieko nesakęs išjojo ginti Lietuvos – kovoti su lenkais ir bolševikais. Sėkmingai pasprukęs iš lenkų nelaisvės – vėl pas husarus. Nedaugeliui žinoma, kad mano tėvas Petras Styra, vydamas bolševikus ant bėros baltaburnės kumelės pirmas įjojo į Obelių miestelį. Išlikusi nuotrauka – to istorinio fakto liudininkė puošė mūsų namus. Ji buvo eksponuojama ir Kauno Karo muziejuje.*

Tėvas mokėjo rusų, lenkų ir šiek tiek vokiečių kalbas. Jis tapo Rokiškio komendantūros štabo darbuotoju, o 1949-ųjų kovo mėn. buvo ištremtas į Irkutsko sritį, iš kur grįžo tik po vienuolikos metų."

1948 m. Romas, slapstydamasis nuo išvežimo į Sibirą, laikė abitūros egzaminus. 1950 m. gegužės mėn. pašaukiamas į karo tarnybą sovietinėje armijoje. Gal ir būtų iki galo ištarnavęs Liepojoje, jei ne politvadovas, žūt būt norėjęs, kad Romas stotų į komjaunimą, nes gabų jaunuolį norėta pasiųsti į Kronštato karinę mokyklą. Savanorio sūnui užteko drąsos pasakyti: "Aš – lietuvis ir tokios organizacijos nepripažįstu!" Po aštraus pokalbio liko vienintelis kelias – bėgti iš sovietinės armijos pas Lietuvos partizanus,

kurių bazavimosi vieta buvo Biržų giria. Pyvesos būrio vyrai iš ten patraukdavo į Rokiškio rajono miškus.

Keli Romo Styros partizaniškos preities epizodai.

... Biržų giria didelė. Rusų kareiviams buvo sunku medžioti partizanus. Vis dėl to jie landžiojo po girią, biržėse rengė pasalas, maskuotas medeliais ir eglišakėmis, bet nemokėjo paslėpti pėdsakų.

Su rusų kareiviais teko susitikti visaip ir ne kartą. Rusai buvo įsigudrinę sprukančius iš vieno kvartalo į kitą,partizanus gaudyti su vilkiniais šunimis. Vieną kartą dienos metu traukiantis į kitą kvartalą, pasigirdo šuns skalijimas ir, vilkdamas ilgą pavadį, pasirodęs vilkinis šuo dantimis čiupo partizanui Norbertui Tauteriui už aulo. Šis, nieko nelaukęs, šovė...

Romas Styra sako, kad tąsyk partizanams buvo smagiau žygiuoti į Pandėlio girią: priešas prarado didelę brangenybę – šunį.

...Vienas 1951 metų pavakarys. Nors iš visų kampų tyko pavojai, Raudonbalės kaime Povilonių troboje girdėti jaunimo klegesys. Ta troba Romo širdžiai artima, nes vardines joje švenčia Stasė Pavilonytė.

Romas Styra ir Jonas Baltušis su žaliomis uniformomis ir kariškais žiūronais sėdi už didelio, vaišėmis apkrauto stalo. Šalia Romo – vokiškas dešimtšūvis, šalia Jono – rusiškas PPŠ. Namų šeimininkė, kad į lauką nesklistų šviesa, uždarė langines. Nakčiai įpusėjus, pasigirsta įtartinas šuns lojimas. Šeimininkė žinojo, kad šuo miškinius aploja vienaip, o skrebus – kitaip. Staiga namo pašalėje psigirsta žingsniai. Uniformuotas enkavedistas atidarė langinę. Išvydusi nedraugo akį, visa užstalė puolė kieman, o kartu ir Romas su Jonu. Romas užsiglaudė už šulinio rentinio, Jonas įsimaišė į svečių būrį, o naktis – nors į akį durk.

Tą kartą skrebams sumaišė kortas gausus būrys civilių, pasklidusių po visą kiemą ir labai tamsi naktis.

Partizanai traukėsi per plyną kaimo lauką. Jonui Baltušiui nuo raketos užsidegė batas, bet į drėgną žolę užgęsino. Ėjo be šūvio, nenorėdami išduoti vaišingų šeimininkų ir su menka netektimi: sodyboje paliko kepures...

... Tai atsitiko 1953-ųjų vasaros naktį netoli Biržų girios. Romas Styra, pasilikęs sargyboje, buvo to įvykio liudininkas.

Pilėnų tėvūnijos vadas Stepas Giedrikas ir Alfonsas Valentėlis buvo išėję žvalgybon.

❒ Pilėnų tėvūnijos partizanai: būrio vadas Jonas Baltušis-Trimitas, Alfonsas Valentėlis-Bankininkas Vailokaitis, Romas Styra-Rėksnys

❒ Romas Styra-Rėksnys, Edvardas Žilinskas, Jonas Baltušis-Trimitas

Grįžę papasakojo, jog, pamatę tarp juoduojančių eglių elektros šviesoje skendintį trobesį, nieko blogo negalvodami, užėję į vidų. Kambaryje pamatė antpečiuotus enkavedistus, palinkusius prie popierių. Stepas, nieko nelaukęs, paleido į juos seriją, nuo kurių užgęso šviesa. Pastūmus duris - neatsidaro. Mat būta uždaromų iš vidaus. Susišaudymas tęsiasi visiškoje tamsoje. Sužeista Stepo dešinė ranka ginklo nevaldė: jis įstengė atsišaudyti tik kairėje rankoje laikomu pistoletu. Vargais negalais prasibrovę pro duris, abu vyrai grįžo sužeisti: vadas sužeista alkūne, o jo draugas – su lengvai peršautu šonu.

... Romo Styros motina tremties išvengė slapstydamasi pas gimines ir pažįstamus. 1954 m. ji apsigyveno Vainiūniškio k. Vabalninko vls., žento Alfonso Šeinausko namuose.

Užgriūvo saugumiečiai. Kratos, kuriai vadovavo Vabalninko r. saugumo viršininkas Šatas, metu į saugumiečių rankas pateko jauno ginkluoto vyriškio nuotrauka. Styros motina prisipažino, kad tai – jos sūnus. Saugumo viršininkas paliko sūnui-partizanui adresuotą laišką, kuriame žadama grįžusio iš miško nei bausti, nei teisti. Romas ilgai svarsto, dvejoja ir pagaliau ryžtasi atsisveikinti su ginklo draugais. Tų pačių metų balandžio mėnesį abu su mama vežimu nuvažiuoja į Vabalninką. Vokiškas parabelis ir rusiška granata atsiduria saugumo viršininko stalčiuje. Vėliau – draugiški pokalbiai jo kabinete ir dar draugiškesni saugumiečių, kažko suvažiavusių iš aplinkinių rajonų, būryje prie degtinės ir šampano butelių. Romas gauna į rankas "švarų" pasą ir karinį bilietą. Atmintyje visam gyvenimui išliko saugumiečio gerą linkintys žodžiai:

– Mauk iš šito krašto ir man daugiau nepakliūk!

Romas, niekur neprisiregistravęs, slapstėsi Panevėžyje, kol autobusų stotyje, pakliūvo į saugumiečių "globą", o jo motina susitiko tą patį Šatą tik jau vilkintį civiliais drabužiais...

"Partizanaujant romantikos nebuvo, nes nuo priešų teko slapstytis ir po tvartu, ir po šieno prėslu, nakvoti per žvarbą miško glūdumoje, regėti ne vieną žuvusį ar sužeistą ginklo draugą.

Būčiau išvengęs bolševikinio teismo, bet Šeduvos r. Pociūnų tarybinio ūkio vadovai rekomendavo mokytis Šilutės žemės ūkio mokykloje...

Atsidūriau Vilniaus saugumo komiteto požemiuose, kur buvau mušamas ir žeminamas per tardymus. Mordovijos lageriuose atpylus visą dešimtį metų,

nebeleido dirbti miško darbų. Ačiū Dievui, kad į tuos lagerius patekau po Stalino mirties ir likimas lėmė išlikti gyvam, o šeimyninį gyvenimą pradėjau iš savo penkių pirštų.

Duok, Dieve, kad lietuviai gyventų vienybėje ir daugiau nesipjautų kaip tais kruvinaisiais metais", – baigia savo pasakojimą Lietuvos partizanas, tremtinys Romas Styra.

Janina Jalinskaitė-Kluonienė

KOVOK!

APSISPRENDIMO IŠTAKOS

Kas mums praeitį grąžintų,
Ir jos garsą, ir jos galią?
Kas tuos kaulus atgaivintų,
Kur po žemėmis išbalę? (Maironis)

Visų, pasirinkusių pogrindžio kelią, buvo panašios apsisprendimo ištakos – šeima, mokykla, bažnyčia. Taigi ir mano pasirinkimą nulėmė religinis bei patriotinis auklėjimas.

Mano tėviškė – širdžiai mielas Aukštaitijos kraštas. Gimiau 1926 m. Atkočių k., Deltuvos vls., Ukmergės aps. vidutinių ūkininkų šeimoje. Tėvai – Marijona ir Antanas Jalinskai. Mama Marijona Andriūnaitė buvo kilusi iš gretimo Saroščių kaimo. Šeimoje augome keturi vaikai. Aš buvau vyriausia, paskui mane gimė brolis Henrikas ir seserys Stanislava ir Zita. Geraširdė, ramaus būdo ir jautrios sielos mamutė nuo mažumės skiepijo meilę Dievui, Tėvynei, žmonėms. Tėtė taip pat buvo giliai tikintis, patriotas, tačiau griežtas. Užtat jo griežtumą švelnino nepakartojamas humoro jausmas.

Iš vaikystės prisiminimų giliai širdyje pasiliko ir gerieji seneliai. Ypatingai senelis – Petras Jalinskas. Jis buvo apsišvietęs žmogus. Spaudos draudimo laikais jis buvo daraktorius – mokė vaikus lietuviško rašto ir žodžio. Iš jo sužinojau daug įdomių dalykų apie caro priespaudos metus, apie didžiulę riziką mokyti vaikus lietuviškai ir platinti spaudą.

Šviesios atminties pradžios mokyklos mokytoja Juzefa Dutkuvienė mokė ne tik skaityti ir rašyti, bet ugdė ir pačius gražiausius jausmus tėviškei, gamtai ir kt. Kunigėlio pamokos padėjo tvirtus religinius pagrindus mūsų vaikiškose širdelėse. Mokantis penktame ir šeštame skyriuose mokytojas neapsiribojo vien pamokomis, o stengėsi praplėsti mūsų akiratį. Atsimenu kelionę į Kauno dramos teatrą, kuriame žiūrėjome Č.Dikenso "Šykštuolį Skrudžą". Tokio gražumo nebuvome matę! Nuostabus spektak-

lis. 1939 m. važiavome į "Žalgirio" krepšinio varžybas. Kokia didinga atrodė Sporto halė! Sėdėjome aukštai tribūnoje ir negalėjome atsitokėti iš džiaugsmo. Bet svarbiausia buvo "Žalgirio" pergalė! Mums, kaimo vaikams, tai paliko neišblėstantį įspūdį...

Mūsų kaime veikė klojimo teatras. Rūbus aktoriams parsiveždavo iš Kauno dramos teatro. Vyko įvairių organizacijų sambūriai: angelaičių, jaunųjų ūkininkų, pavasarininkų. Jiems vadovavo kunigai, mokytojai. Aš taip pat buvau angelaitė, vėliau jaunoji ūkininkė, o gimnazijoje – ateitininkė. Kaimo žmonės ne tik daug dirbo, bet ir gražiai linksminosi bei nuoširdžiai meldėsi. Šventadieniais, o ir šiokadieniais skambėjo jaunimo dainos, šienpjovių sutartinės.

Mama dažnai pasakodavo apie jaunystės dienas. Su didžiausia pagarba prisimindavo Lietuvos patrioto šveicaro Juozo Ereto vardą, jo apsilankymus kaime. Jis atvažiuodavo su savo bendraminčiais krikščionimis demokratais, pavasarininkais. Mamutė vis prisimindavo, kokias gražias kalbas Eretas sakydavo. Dalyvaudavo su kaimo jaunimu vakaronėse – daug kalbėjo apie krikščionišką moralę bei Tėvynės meilę. Pateikdavo gražių pavyzdžių jaunimui, įdomių dalykų papasakodavo vyresniesiems.

Labai mielų prisiminimų paliko dėdė karininkas, mamytės brolis Povilas Andriūnas. Jis vienintelis iš gausios šeimos buvo išėjęs mokslus. Jo apsilankymų labai laukėme. Jie su tėte daug politikuodavo. Kartais į tėviškę pasisvečiuoti atvažiuodavo ir su draugais kariūnais. Buvo į ką pažiūrėti: "visi kaip nulieti", – sakė kaimo žmonės.

1939 m. pradėjau lankyti Ukmergės Antano Smetonos mergaičių gimnaziją. Visur buvo ideali tvarka. Tačiau didžiausią įspūdį paliko mokytojai ir kunigai. Kiekvienas jų į mūsų imlias širdis pasėjo neįkainojamus turtus: patriotizmą, meilę gėriui, grožiui, tikėjimą ir mokslo žinias. Bet neilgai teko džiaugtis laimingomis dienomis.

PIRMOJI GIMINĖS AUKA

Aš priglaudžiau prie žemės širdį,
prie motinos tėvų tėvų –
Ir aš žinau, kas ją pravirkdė,
Skausmu ko skundžias nesavu... (B.Brazdžionis)

1940 m. birželio 15 d. Lietuvon plūstelėjo raudonojo maro banga. Okupantai naikino viską, kas lietuviui brangiausia. Niokojo ir mūsų gimnazijos rūmus: išnešė kryžius, nukabino tautos didžiavyrių portretus. Fasadą pakeisti jiems nebuvo sunku. Tačiau mūsų širdys nepasidavė svetimai ideologijai. Mūsų gerieji mokytojai ir mes tyliai, bet ryžtingai priešinomės okupantų užmačioms.

1940 m. lapkričio pradžioje nuo bolševikų rankos krito pirmoji mūsų giminės auka – mamytės brolis leitenantas Povilas Andriūnas. Jis su savo pulku tuomet stovėjo prie Panevėžio. Kavinėje rusų kariškiai pradėjo kabinėtis prie patarnautojų. Dėdė jiems paaiškino, kad Lietuvoje moterys gerbiamos ir taip su jomis kalbėti yra nemandagu. Kariškiai įsižeidė. Kavinės darbuotojas, išgirdęs, kad jie kažką rezga, dėdę atsargiai perspėjo. Tada jis, palikęs savo daiktus, neva dar ketindamas sugrįžti, mėgino išeiti, tačiau jį pavijo kulka. Ji buvo lemtinga. Tačiau okupantams dar buvo negana šios beprasmės mirties – jie neleido parvežti į tėviškę dėdės kūno. Broliai palaidojo jį Panevėžio kapinėse greta savanorių kapų. Mums ši netikėta žūtis buvo didelis smūgis.

Ak, žiauri dalia Tėvynės,
Tėviškės brangios mūs.
Oi, daug tremia iš gimtinės,
Tėviškės brangiausios mūs... ("Sušaudytos dainos")

1941 m. birželio 14, juodą Lietuvai dieną, bolševikai užkaltuose vagonuose į Sibiro platybes išvežė mūsų tautos šviesuomenę ir dorus žmones. Visus sukaustė baimė ir nerimas, širdis draskė tremiamųjų skausmas.

KARAS

...Viens raudonas kaip šėtonas,
kitas rudas kaip šuva...

Pagaliau atūžė karas. Vienus okupantus pakeitė kiti. Iš pradžių džiaugėmės, kad išvijo komunistus, bet netrukus pamatėme, kad ir vokiečiai

lietuviams ne draugai. Gimnazijoje tautinių ir religinių švenčių dienomis įvairiai pabrėždavome lietuviškumą. Vasario 16-ąją visi – mokytojai ir mokiniai – į atlapus įsisegdavome trispalvius kaspinėlius. Šaunieji mokytojai su kapelionu Edvardu Simaška priešakyje keldavo mūsų dvasią. Kokie įdomūs ir prasmingi būdavo ateitininkų susirinkimai, kuriuose kapelionas sakydavo pamokslus.

Visus sukrėtė žydų šaudymas. Mūsų geografijos mokytoją irgi sušaudė. Girdėjome ir apie koncentracijos stovyklas ir jose kankinamus žmones. Su nerimu ir nusivylimu sutikome pabėgusius plechavičiukus – klasės draugus. Ir vėl pasigirdo fronto dundesys.

1944 m. vasara. Šįkart frontas įsiplieskė ir mūsų kaimo laukuose. Tratėjo automatai, sproginėjo sviediniai. Degė sodybos. Bėgo vokiečiai. Mes su Dievo pagalba toje maišatyje išlikome gyvi. Visai netoli nuo mūsų slėptuvės sprogo bomba, degė namas, bet mūsų nepalietė.

Vėl sugrįžo bolševikai ir pratęsė savo juodus kruvinus darbus. Lietuvos jaunimas slapstėsi, nėjo kariauti. Mūsų kaimo jaunuoliai vieni slėpėsi, kiti išbėgo į užsienį, o kai kurie patraukė į stribyną. Kartą kaimynai pranešė, kad mūsų kaimo link ateina rusų kareiviai – gaudo jaunimą į frontą ir darbams. Su drauge ir mano mažute sesute nubėgome raisto link. Kulkos zvimbė virš galvų, ir tik per stebuklą mums nekliuvo. Sesytę pasišaukė išsigandusi kaimynė, o mes laimingai pasiekėm raistą, raistu – Viliukų mišką. Ten radome daugiau jaunimo. Tą dieną kitame kaimo gale nušovė Juozą Kuliešių ir Viktorą Belicką. Po kelių dienų gavome žinią, kad galime grįžti namo. Merginos grįžo, o vaikinai jau nebesirodė viešai.

JONO VENSKAUS BŪRYS

Jie išėjo Tėvynei parnešti
Laisvę brangią, kaip žiedą lankoj –
Kad galėtų vėl rūtos žaliuoti
Ir daina vėl skambėt Lietuvoj. ("Sušaudytos dainos")

1944 m. rugpjūčio mėn. Atkočių kaime įvyko LLA vadovų susirinki-

mas. Kūrėsi Vyčio apygarda*. Nuo tada mūsų krašte prasidėjo partizaninis judėjimas. Tų pačių metų rudenį Viliukų miške susibūrusiam būriui ėmė vadovauti Jonas Venskus iš Bardiškėlių k., buvęs Lietuvos kariuomenės viršila. Partizanai jį labai gerbė. Jis buvo drąsus, ryžtingas ir sąžiningas vadas. Jo būryje buvo apie 50 gerai ginkluotų vyrų. Tarp jų ir du jo broliai: Vacys-Jonaitis ir Bronius-Metelis bei keletas iš mūsų kaimo. Iš mūsų kaimo partizanavo Julius Belickas-Klevas, kilęs iš geros didelės šeimos. Visi buvo puikūs dainininkai. Venskai – Alfonsas-Senis ir Stasys-Biržys – pasiturinčių, garbingų ūkininkų vaikai. Kazys Žižminskas-Vaidila, Švogeris – iš mažažemių, bet darbščių, dorų žmonių šeimos. Bronius Lukoševičius iš vidutiniokų, vedęs, geras žmogus. Juozas Belickas – siuvėjas, Viktoras Belickas ir Petras Vasiliauskas-Šimulionis – taip pat ne iš turtingųjų.

Mano tėtė Antanas Jalinskas nuo pat partizaninio judėjimo kūrimosi pradžios buvo aktyvus jų rėmėjas, vėliau tapo ryšininku, bet šeimai nesisakė. Jis buvo labai atsargus. Kadangi mokėjo keletą amatų, dirbdamas vaikščiodavo po žmones, nors iš tikrųjų dažniausiai eidavo su partizanų užduotimis. Apie tai sužinojau tik šiais laikais iš likusių gyvų partizanų.

Tuomet mokiausi gimnazijoje, nekantriai laukdavau šeštadienio, kad galėčiau susitikti su partizanais. Jie gi laukdavo naujienų iš miesto. Kartais tekdavo jiems pasakyti apie išniekintus turgaus aikštėje jų bendražygius. Mes iš gimnazijos paslapčia nueidavom pasižiūrėti... Kai kuriuos jų pažinojome. Pasislėpę verkdavome, bet paskui dar ryžtingiau kartojome: "Kovok už Kristų ir Tėvynę!" Trumpiau sakydavome: "Kovok!" Tai buvo mūsų šūkis, pasisveikinimas ir atsisveikinimas. Rašydavome visur tą žodį šifru: 40104! Daugelis gimnazistų gyveno tokiomis nuotaikomis.

1945 m. įsijungiau į Jono Venskaus vadovaujamą būrį – tapau ryšininke. Šį sprendimą priėmiau be jokių svyravimų – jaunystė ir gyvybė man, kaip ir daugeliui, pasirinkusių kovos kelią, nebuvo pats brangiausias turtas... Tikėjome, kad žūtbūtinė kova reikalinga ir negalėjome pasilikti nuošalyje.

Neilgai teko veikti Jono Venskaus būryje – einantį pas partizanus

---

* Iš tikrųjų kūrėsi LLA Ukmergės apylinkės partizanų rinktinė, vėliau tapusi Vyčio apygardos branduoliu. – *Red. pastaba.*

❒ Vyčio apygardos Algio būrys

dėl ryšio palaikymo pastebėję raiti stribai vadą nušovė. Partizanai jo labai gailėjo. Jam žuvus būriui vadovauti buvo paskirtas Leonas Gžimaila-Dziadas iš Gintarų k. Jam vadovaujant būrys pakriko, vadas nesugebėjo palaikyti drausmės. Tuo pasinaudojo provokatorius Antanas Andriūnas iš Jakutiškių k. ir susekė partizanų stovyklą. Puolimo metu, įspėjus sargybai, partizanai spėjo išbėgioti. Žuvo sargybiniai ir vieną peršautą paėmė gyvą, o Antanas Mučinskas-Ginutis, grįždamas pas draugus iš užduoties ar namų, pakliuvo rusams ir žuvo. Po kurio laiko partizanai už tą užpuolimą atsirevanšavo: apšaudė kareivių sunkvežimį, važiavusį pro Viliukų mišką. Stribai atsikeršydami sudegino keturias partizanų šeimų sodybas – tris Jakutiškių kaime ir vieną Diržiuose.

1946 m. balandžio mėn. buvo suformuotas naujas būrys, kuriam vadovauti Vyčio apygardos vadas Danielius Vaitelis-Briedis paskyrė Benediktą Narkevičių-Algį iš Šiliūnų k., Siesikų vls., Ukmergės aps. Jis buvo kilnios dvasios, sumanus ir drąsus vadas ir malonus, draugiškas žmogus. Kaip ryšininkei su Algiu ilgiausiai teko bendrauti. Jis dažnai su savo būrio partizanais lankydavosi mūsų namuose. Niekada nemačiau jų išgėrusių ar piktų, negirdėjau skundų dėl sunkios dalios. Tik labai nuvargę krisdavo skersai lovos ar kokiam ramiam kampelyje ir ilsėdavos valandėlę kitą namų šilumoj. Po nesėkmingų žygių ar draugų netekčių tyliai, liūdnai dainuodavo. Daina išsakydavo viską. O maldos, sklidusios iš jaunų vyrų širdžių, graudino iki sielos gelmių!

Šviesesnėm valandėlėm traukdavo dainas iš visos širdies. Nuo jų galybės, rodės, kilnojosi ne tik lubos, bet ir dangaus skliautai...

Miela buvo bendrauti ir su Algio sužadėtine ryšininke mokytoja Marija Kinertaite. Ji visa širdim ir siela buvo atsidavusi rezistencinei kovai. Ne vienas sužeistas partizanas laukdavo jos kvalifikuotos pagalbos, nes ji buvo ir medsesuo. Kiek dienų ir naktų jai teko bunkeriuose slaugyti sužeistus brolius? Rizikavo ir tie žmonės, kurių sodybose buvo slėptuvės. Šalia mūsų kaimo, Žardetiškiuose, netoli raisto, Elenos Vasiliauskaitės namuose partizanai turėjo įsirengę bunkerį. Sužeisti ar susirgę ten rasdavo prieglobstį ir paramą. Elena ir jos artimieji dėl to turėjo daug rūpesčių, bet niekada nesiskundė. Kadangi sunku buvo gauti tvarstomosios medžiagos, Elena skalbė ir lygino tvarsčius ir teikė visokeriopą pagalbą, nes jautė atsakomybę ir šventą pareigą padėti kovotojams.

Negaliu neprisiminti Marijos ir Benedikto meilės. Jų širdis užvaldė gražiausi jausmai ir, nepaisant žiaurios tikrovės, jaunystė nugalėjo. Jie puoselėjo viltis bendrai ateičiai – troško mylėti, aukotis, drauge kovoti už Tėvynės laisvę ir kilnius idealus. Tikėjosi Dangaus palaimos jų svajonėms ir siekiams. Deja! Vos mėnesiui prabėgus nuo sutuoktuvių dienos, žuvo Benediktas.

KLASĖS IR KOVOS DRAUGAI

... Neverkit, pušys, ąžuolai pušyne, –
Mes parnešim laisvę, nors daug mūs negrįš.
Lietuvos šalelė, laisvės pasiilgus,
Kaip baltas žiedas saulėje pražys. ("Sušaudytos dainos")

Apygardos vadui Danieliui Vaiteliui-Briedžiui jaučiau didelę pagarbą. Būrio vadas Algis ir visi partizanai taip pat labai jį gerbė ir vertino už drausmę, reiklumą, tiesumą. Jo kovos metodai ir puiki orientacija kautynių metu dažnai išgelbėdavo partizanus ir atnešdavo daug nuostolių priešams. Kai Algis pasakydavo apie Vaitelio numatytą užduotį, širdis suvirpėdavo – ne iš baimės, o iš džiaugsmo, kad esu reikalinga. Manau, šis jausmas pažįstamas visiems, kurie buvo įsitraukę į šį pavojingą, bet labai reikalingą darbą.

Pranas Kecioris vadovavo Vadoklių būriui. Su žiniomis tekdavo keliauti pas jį į Lėno miškus. Kartą, gavusi eilinį pavedimą, nuėjau pas Keciorį. Sutartoje miško vietoje pasitiko jis ir dar du partizanai. Pasisveikino kariškai ir, kaip visada, šypsodamiesi klausėsi manęs. Besikalbant, regis, visai netoliese pasigirdo šūviai. Kecioris skubiai atsisveikinęs liepė man bėgti nurodyta kryptimi. Laimingai pasiekiau kaimą. Nebeprisimenu, kas žuvo šiame susišaudyme, tik žinau, kad Kecioris tąsyk liko gyvas.

Keciorio būryje buvo ir mano klasės draugas Boleslovas Eglinskas-Saulius. Klasėje jį vadinome filosofu, nes jis bet kokia tema galėjo kalbėti ilgai ir ramiai, turėjo daug gražių idėjų. Gavęs šaukimą į rusų kariuomenę, pasitraukė į mišką. Pasirinko partizano kelią, nors nebuvo "buožė" – tėvai buvo bežemiai ir labai dori žmonės. Partizanaudamas Saulius kartais atei-

davo į mūsų kraštą, mudu susirašinėjome. Ne, tai nebuvo meilės laiškai. Jis buvo nusprendęs – kol partizanaus, meilės dainų mergaitėms nedainuos. Jo gilios ir prasmingos mintys teikė drąsos, pasitikėjimo man ir kitiems draugams. Jis žuvo 1946 m. liepos mėn. kartu su būrio vadu Kecioriu Taujėnų miške. Saulius susisprogdino, matydamas, kad nebėra vilties išsigelbėti. Brolis jo žuvimo vietoje rado du pirštus... Sauliaus mama man perdavė keletą kruvinų laiško skiautelių... Buvo baisu ir be galo skaudu.

Kitas klasės draugas – Petras Pociūnas-Rimantas partizanavo Algio būryje. Nors ir skirtinguose būriuose, Rimantas su Sauliumi buvo geriausi draugai. Rimantas buvo romantikas ir svajotojas. Skirtingai negu Saulius, jis nemėgino atsispirti ir meilei, o kartais elgdavosi ir visiškai lengvabūdiškai. Tuomet gaudavo pylos nuo draugo. Tačiau kovoje jis buvo drąsus ir išradingas. Kartais neįtikėtinai rizikuodamas išeidavo sveikas iš pavojingiausių padėčių. Tačiau 1947 m. kovo 10 d. Diržių kaime pateko rusams į nagus. Leidosi bėgti, bet matydamas, kad neišsigelbės, nusišovė. Ant rankos jis mūvėjo du žiedus: Aušros Vartų Marijos ir Vyties. Taigi abu draugai ištesėjo duotą partizanų priesaiką – nepasiduoti gyviems!

Sunku apsakyti jausmą, kai po daugelio metų "Tremtinyje" pamačiau mūsų krašto partizanų nuotraukas. Nebesitikėjau, kad kada nors juos pamatysiu taip gyvai žvelgiančius iš nuotraukų. Taip, tai jie – Vyčio apygardos, Deltuvos vls., Ukmergės aps. partizanai ir būrio vadas Benediktas Narkevičius-Algis. Liūdna tų nuotraukų darymo proga...

Iš būrio vado Algio gavau nurodymą su mokytoju Algirdu Čeponiu-Aitvaru atvykti į sutartą vietą. Mes dirbome kartu Taujėnų progimnazijoje ir jis ne kartą fotografavo partizanus. Netoli Vaidilos namų, krūmuose, mūsų laukė grupė partizanų, Vaidilos sesuo Liuda Žižminskaitė ir Jaunučio sesuo Julė Belickaitė. Diena buvo graži. Partizanai ilsėdamiesi traukė graudžią, ilgesingą dainą. Merginoms paruošus pietus, sėdome prie "stalo". Pavalgius Aitvaras visus fotografavo. Mes taip pat su jais įsiamžinome. Paskui vadas su širdgėla man pasisakė, kokia proga fotografuotasi... Nedaug kas iš būrio žinojo, kad Dziadas, ko gero, paskutinįkart su mumis. Jis įtariamas išdavyste. Mane nepaprastai nuliūdino ta žinia, nesinorėjo tikėti, kad jis galėjo išduoti savo draugus.

Netrukus vadas pranešė, kad visi ruoštųsi į susitikimą pas apygardos

❒ Vyčio apygardos Algio būrys

vadą Danielių Vaitelį-Briedį. Mudu su Aitvaru, atsisveikinę su partizanais, palikome stovyklą. Vėliau sužinojau, kad Dziadui buvo įvykdyta mirties bausmė. Tačiau iki šiol nėra aišku – ar jis netapo KGB pinklių auka?

Tuomet turėjau paslėpusi daug nuotraukų, partizanų laiškų, pogrindžio literatūros, dokumentų, tačiau grįžusi iš lagerio viso to neberadau. Nežinau kur jie dingo. Jeigu būtų radęs saugumas, būčiau kaip mat sužinojusi...

Šios nuotraukos atsirado labai netikėtai. Kaune, Panemunėje, jauni žmonės darė remontą ir rado ryšulėlį nuotraukų. Supratę, kokios tai nuotraukos, perdavė jas į patikimas rankas. Tokiu būdu Balio Juknevičiaus dėka jos atsirado "Tremtinio" redakcijoje. Be galo už tai esu dėkinga. Prieš daugelį metų nuotraukas paslėpė partizanas Bronius Kinertas-Arminas. Kuomet jis užsiregistravo ir svetima pavarde išvyko gyventi į Kauną, nusivežė ir nuotraukas. 1949 m. vasario 17 d. jį suėmė ir nuteisė 25-eriems metams. Grįžęs iš Jakutijos lagerių, apsigyveno Ukmergėje ir, matyt, pamiršo, kur buvo paslėpęs nuotraukas.

Dar 1946 m. net neišryškintos fotojuostos buvo pakliuvusios į saugumiečių rankas. Tuo laiku Aitvaras turėjo atlikti labai pavojingą užduotį. Išdavikui jį atpažinus, Aitvaras spėjo pabėgti ir pasitraukti pas pasrtizanus. Jo bute saugumiečiai atliko kratą ir paėmė kartu su kitais daiktais ir juosteles. Tame pačiame kambaryje su Aitvaru gyveno mokytojas Antanas Grigonis. Jis, bendraudamas su saugumiečiais, dirbo partizanams. Sužinojęs apie fotojuosteles, sugalvojo jas išgelbėti. Pasiėmęs degtinęs butelį, keletą tuščių fotojuostelių, nuėjo į saugumo būstinę. Juostos gulėjo ant stalo. Išsiėmęs degtinę, pradėjo vaišinti... Saugumiečiui išėjus užkandos, Antanas skubiai pakeitė keletą juostelių. Visų sukeisti negalėjo, nes per mažai buvo nusinešęs. Po "vaišių" nunešė juosteles patikimam fotografui išryškinti – ne tos! Rizikavo nueiti antrą kartą, apsimetęs, kad buvo per mažai... Saugumietis apsidžiaugė pamatęs antrą butelį. Šį kartą pavyko sukeisti visas.

Dar prieš A.Grigonio "operaciją" gavau žinią, kad pasisaugočiau ir praneščiau kitiems. Po sėkmingos "operacijos" Antanas nuotraukas atidavė man. Didelę dalį nunešiau būrio vadui Algiui, kitas pasilikau sau. Taip mokytojo Antano Grigonio drąsos ir sumanumo dėka nuotraukos buvo

išgelbėtos iš saugumiečių nagų.

Tą dieną būryje buvo keturiolika partizanų. Su visais jais dažnai susitikdavome. Tačiau po tiek metų sunku viską prisiminti, net kai kurių vardai, slapyvardžiai pasimiršo. O buvo visko – skausmo, kai žūdavo draugai, kai matydavau juos prislėgtus ir nerimaujančius dėl ateities. Teko patirti pavojų bei nuotykių. Kartais sutemus reikėjo eiti skersai mišką, o tamsos labai bijojau... Iš miestelio privalėjau išeiti nepastebėta "budrių akių", nes kažką, kas, gink Dieve, negalėjo patekti priešams, nešiau. Rožančiaus neišleisdavau iš rankų. Motinėlė globojo, nepakliuvau į kryžminę ugnį, vis pavykdavo išvengti didesnių pavojų.

Šios grupelės partizanų likimai:

Ipolitas Ivaškevičius-Rickus iš Karpių k., Siesikų vls. Žuvo 1947 m. balandžio 14 d. Bardiškių k.

Julius Belickas-Klevas iš Atkočių k., Deltuvos vls. 1947 m. rugsėjo 20 d. išduotas susisprogdino Diržių k. bunkeryje. Bunkeryje buvo trise: Klevas, Vytautas Riklickas-Liočys iš Jakutiškių k. ir Vytautas Penkevičius-Povaras iš Kačėniškių k.

Petras Žlioba-Baravykas iš Kreivių k., Deltuvos vls. 1947 m. sausio 22 d. apšaudomas bėgo su draugais per laukus iš apsupties. Vienas partizanas spėjo ant arklio užsisodinti sužeistą draugą ir bėgo miško link. Sunkiai sužeisto Baravyko išgelbėti negalėjo. Jis nusišovė pats, prieš tai primygtinai paprašęs draugo paimti jo ginklą, kad neliktų žudikams.

Adolfas Burcika-Hitleris iš Antašavos k., Pagirių vls. Žuvo kartu su būrio vadu Benediktu Narkevičiumi-Algiu ir dar vienu partizanu Viliukų miške 1947 m. liepos 23 d. Išdavė Antanas Andriūnas iš Jakutiškių kaimo. Apsupus įvyko susišaudymas. Nutilus šūviams, Hitleris ir Algis, galvodami, kad priešas pasitraukė, mėgino perbėgti kvartalinę liniją. Kareiviai paleido automato seriją į kojas – norėjo paimti gyvus. Nepavyko. Žmonės kalbėjo, kad jų kūnai gulėjo saugumo kieme. Palaidojimo vieta nežinoma.

Petras Kuodis-Ragaišis iš Kreivių k., Deltuvos vls., paimtas gyvas iš bunkerio Atikonių k. Bunkeryje buvo trise: Ragaišis, Vacys Venskus-Jonaitis ir jo žmona Stasė Venskienė iš Bardiškėlių k.

1947 m. rugsėjo 26 d. rytą Ragaišis išgirdo bildesį. Pažadintas Jonaitis jį ramino, sakydamas, kad šeimininkai ruošiasi važiuoti. Netrukus pasigirdo trenksmas į bunkerio lubas. Girdėjosi, kaip šeimininkui liepia kviesti

visus, kad išlįstų. Jonaičio žmona pradėjo verkti, prašyti, kad nesižudytų, kad katalikams tai nuodėmė. O Jonaitis įrėmė vienmarškiniui Ragašiui į nugarą pistoletą ir liepė lipti viršun. Išlipus į viršų, jų laukė saugumo viršininkas Pachomič. Visus suėmė, bet Venskienę netrukus paleido. Išdaviką Jonaitį irgi nuteisė. Ragaišis nieko neišdavė. Nuteisė jį 25-eriems metams katorgos ir 5-erius be teisių. Kalėjo Intos lageriuose. Grįžo 1957 m. birželio mėn.

Kaip vėliau sužinojau, jų bunkerį išdavė Vacys Saugavičius. Ryšininkas V.Saugavičius daug žalos padarė partizanams. O šie, nieko neįtardami, pasikliovė juo. Jis skundė partizanams nekaltus žmones, neva jie dirba saugumui. Taip nekaltai buvo sušaudyti B.Keturka iš Keturvėjų kaimo ir Ketvirtis iš Atikonių k. Išdavikas Jonaitis mirė lageryje per "nelaimingą" atsitikimą, o Saugavičius sudegė girtas savo troboje.

Kazys Žižminskas-Vaidila, Švogeris iš Atkočių k., Deltuvos vls. Žuvo Viliukų miške bunkeryje 1947 m. spalio pabaigoje su Stasiu Venskumi-Biržiu iš Atkočių k. ir Alfonsu Jovaiša iš Diržių k. Išdavė V.Saugavičius.

Bronius Kinertas-Arminas iš Ukmergės. 1947 m. vasario 14 d., gavęs nelegalius dokumentus kita pavarde, išvyko į Kauną. 1949 m. vasario 17 d. jį suėmė ir nuteisė 25-eriems metams. Kalėjo Jakutijos lageriuose, paskui Mordovijoje. Į Lietuvą sugrįžo 1964 m. vasario 19 d. Gyveno Ukmergėje. Miręs.

Leonas Gžimaila-Dziadas iš Deltuvos. 1947 m. rudenį partizanų Karo lauko teismo nuosprendžiu jam buvo įvykdyta mirties bausmė. Iki šiol manoma, kad galbūt jis tapo KGB pinklių auka.

Benediktas Narkevičius-Algis iš Šiliūnų k., Siesikų vls., Ukmergės apsk., Vyčio apygardos partizanų būrio vadas. Žuvo 1947 m. liepos 23 d. Viliukų miške kartu su Hitleriu ir dar vienu partizanu, kurio slapyvardžio neprisimenu. Algį ir Hitlerį peršovė į kojas. Nenorėdami pasiduoti gyvi, nusišovė.

Liudas Belickas-Jaunutis iš Vidugirių k., Pagirių vls. Gavęs nelegalius dokumentus pasitraukė iš savo krašto.

Vytautas Penkevičius-Povaras iš Kačėniškių k. 1947 m. rugsėjo 20 d. susisprogdino Diržių k. bunkeryje su Liočiu ir Klevu.

Daug partizanų nuotraukų buvo daryta ir mano tėviškėje, bet neišliko. Tačiau jų paveikslo iš širdies ir iš atminties niekas neištrins.

❒ Vyčio apygardos Algio būrys

Gyvoji tautos dvasia partizanų maldomis, skausmo ir vilties dainomis, žygių aidais atsilieps kartų kartoms!

LAISVIEJI SAKALAI

... Ateitį regim Tėvynės laimingą,
Šviečia mums kryžius ant mūs vėliavos.
Stokim drąsiai į kovą garbingą -
Dirbkim, kovokim dėl Lietuvos!

Pirmosios mano savarankiško gyvenimo dienos praleistos Užugirio progimnazijoje. Po bolševikinių represijų mokyklose trūko mokytojų, todėl mane pakvietė dirbti į Užugirį. Kadangi į universitetą neįstojau (neišlaikiau TSRS istorijos), mielai priėmiau kvietimą. Be to, ten buvo partizanų kraštas ir prezidento Antano Smetonos gimtinė. Neilgai aš ten dirbau – netrukus mus perkėlė į Taujėnų progimnaziją, mat kai kas bijojo miškinių, nes mokytoją Ireną Smetonaitę partizanai apkarpė už ryšius su partorgu.

1946 m. pavasaryje pradėjau dirbti Taujėnų progimnazijoje. Čia gavau dėstyti lietuvių, vokiečių ir lotynų kalbas ir piešimą. Lietuvių kaip lietuvių, piešimas visai malonu, bet vokiečių ir lotynų?! Nors gimnazijoje gavau neblogus pagrindus, bet tai tik gimnazijos žinios. Susirinkau vadovėlius bei žodynėlius ir pagal mokyklos programą dirbau, stengdamasi mokiniams suteikti reikalingų žinių. Patiko darbas mokykloje. Daugelis mokinių buvo idealistai, patriotiškai nusiteikę. Greitai radom bendrą kalbą – amžiaus skirtumas juk nedidelis. Pradėjau jais pasitikėti ir puoselėti mintį apie pogrindžio organizaciją. O kai ir patys mokiniai užsiminė, susibūrę pasivadinome "Laisvaisiais sakalais", išsirinkome slapyvardžius. Aš pasilikau savąjį ryšininkės – Audra. Susirinkome gražiame Radvilų parke. Mano idealizmas kilo iš ateitininkijos, todėl norėjau ką nors panašaus įskiepyti ir savo mokiniams. Norėjau jiems duoti tai, ką pati buvau gavusi iš mūsų vadovo kapeliono Edvardo Simaškos pamokslų, paskaitų ir jo veiklos. Šis žmogus man liko kaip švyturys, nurodantis gaires klaidžiame gyvenimo kelyje. O mokiniai buvo šaunūs! Jie degė noru kuo daugiau sužinoti ir patys sten-

□ Vyčio apygardos Algio būrys

gėsi išreikšti savo mintis. Mes mokėmės suprasti vienas kitą, stiprinome nuoširdžios draugystės ryšius ir stengėmės įsisąmoninti, kad Tėvynės reikalai ir amžinos vertybės yra svarbiau už mūsų asmeninio gyvenimo poreikius.

Mūsų šūkis buvo "Kovok už Kristų ir Tėvynę!" Galbūt mums nereikėjo slapyvardžių, bet iš tikrųjų paslaptis mus labiau suartino, jautėme didesnę atsakomybę už savo veiksmus. Skaitėme pogrindžio literatūrą, kalbėjomės moralės ir tikėjimo temomis. Vadovavausi S.Šalkauskio, A.Maceinos ir kt. mintimis. Su partizanais susitikinėjome kiekvienas asmeniškai, beveik visi palaikėme ryšius su partizanais, atlikinėjome užduotis.

Mūsų organizacijai priklausė Monika Maskoliūnaitė-Vėtra, Antanas Eglinskas-Aidas, Juozas Eglinskas-Tauras, Algirdas Mulerauka, Antanas Maziliauskas-Taifūnas, Antanas Dirsė-Klajūnas, Kostas Misiukas, Vytautas Misiukas-Viesulas, Joana Valikonytė ir mokytojas Algirdas Čeponis-Aitvaras. M.Maskoliūnaitė, A.Eglinskas, K.Misiukas, V.Misiukas, J.Valikonytė, A.Čeponis jau mirę.

Be mūsų būrelio mokinių, buvo daug ir kitų, patriotiškai nusiteikusių, kupinų ryžto ir drąsos tų dienų pavojų apsuptyje, paslapčių pasaulyje... Tai – Stasys Žižys, Pakėnas, Kuliavaitė, L.Čeponytė, M.Misiukaitė, A.Jokūbauskas ir kt., kurių pavardžių jau neprisimenu. Ne kartą pamokų metu atvirai jiems kalbėjau apie sunkią Tėvynės padėtį, bet jie manęs neišdavė, jie buvo su tais, kurie suprato tautos tragediją. Tarp mokinių nebuvo nė vieno komjaunuolio ir niekas nesiruošė juo būti.

UŽ GROTŲ PLIENINIŲ...

1947 m. rugsėjo 1-ąją perkėlė į Deltuvos progimnaziją. Pati pasiprašiau, nes iš Taujėnų sunku buvo pasiekti tėviškę, o be tėvų pagalbos negalėjau pragyventi.

Spalio 21 d. į mano kambarį nepasibeldęs įėjo Deltuvos enkavedistas Bobinkov. Nepasakęs nei labas, nei sudie – vėl išėjo. Sunerimau – ką reiškia šis keistas vizitas? Netrukus vėl sugrįžo, tik su kareiviais ir pareikalavo paso. Supratau, kad atėjo suimti. Kareiviams viską išvertę pasiėmė nuotraukas (laimei, partizanų nuotraukos buvo paslėptos tėviškėje), keletą kny-

gų, užrašus, daug cigarečių, paruoštų partizanams, antitarybinių eilėraščių sąsiuvinį. Tai buvo mano kūryba. Literatūriniu atžvilgiu tie eilėraščiai buvo silpnoki, bet priešiškumu ir neapykanta priešams – pakankamai stiprūs... Daugelis tada norėjo būti "poetais" ir eilėmis išreikšti savo jausmus pavergtai Tėvynei, partizanų garbei ir įvardyti okupantų kruvinus darbus.

Bobinkovas liepė apsirengti ir eiti su jais. Sesutė Stasė, kuri mokėsi Deltuvos progimnazijoje ir gyveno su manimi, pradėjo verkti. O kas bus, kai tėveliai sužinos, galvojau žengdama per slenkstį. (Jau po lagerių sesutė pasakojo, kad niekados nebuvo mačiusi mamytės taip raudančios. Abu tėvelius prislėgė sielvartas.)

Kareiviai, atstatę šautuvus, nuvarė į Ukmergės saugumą. Ten ant laiptų pamačiau ir kai kuriuos mūsų būrelio mokinius. Mane nuvedė į koridoriaus galą, atėmė laikrodį, rožančių ir kitus daiktus. Liepė sėstis ant grindų. Susiriečiau kampe ir pamačiau netoliese taip pat sėdinčią merginą. Susipažinome – tai buvo Bronė Misiūnaitė.

Prasidėjo žiaurūs tardymai. Ir vis naktimis. Grįžusios iš tardymų dalydavomės "įspūdžiais". Sėdėti negalėjome, tad šiaip taip atsiguldavom kniūpsčios. Stumdė kampas iš kampo. Pagaliau uždarė mus į karcerį, po laiptais. Sienos ir lubos drėgnos, apipelijusios, lemputė vos žiba, grindys cementinės, šlapios ir gličios. Ir smarvė! Medinis gultas ir "paraša" – puodas kampe... Taip mes dviese ir tūnojome toje skylėje. Tačiau mano naująją draugę netrukus išvedė į kamerą ir daugiau niekad jos nebemačiau.

Tardymai tęsėsi. Kankino alkis. Maisto davinys – vos gyvybei palaikyti. Iš namų jokio maisto neleido perduoti. Drabužių nekeitė, nei pasikloti, nei užsikloti nedavė. Nuo šalčio ir drėgmės pradėjau karščiuoti. Vos gyva grįžusi iš tardymų susiriesdavau kaip šuo ant gulto ir meldžiau Dievą ir Motinėlę Mariją ištvermės. Aukojau savo kančias už visus ir viską. Žinojau, kad kitus dar labiau kankina. Tardė Korobkov, Raščiupkin, Šatas ir kt. Bet žiauriausias buvo žydas Lenskis. Jis pats nieko nedarė – atiduodavo sadistui podpolkovnikui Pochomičev. Tas savo "darbo kabinete" užsukdavo radiją visu garsu ir specialiomis priemonėmis talžydavo nelaiminguosius. Mane, palyginus su kitais, nedaug mušė, bet užtat neleido miegoti, ir vien jau buvimas tame smirdančiame urve, rodės, atima visas jėgas. Užpuolė utėlės, nešvarūs rūbai dvokė.

Tačiau ir čia pasitaikydavo šviesesnių minučių. Prižiūrėtojais čia dirbo rusė Marusia ir lietuvis Steponavičius. Marusia kartais praverdavo duris, greit įkišdavo duonos ir paklausdavo: "Za čto vas tak, devočka?" Steponavičius taip pat buvo geras. Jis, būdavo, tyčia prie kamerų garsiai šaukia, neva bara, o tuo pačiu ką nors perduoda ar praneša. Kartą mano bendrabyliai paprašė, kad jis perduotų man maisto. Kaip tik buvo Kūčios, bet aš to nežinojau. Jis atnešė man ir liepė skubiai suvalgyti, kad tardytojai neužkluptų. O koridoriuje vaikščiojo šnipė. Ji pamatė ir apskundė jį viršininkams. Steponavičius dar spėjo man pasakyt, kad išdavė Jadvyga Mecelytė ir kad aš nieko neprisipažinčiau. Bet manęs niekas ir neklausinėjo, o Steponavičių pašalino iš saugumo.

Vieną dieną Marusia budėjo su kažkokiu rusu. Marusei išėjus, rusas atsidarė mano karcerio duris ir puolė mane, norėdamas išprievartauti – utėlėtą, smirdinčią, išsekusią. Šaukiausi Marijos, visų šventųjų ir kankinių pagalbos, bet jis prismaugė mane, kad nešaukčiau. Bet tuo metu suskambo šaižus skambutis, ir niekšas puolė prie durų. Grįžo Marusia. Išgirdau, kaip ji sušuko: "Svoloč, ty svoloč!" Matyt, suprato... Verkdama dėkojau Dievui ir negalėjau atsitokėti nuo patirto siaubo. Kaip laiku sugrįžo Marusia! Ji mane išgelbėjo nuo baisios tragedijos! Po to bijojau menkiausio krepštelėjimo už durų.

Nesiliovė tardymai. Viršuj buvo pragaras su velniais, apačioj – urvas be velnių. Už ką jie mus taip kankina? Skaudžiausia, kad visa tai tenka iškęsti dėl išdavikų juodų darbų.

Būdavo dienų, kai daužiausi į sienas, kęsdama skausmą, jausdama ūžesį galvoje. Marusia paskubom ramino. Kartą ji man atvėrusi priešais esančias duris, už kurių girdėjosi šauksmas ir dejonės, ir išvydau ant purvinų grindų besiblaškančią mergaitę. Ji buvo išprotėjusi. Tai buvo šiurpus vaizdas. Meldžiau Dievą jai pagalbos.

Visgi malda yra galinga! Ji padėjo man ištverti. Po daugiau kaip keturių mėnesių išvedė iš to urvo į kamerą. Pamačiau dienos šviesą, bendrabylės ir mokslo drauges ir... šnipes. Baigėsi tardymai. Išvežė į Ukmergės kalėjimą. Po truputį atsigavau. 1948 m. gal birželio mėn. mūsų kameroje kalėjusi šauni mergina Marytė Gujytė su mirtininkais organizavo pabėgimą. Surišę prižiūrėtoją, atėmė raktus ir atrakino visas kameras. Tvoroje padarė skylę, susitarė su bokštelių sargybiniais, bet kaliniai atsisakė bėgti, bijo-

dami, kad per vieną skylę nepasiseks visiems išbėgti. O mirtininkai berods penki vyrai pabėgo. Iš ryto sulėkę viršininkai iškeikė mus visokiais keiksmažodžiais, nors mes ir nepabėgome. Už kelių dienų visus kalinius išvežė į Lukiškių kalėjimą. Ten pailsėjome – kameros buvo didelės. Morzės pagalba kalbėjomės su kitomis kameromis. Netrukus įvyko "teismas". Iškvietė mus į koridorių ir perskaitė nuosprendžius. Mane pagal 58-1a ir 58-11 "nuteisė" 10-iai metų laisvės atėmimo. Kitus bendrabylius 8-eriems ir mažiau, o Antaną Maziliauską ir Algirdą Čeponį – 25 metams. Juos teisė kaip partizanus, nes jie po nepasisekusios rizikingos užduoties išdaviko buvo atpažinti ir pabėgo į mišką.

1948 m. spalio mėn. išvežė į katorgą. Buvo naktis – nebepamatėme nė dangaus lopinėlio, nebepamatėme ir neišgirdome nė žodelio iš savo brangiausių artimųjų. Dundėjo užkalti vagonai, o mes apie 300 moterų su karšta malda ir begaliniu skausmu širdyje tolome nuo šventos žemės Lietuvos!

Sustodavo "peresilkose". Baisiausia buvo Oršoje. Uždarė į šaltą, purviną kamerą, kurioje buvo apie 300 moterų kalinių. Tarp jų pirmą kartą pamatėme nužmogėjusias moteris – kriminalistes, teistas už žmogžudystes, plėšimus ir kitus nusikaltimus. Jos atvirai pasakojo, kaip žudė, "pagražindamos" keiksmažodžiais. Mūsų lietuvaičių buvo tik dešimt, o jų daug. Kartą jos susitarė viską iš mūsų atimti. Turėjome maišelius su džiūvėsiais, lašinių gabalėlių, vieną kitą drabužėlį. Ukrainietės, politinės kalinės, mus perspėjo. Pasakė, kad jos turi ir peilius... Suspėjau prisišaukti sargybinius ir jas sutramdė. Dievo Apvaizda buvo su mumis.

Pagaliau išvežė į Mordovijos spec.lagerius. Visos lietuvaitės patekome į 3-ią lagpunktą, kuriame buvo tik moterys politinės kalinės. Apsidžiaugėme, kad nebebus tų baisių žmogystų. Darbas – barake, kuris vadinosi siuvimo fabriku. Viduj dvi eilės elektrinių siuvimo mašinų. Susodino už "motorų" – taip vadino siuvamąsias. Iš pradžių galvojau, kad darbas bus geras. Greit įsitikinome, ką reiškia lagerio siuvykla. Daugiausia siuvome vatines "šimtasiūles" ir vatines kelnes "šaravarus", kareiviams apatinius baltinius ir kt. Bet normos buvo didelės, neturėdamos įgūdžių, niekaip negalėjome tiek pasiūti, kiek reikėjo. Labai pavargdavome. Adatos lūžo. O už nugaros meistrė rėkia: "Nelamaij igolku, ja tebe galovu palamaju". Maistas buvo labai prastas ir nedaug. Kamavo nuolatinis alkis, skubėjimas, nerimas. Pervežė į 6-ą lagpunktą. Ten viskas buvo taip pat. Barake gyvenome apie 80

moterų. Narai – dviejų aukštų, blakių devynios galybės! Labai išvargindavo naktinės pamainos. Tampydavo pas viršininkus pasiaiškinti, dėl ko nepadarome normos. Bausdavo karceriu. Tačiau vis tiek maldai rasdavome minutėlę – įlįsdavome tarp narų ir susikaupdavome. Sekmadieniais bendrai melsdavomės – turėjau garbės būti "kunigu", taip mane draugės pavadino. Mokėjau nemažai maldelių, keletą litanijų. Paskui gavome kalinių maldaknygę: "Marija gelbėk mus", parašytą kalinės Adelės Dirsytės ir draugių. Adelės maldų žodžiai, išsilieję iš sielos gelmių, mus gaivino, guodė, stiprino. Tik du laiškus į metus galėjom parašyti, ir tik artimiesiems. Jie rūpinosi, kad negauna žinių, mes –, kad negalime parašyti. "Uždėjo" numerius – "atėmė" pavardes. Mes buvome paženklinti tarytum gyvuliai. Mano numeris buvo Ž-608. Iš pradžių kamavo nerimas – gal šaudys? Paskui apsipratome. Kas gaudavo siuntinėlius, toms buvo lengviau. Mano artimiausios draugės negaudavo, aš taip pat. Kartais gaudavau prieš Kalėdas ar Velykas iš tėtės. Jis neturėjo galimybių dažniau atsiųsti. Likęs nuo išvežimo gyveno tai pas vienus, tai pas kitus. Mamytė su mažąja sesute Zita buvo išvežtos į Igarką. Jaunesnioji sesutė Stasė iš 9 klasės buvo suimta už dienoraštį... Šikokią "nusikaltėlę" netgi karinis tribunolas teisė. Išsiuntė dešimčiai metų į Magadano lagerius. Ten jai teko kalėti su tom baisiom sadistėm. Kartą užgirdo, kaip už sienos tos išsigimėlės kirviu kapojo savąją draugę, nes ją buvo pralošusios kortomis... Daug visko matė, daug iškentėjo, bet ištvėrė – grįžo.

Po Stalino mirties lageryje jau buvo atokvėpis. Maisto davinys didesnis, o kioskelyje galėjau nusipirkti duonos, margarino, cukraus. Ir "algas" mokėjo – per mėnesį 3 arba 7 rublius! Gal kas ir daugiau gaudavo, bet aš tokių neprisimenu. Laiškus galėjau rašyti ir lietuviškai be apribojimo. "Atgavome" pavardes, vardus. Ir sceną valgykloje turėjome. Kalinės spektaklius rodė, ypač aktyvios buvo ukrainietės. Lietuvaitės taip pat pašokdavo ir padainuodavo. Gėrėjomės puikiais Verutės Trinkūnaitės ir Albinos Apolinskaitės balsais. Daug buvo gerų dainininkių, vargo sesių: Genutė Paluckaitė, Salomėja Greičiūtė, Vanda Liubartaitė, Irena Krakauskaitė ir daugelis kitų. Mūsų lietuvaičių buvo apie 200. Visos nuoširdžiai bendravome. Turėjome ir artimesnių draugių būrelį. Mano geriausia draugė buvo Monika Maskoliūnaitė, buvusi mokinė. Taip pat brangi ir miela klasės draugė

Jadvyga Griganavičiūtė, Albina Apolinskaitė ir Elena Isiūnaitė visos iš mūsų krašto. Čia susipažinome ir su kitomis, susidraugavome kaip viena šeima. Juk keletą metų diena iš dienos buvome šalia viena kitos: ant narų ir darbe. Prisimenu puikias, labai nuoširdžias merginas: Zoselę Gintautaitę, Bronę Vyšniauskaitę, Teklytę Pavilionytę, Genutę Paluskaitę, Eugeniją Šimanskytę, Birutę Samsonaitę, Birutę Matuzevičiūtę ir daugelį kitų. Visada liksiu dėkinga Janinai Astrauskaitei ir Eugenijai Šimanskytei, kurios, gavusios siuntinius iš namų, nors gyveno kitame barake, visada pavaišindavo. Man tai buvo daugiau negu vaišės... Visos buvo mielos vargo sesės, visos brangios – paminėtos ir nepaminėtos. Kiekviena vis kitaip savita, maloni. Ypač žavėjomės Staselės Kinelytės eilėraščiais. Taip ir skrisdavome jos baltais debesėliais Tėvynėn Lietuvon.

Kartą į mūsų lagerius atvedė vyrus kalinius kažką statyti. Užtvėrė aplink tvorą, kad nesikalbėtume. Bet mes vis tiek susišnekėjome. Tarp vyrų buvo ir mano bendrabylis Kostas Misiukas ir kitas lietuvis Tadas Dabkevičius. Jie pasakojo man apie kitus kalinius iš mūsų krašto. Tarp jų buvo ir kanauninkas S.Telksnys. Kitą dieną man perdavė kanauninko laiškelį. Pradėjome susirašinėti. Paskaitydau tuos laiškelius ir draugėms – tai buvo dvasios atgaiva. Neprisimenu, kokia proga parašė man kunigas Zigmas Neciunskas. Tai nepaprastai šviesios sielos, giliai mąstantis kunigas. Aš jam parašydavau, kaip mes meldžiamės. Ir štai vieną dieną pranešė, kad atvyks vyrų lagerio choras. Tuo pasinaudojo kunigas Zigmas. Jis man parašė, kad pasakyčiau mergaitėms, jog pasiruoštumėm dvasinei išpažinčiai, o jis duos mums bendrą išrišimą, taip pat atveš į atskirus paplotėlius suvyniotus Komunijos gabalėlius. Pasakiau visoms, manau, visos labai nuoširdžiai tam pasiruošė. Chorui dainuojant, mes stovėjome netoliese stovėjome ir neva labai susikaupusios klausėme. Tuo tarpu kun.Zigmas į mus atsisukęs tyliai davė išrišimą ir palaimino. Tai buvo nuostabus, nenusakomas dvasinis pakilimas. Po keletos metų visokių išgyvenimų, nevilties, neapykantos savo kankintojams vėl nušvito Dievo pasaulis. Melsdavomės juk ir anksčiau, bet kunigo palaima – tai šventas spindulys tiesiai į širdį, į išalkusią dvasią. Kokios laimingos buvome! O paskui dar ir Komuniją priėmėme.

Pagaliau 1956 metai! Viena paskui kitą paliekame lagerį. Daugelis jau buvo išvažiavę Tėvynėn, kitas nuvežė į tremtį pas namiškius. Mes

likome tik kelios lietuvaitės. 1956 m. birželio 16 d. išleido ir mane. Po kelių parų aš vėl Tėvynėj Lietuvoj, Vilniuje. Pasitiko partizano Vaidilos seserys – Liuda ir Janina Žižinskaitės.

Birželio 25 d. parėjau namo, ten radau tėtę. Abu apsiverkėme. Dar ne kartą jis verkė žiūrėdamas į mane. Rugpjūčio mėnesį parvažiavo mamytė su sesute Zita iš Igarkos. Tą patį mėnesį parvyko ir sesutė Stasė iš Magadano. Vėl susirinkome visi! Ir daug džiaugsmo, ir daug ašarų!. Tėviškė atrodė ir ta, ir nebe ta. Per tą laiką niekas jos nesaugojo, tik draskė. Tėvelis ką tik buvo atgavęs namelius...

O paskui pradėjome gyvenimą be spygliuotų vielų, bet pavergtoj Tėvynėj...

Juozas Matusevičius

SOVIETINĖS VALDŽIOS IR OKUPACINĖS KARIUOMENĖS PADARYTA ŽALA LIETUVIŲ KULTŪROS PAVELDUI 1940-1941 METAIS

ĮVADAS

Tautos paveldas plačiąja prasme – tai visa tai, ką mums palieka ir perduoda praeities kartos, tai materialinės ir dvasinės vertybės bei pats gyvenimo būdas. Kultūros paveldas yra viso tautos paveldo dalis, labiau apimantis dvasinę materialinio paveldo dalį, kuri veikia ir sudaro žmonių dvasinį gyvenimą. Kalbėdami apie kultūros paveldą, pirmiausia turime omenyje tradicijas, kalbą, raštiją, meną, tautos ir jos sukurtos valstybės atributiką, istorijos palikimą ir istorinę atmintį.

Lietuvių tautos kultūros paveldui istorijos bėgyje buvo padaryta daug žalos. Tam įtakos turėjo tai, kad po Liublino unijos buvo apribotas krašto valstybingumas ir savarankiškumas, labai plito lenkų kultūros įtaka. Didžiulę žalą tautos paveldui padarė Lietuvos valstybės likvidavimas po trečiojo Lietuvos-Lenkijos padalijimo, o ypač nuo XIX a. vidurio, kada buvo vykdoma carizmo rusifikavimo politika, uždrausta lietuviška spauda, o kai kuriais atvejais ir pati lietuvių kalba.

Vienok darbšti ir gaji lietuvių tauta, susiklosčius palankioms aplinkybėms, XX a. pradžioje atgavo nepriklausomybę ir galėjo vėl ugdyti ir stiprinti savo dvasinį ir materialinį tapatumą. Per nepriklausomą 1918-1940 metų laikotarpį buvo padaryta gana daug: išugdyti įvairių sričių darbininkai-inteligentai, įsteigta reikalingų mokslo, meno ir kultūros organizacijų, sustiprėjo tautos moralė, pakilo kultūrinio meninio suvokimo lygis, žymiai pagerėjo gyventojų materialinė gerovė. Buvo sukurtos įvairių lygių mokyklos, išleisti milijonai egzempliorių naujos lietuviškos bei pasaulio klasikų literatūros, beveik visuose provincijos miestuose įsikūrė muziejai, kraštotyros draugijos, praturtėjo archyvai, bibliotekos, iš-

plito kultūros organizacijos ir įstaigos.

To meto sąlygomis Lietuvoje buvo palyginti gerai išplėstas leidybinis darbas: kas metai buvo išleidžiama apie 150 periodinių leidinių, apie 1000 tomų knygų, aukštosiose mokyklose mokėsi apie 4000 studentų, gimnazijose – apie 15000 moksleivių, pradinėse mokyklose apie 300000 mokinių. Kaip pabrėžia Lietuvos publicistas ir kultūros darbuotojas Adolfas Zabitis-Nezabitauskas, svarbiausia, kad lietuvių tautos kultūrinis brendimas vyko Vakarų Europos kultūrinių tradicijų dvasioje[1].

Didžiulę žalą Lietuvos kultūros paveldui padarė sovietinė okupacija. Bolševizmas pasižymėjo neregėta ideologine agresija. Nepaisant to, kad pirmoji sovietinė okupacija buvo trumpa, ji sugriovė visą lietuvių tautos gyvenimą: sužlugdė religiją, kultūrinę, socialinę ekonomiką ir politinę nepriklausomą veiklą. Skaudžių ir sunkiai panaikinamų pasekmių okupacija paliko tautos įpročiuose, moralinėse nuostatose, mąstysenoje. J.Kuzmickas rašo: "Šalia kitų prievartos dalykų, okupacijos metais mums buvo primesta socialistinė ideologija ir ją remianti pasaulėžiūra, skiepiję neadekvatų požiūrį į ūkį, visuomenę, valstybę, pagaliau į patį žmogų... Vienas iš tokios mąstysenos reliktų yra tautinis nihilizmas, kada dėmesys tautos būklei yra jau iš anksto laikomas jei ne provincializmu, tai išskirtinumo siekimu, nacionalizmu"[2]. Sovietinė ideologija skiepijo tautinį nihilizmą, klasinę neapykantą, tautinio menkavertiškumo jausmą. Ji slopino tautiškumą ir pilietiškumą, ideologizavo kultūrą, prievarta diegė komunistinę pasaulėžiūrą.

Negalima nesutikti su prof.B.Kuzmicku, kad Sovietų Sąjungoje buvo praktikuojamas dvasinis genocidas, kurį jis apibūdina taip: "Dvasinis genocidas, trumpai apibūdinant, yra žmogaus dvasinis naikinimas. Tai yra naikinimas žmogaus proto, jausmų, valios ir tikėjimo, jo laisvės ir vertingumo neigimas. Tuo pačiu tai strategiškai apgalvotas, kartais subtiliai maskuojamas žmogaus naikinimas, nes ardoma ir slopinama tai, kas sudaro jo kaip asmenybės branduolį, siekiant paversti žmogų masės individu, kuriuo galima nesunkiai manipuliuoti. Dvasinis genocidas, apimantis visą visuomenę ar nukreiptas į visą tautą, yra visuomenės, tautos naikinimas, verčiant jas beveide individų mase...

Dvasinis genocidas dažniausiai vykdomas kartu su fiziniu genocidu arba yra pastarojo tąsa, dažnai ir įrankis. Žmogaus dvasia naikinama ją slo-

pinant ir kartu deformuojant, skiepijant sąmonėje tam tikrus minties ir jausmo stereotipus, "neginčijamas tiesas", utopines pasaulėžiūras. Komunizmas skiepijo "klasių ir klasių kovos sąmonę", "pasaulinės komunizmo pergalės utopiją"[3]... Komunistinė ideologija naikino tai, ką lietuviai turėjo geriausio, gražiausio, o atnešė begalę blogybių, būdingų sovietiniam gyvenimo būdui.

1940 m. rudenį Švietimo liaudies komisariate įsteigto Priešmokyklinio vaikų darželių ir vaikų namų skyriaus viršininkas, rašytojas Liudas Dovydėnas, prisimindamas sovietinius okupantus, rašė: "Visoj Rusijoj, ypač Maskvoj ir Leningrade, buvo visiems žinomas, bet slepiamas šūkis: apsirengimo, skonio mokytis iš Pabaltijo respublikų"[4]. Ko išmoko komunizmo nešėjai iš Baltijos tautų – nežinia. Tačiau galima tvirtai pasakyti, kad Lietuvoje iki 1940 m. okupacijos niekada nebuvo tiek vagysčių, plėšimų, žmogžudysčių, girtuokliavimo, rusiškų keiksmažodžių, melagystės, išdavystės, skundimų. Sovietinės "visaliaudinės" nuosavybės įtvirtinimas padarė tai, kad žmogus pradėjo negerbti darbo, jo vaisių, nevertinti žmogaus rankomis sukurtų vertybių.

Dar blogiau buvo su tautos kultūra, dvasiniu jos gyvenimu. Kas buvo savo tėvynės patriotu, gerbė krašto praeitį, gimtąją kalbą, senąsias tradicijas, puoselėjo tautos kultūrinį palikimą, nesutiko su okupantų primetamu "proletariniu internacionalizmu", sovietiniu gyvenimo būdu, buvo paskelbtas "liaudies priešu".

TAUTIŠKUMO SIMBOLIŲ BEI LIETUVIŠKŲ PAVADINIMŲ NAIKINIMAS

Komunistų partija ir sovietinė vyriausybinė administracija kaip galima greičiau stengėsi išguiti iš žmonių sąmonės tautiškumo jausmą, visus paversti beveidžiais sovietiniais žmonėmis – "homo sovieticus", kuriems vis tiek kur gyventi – Lietuvoje, Maskvoje, Magadane ar Igarkoje. Daug tokių Sovietų Sąjungos piliečių atvyko ir į Lietuvą. Jie ir šiandien nežino, kas jie – rusai, ukrainiečiai ar "tuteišai", nežino, kur jų tėvų ar protėvių gimtinė. Žmones, neturinčius praeities, buvo lengviau valdyti, lengviau priversti negerbti kito žmogaus gyvenimo, nuosavybės, lengviau padaryti KGB įrankiu, informatoriumi, savo tautiečių trėmėju ir budeliu.

Sovietiniai okupantai, aktyviai talkininkaujant vietiniams komunistams, pirmiausia ėmėsi priemonių sunaikinti lietuvių tautos kultūros paminklus, žymių žmonių atminimą, tautinio valstybingumo simbolius.

Uždraudžiama trispalvė vėliava, išreiškianti lietuvių tvirtumą ir vienybę, Lietuvos valstybės himnas – Vinco Kudirkos "Tautiška giesmė", Lietuvos herbas – Vytis, lietuviški simboliai – Gedimino stulpai, Vyties kryžius. 1940 m. rugpjūčio 1 d. nuo Karo muziejaus pastato buvo nuimta Lietuvos tautinė vėliava, o rugpjūčio 3 d. – valstybės vėliava. Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento direktorius D.Petryla apskričių viršininkams nurodo: "Ministro pavedamas, pranešu, kad nuo š.m. liepos 30 d. visoje Lietuvos teritorijoje tautinė trispalvė vėliava išimama iš apyvartos. Valstybinė vėliava – vytis raudoname fone paliekama. Tautine vėliava nuo tos dienos yra laikoma darbo žmonių vėliava – raudonos spalvos su pjautuvo ir kūjo ženklais"[5]. Taip vienu plunksnos brūkštelėjimu "išimama iš apyvartos" kiekvienos tautos garbingiausias simbolis ir ženklas – tautinė vėliava.

Tačiau pagarbą vėliavai išbraukti iš žmonių sąmonės buvo sunkiau: tautinių švenčių metu jos buvo keliamos mokyklose, lietuvių kariuomenės daliniuose, su ja ėjo į laisvės kovą partizanai.

Lietuviai nenorėjo atsisakyti ir Tautinės giesmės – savo šalies himno. Jiems buvo svetimas ir nepriimtinas kompartijos primestas Internacionalas – vietoj jo dažnai giedamas V.Kudirkos sukurtas himnas. Už tokius patriotizmo pasireiškimus buvo baudžiama, sudarinėjami "nepakliusniųjų" sąrašai. Kaip rašoma gautame pranešime iš Kėdainių, 1948 m. rugpjūčio 11 d. gimnazijos salėje mokiniai ir pašaliniai sugiedojo Tautos himną. Komjaunuoliai tvarkdariai bandė nuraminti, tačiau niekas neklausė. Buvo surašytos 24 "nepaklusniųjų" pavardės. Po šiuo sąrašu yra 3 "liudininkų" parašai[6]. Kas buvo tie "liudininkai"? Vienas iš jų Viktoras Kačerauskas, revoliucinio judėjimo dalyvis, LKP narys nuo 1934 m., Gudžiūnų valsčiaus komiteto ir LKP Kėdainių apskrities komiteto narys, nukautas prie Aleksejevkos (Oriolo sr.) 1943 02 24.

Lietuvių tautos karžygių Algirdo, Kęstučio, Vytauto, žymių krašto atgimimo, visuomenės veikėjų Jono Basanavičiaus, Vinco Kudirkos, Antano Smetonos, Kazio Griniaus portretus mokyklose, valstybinėse įstaigose pakeitė marksistų, bolševikų vadų ir komunistinių užkariautojų portretai. Ve-

jama iš gyvenimo ir žmonių sąmonės religija, religiniai ir bendražmogiškos moralės principai.

Uždraudžiamos švęsti religinės ir valstybinės šventės. Iškilmių dienomis paskelbiamos sausio 1 d. – Naujieji metai, balandžio 22 d. – Lenino minėjimas, gegužės 1-2 d. – Gegužės 1-osios šventė, liepos 21 d. – Lietuvos paskelbimas SSR, rugpjūčio 3 d. – Lietuvos priėmimas į SSRS, lapkričio 7-8 d. – Spalio socialistinės revoliucijos sukaktuvės ir gruodžio 5 d. – visuotinė liaudies šventė – "Stalino konstitucijos diena"[7].

Lietuvos žmonės piktinosi sovietinės valdžios ir komunistų partijos kišimusi į žmonių dvasinį gyvenimą, nurodinėjimais, ką ir kada švęsti. Prieš rinkimus į SSRS Aukščiausiąją Tarybą 1940 m. pabaigoje–1941 m. pradžioje sausio buvo agituojama mitinguose ir susirinkimuose paremti komunistų siūlomus kandidatus. Marijampolės aps. Gevelių seniūnijos susirinkime, kuriame dalyvavo iš Kauno atsiųstas propagandistas V.Kurklietis, žmonės klausė: "Kodėl šeštadienį žydeliai švenčia ir neatidaro krautuvių, o kai mūsų šventė sekmadienis, tai atidaro?"[8]

Garbinga Lietuvos praeitis, jos istorija buvo įamžinta miestų gatvių, aikščių ir kitų vietų pavadinimuose. Bolševikai paskubėjo pakeisti ir juos.

Pirmiausia buvo pakeistas centrinės Kauno gatvės – Laisvės alėjos – (kokia čia gali būti laisvė?!) pavadinimas. Kaip ir daugelyje Rusijos, taip pat okupuotos Lietuvos miestų, centrinė gatvė buvo pavadinta kruviniausio XX a. piktadario – Stalino – vardu. Kitų gatvių pavadinimams pakeisti buvo numatyta sudaryti specialią komisiją, į kurią turėjo įeiti LKP, rašytojų draugijos, kalbininkų, profsajungų, savivaldybių ir kitų visuomeninių organizacijų atstovai[9]. Išvardijamų organizacijų sąrašo pradžioje – komunistų partija. Ji ir turėjo pasakyti svarbiausią žodį.

Tokia komisija buvo įkurta. Jos protokole rašoma: "Komisija, susipažinusi su dabartiniais Kauno gatvių pavadinimais, nutarė kuo greičiausiai dalį pavadinimų pakeisti. Daugelis gatvių, aikščių ir kitų įrengimų pavadinta reakcingais ar šiaip jau neatitinkančiais naujos sovietinės santvarkos dvasiai vardais. Kita vertus, komisija mano pagerbti didžiuosius darbininkų klasės mokytojus ir kovotojus dėl žmonijos progreso ir socializmo, pavadinant jų vardais geriausias Kauno gatves ir kitas vietoves". Šio pirmojo vajaus metu buvo nutarta pakeisti 44 Kauno gatvių ir vietų pavadinimus[10].

Taip Bažnyčios gatvė tapo Mokslo gatve, M.Čiurlionio g. – V.Majakovskio g., Donelaičio g. – Lenino pr., S.Daukanto g. – Gegužės pirmosios g., gen.Bulotos g. – Čiapajevo g., Griunvaldo g. – Kovo 8-osios g., A.Juozapavičiaus pr. – K.Požėlos pr., Jurbarko ir Raudondvario gatvės – Maskvos g., Kauko g. ir laiptai – Pionierių g., Kęstučio g. – Kominterno g., Kudirkos al. – Penktųjų metų al., P.Lukšio – K.Kalinausko g., Maironio g. – J.Janonio g., Nepriklausomybės a. – Paryžiaus komunos a., K. Petrausko g. – Internacionalo g., Prezidento g. – K.Libknechto g., Savanorių pr. – Raudonosios armijos pr., Rotušės a. – Sovietų a., Seimo g. – R.Liuksemburg g., Vasario 16-osios g. – Liepos 21-oji, Vienybės a. – Spalio revoliucijos a., P.Vileišio a. – Liaudies a., M.Valančiaus g. – N.Gogolio g., Vytauto pr. – K.Markso pr., Vytauto parkas – M.Gorkio parku, Vytauto tiltas – Aleksoto tiltu, gen.S.Žukausko g. – M.Frunzės g. ir t.t. Šiame sąraše buvo jau ne 44, o 106 pavadinimai[11].

Dar galima suprasti bolševikų neapykantą K.Donelaičio, J.Maironio, M.Valančiaus vardams – jie kunigai; A.Juozapavičiaus, P.Lukšio, S.Žukausko vardams – tai kovotojai prieš bolševizmą už Lietuvos nepriklausomybę; suprantama, kad buvo nemieli komunistų partijos nariams Lietuvos didieji kunigaikščiai, Lietuvos nepriklausomybės šaukliai J.Basanavičius, V.Kudirka, P.Vileišis, A.Smetona ir kt., tačiau sunku suprasti, kodėl naujajai valdžiai nepatiko ypač Lietuvos kultūrai nusipelnę žmonės, kaip M.K.Čiurlionis, S.Daukantas, K.Petrauskas? Užtat Lietuvos miestai "praturtėjo" tokiais vardais, kaip V.Majakovskio, V.Čiapajevo, K.Libknechto, R.Liuksemburgo, M.Gorkio, M.Frunzės, kurie nei su Lietuva, nei su jos istorija neturėjo nieko bendro.

Pavadinimai buvo keičiami ir kituose miestuose ir gyvenvietėse. Pavyzdžiui, Mažeikiuose "... miesto valdyba nutarė "Prezidento Smetonos alėjos" pavadinimą pakeisti į mūsų Tautai ir Valstybei nusipelnusio vyro Liaudies poeto Julio Janonio alėja. Tuo būdu Mažeikių proletariatas yra patenkintas"[12].

Komunistinė propaganda tvirtino, kad keisti pavadinimus reikalavo patys gyventojai, miestų savivaldybės, tačiau tai buvo tik formalioji pusė – viskas buvo daroma komunistų partijos iniciatyva. Štai pavyzdys. 1940 m. liepos 31 d. buvo sušaukti Linksmadvario ir apylinkių gyventojai į pradžios mokyklą. Susirinko per 300 žmonių. Dalyvavo kompartijos at-

stovai – Puškovas ir Turicas, komjaunimo atstovas Ragauskas. Kaip praneša "Tiesa", visi jie ir kalbėjo. Kalbų išvada: "Imtis žygių pavadinti Linksmadvarį žymaus kompartijos veikėjo Giedrio vardu, o Linksmadvario aerodromą garsaus SSSRS lakūno Čkalovo vardu"[13].

Be to, vietovardžių pavadinimų pakeitimus turėjo tvirtinti LKP CK. Pavyzdžiui, kad Kauno savivaldybės sekretorius J.Gelžinis kreipėsi į LKP CK su prašymu patvirtinti minėtų pavadinimų pakeitimo projektą[14].

Komunistų valdžia siekė išrauti iš tautos atminties istorinę praeitį, ypač bruožus, susijusius su nepriklausoma Lietuvos valstybe, kovas su bolševikais, religinio turinio paveldą. Viskuo rūpinosi Komunistų partija. LKP(b) obkomų sekretoriams ir vykdomųjų komitetų (toliaus – VK) pirmininkams buvo siuntinėjamas M.Gedvilo ir A.Sniečkaus parašais sutvirtintas aplinkraštis, įsakantis pakeisti gatvių, skverų, aikščių ir kitų viešų vietų pavadinimus. Jame LKP(b) CK biuras ir LSSR LKT nurodė, kad reikia panaikinti pavadinimus:

a) susijusius su senuoju režimu: Prezidento, Smetonos, Juozapavičiaus, Lukšio, politinių organizacijų ir politinių veikėjų vardais;

b) užsieninės kilmės – Paryžiaus, Vokiečių ir kt.;

c) religinės kilmės, šventųjų, kunigų vardais.

Rekomenduojami pavadinimai, kuriuos "atsispindėtų liaudies atmintis apie kovotojus, žuvusius už komunizmą, nauja sovietinė epocha ir lietuvių liaudies gyvenimas sovietiniais metais". Pavyzdžiui, "Tarybų", "Komjaunimo", "Pionierių", "Maskvos", "Spalio" ir t.t., įamžinti Sovietų Sąjungos gyvenimą ir jos veikėjų vardus[15]. Kaip matyti iš šio aplinkraščio juodraščio, jį rengė J. Paleckis ir Sovietų Sąjungos pasiuntinys N.Pozdniakovas, originalą pasirašė M.Gedvilas ir A.Sniečkus.

Gatvių, aikščių, skverų pavadinimai buvo keičiami visoje Lietuvoje. Greitai krašte neliko miesto ar miestelio, kuriame būtų išlikusi Maironio, Valančiaus, Dariaus ir Girėno gatvė arba Vytauto, Nepriklausomybės ar panaši aikštė.Kai kur buvo organizuojami vietos gyventojų parašų rinkimai dėl vietovardžių pavadinimų pakeitimo. Taip Vilniaus aps. Paberžės vls. buvo surinkti 26 parašai po laišku, reikalaujančiu pakeisti Mitrošanovkos-Žemaitėlių k. pavadinimą S.M.Kirovo vardu. Sunku pasakyti, ar daug kas žinojo, kas buvo tas S.Kirovas, tačiau jų "prašymas" buvo patenkintas[16].

Kitu LKP(b) CK nutarimu "Dėl paminklinių biustų pašalinimo iš muziejaus skvero" Švietimo liaudies komisariatui liepiama pašalinti šias skulptūras:

"a) generolo S.Žuko-Žukausko (tai buvo įnirtingas reakionierius, kovojęs prieš Raudonąją armiją);

b) karininko Antano Juozapavičiaus (nukautas mūšyje su bolševikais) ir kt."

Kad neliktų tuštuma, vietoje S.Žukausko ir V.Putvinskio biustų siūloma pastatyti paminklus J.Žemaitei ir J.Janoniui[17].

Masinis paminklų naikinimas prasidėjo visuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose, kuris tęsėsi ir antrosios okupacijos metais.

Genriko Zimano redaguojamoje "Tiesoje" pasirodė anoniminis straipsnis[18], kuriame džiūgaujama, kad išleisti gražūs ir meniški mūsų vadų ir įžymiųjų žmonių portretai. Kas tie "mūsų vadai ir įžymieji žmonės"? Tai J.Stalinas, V.Molotovas, J.Paleckis, K.Vorošilovas, S.Timošenko, F.Baltušis-Žemaitis, tarp jų ir V.Krėvė bei gen.V.Vitkauskas. Kaina labai pigi – tik po 1 Lt, "nes pritaikyta, kad būtų visiems įperkama"[19].

Buvo keičiami ne tik gatvių, vietovių pavadinimai. Įmonių pavadinimuose taip pat pradėjo mirgėti bolševikų vadų vardų, "raudonųjų aušrų", "raudonųjų vėliavų", "raudonųjų žvaigždžių" garbinimas. Pavyzdžiui, "tenkinant" darbininkų ir tarnautojų prašymą, buvusi akcinė bendrovė (malūnas ir lentpjūvė) Kaune "A.S.Soloveičikas ir sūnūs" buvo pavadinta "Malūnas ir lentpjūvė Raudonoji Aušra"; buvusias Marijonų ir "Šešupės" spaustuves Marijampolėje, jas sujungus, pavadino "Pergalės spaustuve"; Kauno "Pirmasis Lietuvos G.L.Falkovskio avalynės fabrikas pavadintas "Avalynės fabrikas Raudonoji vėliava"; Kurliandijos aliejaus fabrikas Vilniuje pavadintas "Aliejaus fabrikas Raudonoji žvaigždė" ir t.t.[20]

Keičiant pavadinimus neapsieita ir be kuriozų. Dėl didelio sovietinio patriotizmo Kaune, P.Lukšio g.11 vieną mėsinę pavadino "Pirmasis mėsos perdirbimo kooperatyvas vardu "Stalinas". "Tiesa" greitai atsiliepė į tokį akibrokštą, pareikšdama: "Kiekvienai krautuvėlei neleistina valkioti didelį ir garbingą Stalino vardą. Be to, iškaba parašyta netaisyklinga kalba"[21]

Tokių atvejų, matyt, buvo ne vienas, nes po trijų savaičių "Tiesa"

paskelbė dar didesnį ir išsamesnį straipsnį apie vardų suteikimą ir kas tai gali daryti. Anoniminis autorius rašė: "Mūsų Sąjungoje fabrikai vadinami mylimųjų darbininkų vadų, pasižymėjusių revoliucionierių, geriausių darbo liaudies sūnų pavardėmis. Tarybų Lietuvos darbininkai dabar visur nori sekti šituo gražiu pavyzdžiu. Bet, duodant įmonėms naujus pavadinimus, nereikia profanuoti didžiųjų proletariato vadų, socialistinių kovų ir socialistinio darbo didvyrių vardų. Anksčiau labai dažnai pasitaikydavo, kad kokia nors smulki įmonėlė paskelbdavo laikraščiuose, esą nuo dabar ji vadinasi Stalino vardu. Tačiau visiems darbininkams turi būti aišku, kad Stalino vardą gali gauti tik toks fabrikas, kuris rodo tikrai pavyzdingą visai respublikai darbą, turi ypatingus nuopelnus ir savo pasižymėjusiu socialistiniu darbu yra nusipelnęs tokį aukštą pavadinimą". Autorius primena, kad taip reikia elgtis ir su kitais žymiais vardais: Tarybų Lietuvos, K.Greifenbergerio, K.Požėlos ir kt. Baigdamas autorius perspėjo, kad ne darbininkų valioje duoti savo įmonei tuos ar kitus vardus: "Apskritai fabrikai ir įmonės neturėtų įsigyti naujų pavadinimų be kompetentingų organų sutikimo"[22].

MENO PAMINKLŲ NAIKINIMAS IR PASTANGOS JUOS IŠGELBĖTI

Lietuvos šviesuomenė, meno žmonės numatė, kad, okupavus Lietuvą, kils didelis pavojus tautos kultūriniam paveldui. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus vadovybė ir Lietuvos kultūros paminklų konservatorius visomis išgalėmis stengėsi išleisti įstatymą ir meno vertybėms išsaugoti. Šis įstatymas jau buvo paruoštas anksčiau Vakarų Europos analogiškų įstatymų pavyzdžiu. Kadangi iš pradžių Liaudies vyriausybėje buvo jautrių savo krašto kultūrai ir tautiškumui žmonių, kaip prof.V.Krėvė-Mickevičius, inž.E.Galvanauskas, "Kultūros paminklų apsaugos įstatymą" pavyko priimti. Jo pagrindu Švietimo liaudies komisariatas išleido dar 3 dokumentus kultūros paminklų apsaugos klausimu: "Kultūros paminklams apsaugoti įsakymas"[23]; "Taisyklės kultūros paminklų apsaugai vykdyti"[24] ir "Kultūros paminklams registruoti įsakymas"[25]. Jie irgi buvo paruošti dar prieš bolševikų invaziją.

Dėl šių dokumentų dalį kultūros vertybių pavyko išsaugoti, tačiau teisiniai aktai veikia tik kultūringoje, teisinėje visuomenėje, ir ne visada

jie galėjo padėti, esant bolševikinei tvarkai, vadovaujant komunistų partijai ir šeimininkaujant okupantų armijai.

LKP(b) CK organizacinio skyriaus vedėjas ir vyriausybės perkėlimo į Vilnių komisijos pirmininkas Danijilas Šupikovas pareikalavo iškraustyti iš buvusios rotušės Vilniaus dailės muziejų ir dalį patalpų užleisti LSSR Aukščiausiajai Tarybai. Dailininkė I.Trečiokaitė (tuo metu Mano reikalų valdybos prie LKT Kadrų skyriaus viršininkė) dėl muziejaus rašė laišką, prašydama LKP(b) sekretorių K.Preikšą jo neiškeldinti, kadangi pastatas esąs pritaikytas muziejaus reikalams ir Aukščiausios Tarybos Prezidiumui jis netiktų[27].

Buvo pasikėsinta ir į tokio svarbaus leidinio lietuvių tautai kaip "Lietuviškoji enciklopedija" leidimą. Straipsniai apie šlovingą Lietuvos praeitį, jos iškiliuosius žmones, kultūrą, papročius, dvasinį gyvenimą komunistinei ideologijai buvo visiškai nepriimtini. Prasidėjo akcija dėl enciklopedijos leidimo nutraukimo. Enciklopedijos redaktorius prof.Vaclovas Biržiška kartu su visa redakcija (virš 300 darbuotojų) siekdami tęsti pradėtą darbą. Kreipėsi į LKP(b) CK, aiškindami, kad leidinyje pateikiama faktiška informacija, nepeikiant ir negiriant nei žmonių, nei įvykių, nenuteikiant skaitytojo kokia nors kryptimi. Vyriausiasis "Lietuviškosios enciklopedijos" redaktorius rašė: "Sustabdžius enciklopedijos leidimą, kas galės pakeisti visų bibliotekų skaitytojams lietuviškąją enciklopediją? Sovietų enciklopedija? Bet jos visame krašte vos keli egzemplioriai ir naujų pilnų komplektų dabar negalima gauti... Galiausiai iš sovietinės enciklopedijos mokantiems rusiškai galima bus naudotis toli gražu ne visa medžiaga, nes ji būdama ideologiškai komunistinė, iš pradžių buvo nukrypusi į šalį ir turėjo būti perorganizuota taip, kad eitų aiškiu marksizmo-leninizmo keliu"[18].

Net kokie argumentai nepadėjo. Enciklopedijos leidimas buvo nutrauktas. Darbas vėl buvo atnaujintas vokiečių okupacijos metais, tačiau, prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai, vėl nutrūko.

Okupacijos metais labai nukentėjo vaizduojamojo meno kolekcijos. Jeigu muziejuose esančios kultūros ir meno vertybės bent didžiąja dalimi buvo išsaugotos, tai žymiai liūdnesnis likimas ištiko privačias kolekcijas.

Pirmosios sovietinės okupacijos metais iš dalies arba visiškai buvo nacionalizuota 1114 dvarų, ir jų kultūrinės, istorinės vertybės atsidūrė pa-

vojuje. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus vadovybė ir Lietuvos kultūros paminklų konservatorius, remdamiesi "Kultūros paminklų apsaugos įstatymu" ir Švietimo liaudies komisariato įsakymais, į sekvestruojamus dvarus išsiuntinėjo apie 20 dailininkų komisijų kultūrinės, meninės ir istorinės vertės daiktams suregistruoti. Maždaug per du mėnesius tos komisijos aplankė apie 1200 dvarų. Apie 500 buvo rasta meninės istorinės vertės daiktų: 2885 paveikslai, graviūros, litografijos, 137 skulptūros, 1887 metalo, stiklo, porceliano ir molio meninių dirbinių, 2074 vertingi baldai ir 67 knygų rinkiniai. Dalį šių vertybių pavyko perduoti muziejams, o kitas dvaruose laikinai saugojo savininkai ar paskirti administratoriai. Tačiau administratoriams dažnai buvo skiriami mažai apie kultūrą nusimaną žmonės, jie negalėjo sukliudyti kompartijos ir okupacinės kariuomenės savivalei.

Dailininkų komisijoms LKP vietiniai organai ir okupacinės kariuomenės vadai darė įvairias kliūtis, o kai kuriuose dvaruose jau buvo įvedę savo "tvarką". Štai keletas pavyzdžių:

"Rugpjūčio 3 d. buvome taip pat grafienės Janinos Platerienės dvare. Puikiai užlaikytas ir gražus palocius buvo jau visai tuščias, baldus ir daiktus išsivežė raudonarmiečiai, kurie keletą dienų prieš mūsų atvykimą apleido dvarą", – rašė dailininkas V.Kairiūkštis. Kitame dvare dailininko laukė toks vaizdas: "Iš Raubų dvaro išvykome Šeduvos link į Raudondvario dvarą, bet ten stovima rusų kariuomenės, ir ji ne tik kad neįsileido mūsų į dvarą, bet dar neleido pravažiuoti net pro dvarą einančiu vieškeliu, ir mums dideliu ratu teko sukti aplinkiniais keliais Naujamiesčio-Sidabravo link".

Kareiviai neleido apžiūrėti Tiškevičių rūmus Palangoje, Kretingoje. Toks pat komisijos narių sutikimas laukė Baisogalos dvare (Kėdainių aps.), Vidiškių dvare, Biliūnų dvare. Čia arba buvo įsikūrę rusų armijos daliniai, arba jau viską buvo išsivežę. Kaip papasakojo dailininkų komisijos nariai, Kėdainių aps. retas dvaras išliko neaplankytas komunistų arba karcivių. Sunkvežimiais vežė meniškus baldus, veidrodžius, laikrodžius, kilimus. Raseinių aps. dvaruose rusų armija su komjaunuoliais vykdė tikras kultūros ir meno vertybių rekvizicijas.

Pateiksiu Renavo ir Anapolės dvarų apiplėšimų aplinkybes (Mažeikių aps.)

Židikų nuovados viršininkas 1940 m. rugsėjo 7 d. savo raporte Mažeikių apskrities viršininkui rašė: "Pristatau susirašinėjimą su pravesta kvota ir pranešu, kad iš Renavo ir Anapolės dvarų turtus gabeno Mažeikių, Židikų, Ylakių ir Sedos kompartijos atstovai, dalyvaujant Valstybės saugumo organams iš Mažeikių.

Kad vietos gyventojai kokius daiktus būtų išgabenę iš Renavos ir Anapolės dvarų, kvotoje nepasitvirtino bei tokių žinių negauta".

Kaip rodo dokumentai, 1940 m. liepos 23 d. iš Mažeikių atvažiavo GPU atstovai ir iš Renavo dvaro pradėjo nešti viską lauk. "Nešė dieną, o vėliau ir vakare: sudaužė daug lempų, vieną veidrodį ir kitų stiklų. Viską išsivežė į Mažeikius, o man reikalaujant išvežtų daiktų sąrašo, žadėjo atsiųsti, bet neatsiuntė.

Liepos 24 d. atvažiavo iš Židikų ir Sedos kompartijos atstovai ir dar išsivežė daug įvairių daiktų, kokių – nemačiau, nes vežė naktį, o išvežtų daiktų sąrašo nepaliko, nors ir reikalavau. Liepos 25 d. šiek tiek turto pasiėmė Renavos komunistai, liepos 26 d. – Ylakių komunistų atstovai". Pastaricji paliko paimtų daiktų sąrašą. Taip aprašė Renavos dvaro plėšimą dvaro ūkvedys Karolis Zabiela ir milicininkas B.Trečiokas.

Apie Anapolės dvaro apiplėšimą rašė dvaro nuomininkas Vladas Jankevičius, kuris sodybą nuomojo iš savininkės Ritos Rastišauskaitės: "Raudonarmiečių, komunistų ir čekistų savavališkas dvarų kultūros ir meno turtų grobimas buvo tiesiog nenusakomo dydžio", o Mindūnų pradžios mokyklos vedėjas Jonas Valiukonis ir Čiulių seniūnas Gabrys Kraujalis surašytame akte apie Čiulių dvaro nacionalizavimą nustatė, kad bolševikai durtuvais subadė tame dvare buvusius portretus, suplėšė knygas ir sunaikino bei sudaužė daug kitų daiktų.

Perimant į valstybės apsaugą Bažnytinio meno muziejų ir Kunigų seminarijos rūmų kultūros ir meno vertybes, buvo pastebėta, kad rūmuose gyveną raudonarmiečiai du arnotus naudojo kojoms šluostyti.

Ypač nevaržomai šeimininkavo okupantai provincijoje. Štai LKP Zarasų apskrities komiteto sekretorius Kovšovas pareikalavo sudeginti visus Zarasų muziejuje buvusius kryžius ir statulėles, o muziejaus senų ginklų skyrių Zarasų saugumo viršininkas rusas Guskovas-Gubaitis buvo užantspaudavęs, kad jais nepasinaudotų kontrrevoliucionieriai. Tai paliudijo ir pranešė Kultūros paminklų apsaugos įstaigai 1941 m. rugsėjo

6 d. Adolfas Nezabitauskas ir Petras Šeštakauskas.

Vykdydami karines statybas pasienyje, raudonarmiečiai sugadino ir sunaikino daug kapinynų ir piliakalnių. Vienos iš pirmųjų nukentėjo Gelgaudų, Raudonės pilys ir Seredžiaus piliakalnis. Apie Gelgaudų (Vytėnų) pilies būklę 1941 m. kovo 12 d. rašė pilies sargas Ignas Čimielius Kultūros paminklų apsaugos įstaigai: esą saleziečių vienuolyno patalpose (t.y. pilyje) apsigyveno raudonarmiečiai. Jie savavaliauja pilyje ir parke, nesiskaito su sargu, kūrena jo malkas, daužo langus, kerta parko medžius, išplėšė lentų grindinį.

1941 m. rugsėjo 17 d. A.Nezabitausko ir inž.V.Zubovo pranešime sakoma, kad Raudonės pilyje apsistojęs rusų armijos haubicų dalinys pasitraukdamas paliko nežmoniškai priterštas patalpas, daug kas buvo sugadinta.

Žmonių pasakojimais, traukdamiesi nuo vokiečių rusai Gelgaudų ir Raudonės pilis norėjo susprogdinti. Tai buvo pavesta atlikti Vytėnuose buvusio karinio sandėlio viršininkui Garbuzovui, tačiau šis trečią karo dieną pasidavė vokiečiams.

Rusai išsprogdino Naikių piliakalnio (Mažeikių aps.) aikštelę. Seredžiaus piliakalnyje įrengė požeminį postą. Pasienyje, Kretingos aps., armija sunaikino du Kurmaičių k. kapinynus ir piliakalnius, nukasė Mišučių piliakalnio (Kartenos vls.) šiaurinį ir pietinį galą, pradėjo ardyti Užpelkių senkapį (Palangos vls.) ir t.t.

Kultūros paminklų apsaugos įstaigos viršininkas V.K.Jonynas pranešė, kad Vilniuje, Vokiečių g. 9, liuteronų evangelikų bažnyčia paversta komjaunimo būstine, išnešta dalis altoriaus, sunaikinti sakyklos žemutinės dalies bareljefai. Bažnyčia užimta vykdomojo komiteto nurodymu, net nepranešus Kultūros paminklų apsaugos įstaigai. Kėdainių bažnyčioje vykdomasis komitetas įrengė grūdų sandėlį. Nuo grūdų drėgmės pastatas labai nukentėjo, supjaustyti ir išmesti lauk suolai, sunaikintas labai vertingas meno ir architektūros požiūriu Radvilų sostas, drožinėta medžio sakykla.

A.Nezabitausko ir P.Šeštakausko liudijimu, traukdamiesi iš artilerijos apšaudė Zarasų bažnyčią, paskui bandė subombarduoti, bet nepataikė. Kultūros paminklų įstaigos tarnautojo B.Lukoševičiaus paliudijimu, raudonarmiečiai apšaudė Kaišiadorių katedrą, sugriaudami bokš-

tą, apipylę benzinu, sudegino medinę Vilkaviškio koplyčią. Į Joniškio bažnyčią įmetė granatą.

Liaudies meno puoselėtojas, fotografas Balys Buračas pranešė, kad iš pabūklų buvo apšaudyta Betygalos bažnyčia: keli sviediniai apgriovė pastato sienas. Nuo raudonarmiečių sviedinių nukentėjo ir Šiaulėnų bažnyčia.

Jau 1941 m. pavasarį į Kultūros paminklų apsaugos įstaigą ateidavo žinios, kad Žemaitijoje žydukai komjaunuoliai pakelėse daužo kryžius, naikina koplytėles ir statulėles. Važinėjęs tuo metu po Lietuvą ir fotografavęs jos kultūros paminklus, B.Buračas pateikė tokius duomenis: Pasandravio k. (Raseinių aps.) kareiviai sukapojo į šipulius gražų medinį kryžių vieno sklypininko sodyboje; Lyduvėnų bažnytkaimyje (Raseinių aps.) bolševikai nakties metu sudaužė mokyklos kieme buvusio kryžiaus statulėles ir sužalojo patį kryžių; Siručių dvaro lauke (Raseinių aps.) kareiviai nuvertė ir apdaužė prie vieškelio buvusį seną medinį stogastulpį su statulėlėmis; Alsėdžių miestelyje (Telšių aps.) vietos komjaunuoliai išvilko iš netoli bažnyčios esančios mūrinės šv.Jono koplytėlės medinę statulą ir pakišo ją po ledu; sukapota daug kryžių ir koplytėlių pakelėje Telšiai-Žarėnai; Kretingoje "Liurdo darželį" raudonarmiečiai pavertė gimnastikos ir pratimų aikštele; Kauno karo ligoninės kieme buvusį Vilniaus lietuvišką kryžių bolševikai išniekino jį sudaužydami ir suspardydami: sunaikintas kryžius prie pavasarininkų namų Šiauliuose, žemaitiška koplytėlė prie Šiaulių mergaičių gimnazijos[29].

Apie kompartijos ir Raudonosios armijos plėšikavimus pirmosios sovietinės okupacijos metais liudija ir kiti dokumentai.

Štai ką rašė Valstybinės žemės ūkio komisijos pirmininkas LKP CK ir Vidaus reikalų ministerijai 1940 m. rugpjūčio mėn.[30]: "Prieš kurį laiką kai kuriose apskrityse (Panevėžyje) buvo vykdomas baldų gabenimas iš dvarų. Gabenama būdavo daugiausia apskrities viršininko sekvestro įsakymais, vietinės kompartijos nurodymais. Valstybinei komisijai iškėlus šio žygio neigiamas puses, buvo pažadėta baldų gabenimą sustabdyti. Nepaisant to, baldų gabenimai tebevykdomi toliau. Pavyzdžiui, 1940 m. rugpjūčio 17 d. išvežti baldai iš Paliepių dvaro, Kėdainių vls. ir iš Paežerių dvaro, Vilkaviškio vls. Baldus išveža raudonarmiečiai, nepateikdami dvarų komisijoms jokių sekvestro dokumentų ir nepalikdami

jokių išgabentų baldų sąrašų". Šie grobimai vykdomi vietinių kompartijos organų nurodymu. Žemės ūkio komisijos pirmininkas primena: "Kaimo žmonių, ypač tarp dvaro darbininkų, kyla pasipiktinimas, kad turtas, kurį jie visai teisingai laiko pirmiausia jiems priklausančiu, yra išgabenamas". Toliau pabrėžiama, kad: "paskubomis ir be tinkamos apsaugos gabenami trapūs senoviški dvarų baldai labai nukenčia, o ir nuolatiniam vartojimui jie mažai tinkami. Yra pavojus, kad tarp jų nemažai bus sunaikinta ir istorinės bei meninės vertės daiktų". Komisijos nuomone, jeigu "jau taip yra reikalingi baldai raudonarmiečiams, partijos būstinėms, tai baldų sekvestravimas turėtų būti nukreiptas ne į neturtingą kaimą, o jų ieškoma pasitraukusių į užsienį miestiečių namuose". Suprantama, plėšimas lieka plėšimu, nepaisant to, ar jis vykdomas mieste, ar kaime. Tačiau kaime – dvaruose buvo galima rasti puošnesnių, antikvarinių daiktų!

Panašaus turinio pranešimai plaukė ir iš kitų Lietuvos apskričių. Žemės ūkio liaudies komisaras M.Mickis pranešė: "Pranešu Tamstų žiniai, kad Raudonosios armijos daliniai užima valstybės žinion paimtus ūkius visai neatsižvelgdami į mūsų ūkinius interesus. (...) Užimti ar ruošiamasi užimti Kalvarijos dvarą, Marijampolės aps., Julijanovos dv., Garliavos vls., Kauno aps., Ginkūnų dv., Šiaulių aps. Raudonoji armija yra įsikūrusi daugelyje Raseinių, Telšių, Kretingos, Mažeikių ir kitų apskričių dvaruose". Įdomus ministro pastebėjimas: "Mūsų tarnautojai tikslias žinias, kur yra užimti dvarai, rinkti atsisako, kad nekiltų įtarimas, kad renkamos žinios apie kariuomenės paskirstymą". Todėl M.Mickis kreipiasi į kompartijos vadovus: "Prašau padaryti atitinkamus žygius, kad Raudonoji armija be Žemės ūkio komisariato žinios ūkių neužiminėtų"[31].

LKP CK pareigūnai negalėjo nepastebėti savavaliavimų užgrobiant dvarus ir kitus pastatus bei niokojant tautos kultūrinį paveldą. Todėl bandė sudaryti regimybę, jog jie rūpinasi krašto kultūros paminklais. Dėl to LKP CK Žemės ūkio skyrius LKP apskričių komitetams išsiuntinėjo aplinkraštį, kuriame sakoma: "Pastebėta, kad vietomis neteisėtai sekvestruojamos patalpos ir be pakankamo pagrindo išgabenamas turtas ir nepaliekami jokie aktai. CK dėl to gauna daug skundų, kurie rodo, kad tokie reiškiniai nuolat kartojasi ir daugelyje vietų su vietinio partijos komiteto pritarimu ir net tų komitetų iniciatyva".

Kokį turtą ar patalpas nebuvo galima perduoti be komisariatų sutikimo? Tai: "a) kuriose gyvena darbininkai, valstiečiai, neturtingi valstybės tarnautojai ir smulkūs prekybininkai, paliekant juos be patalpų (sekvestro taisyklės); b) kuriose yra bet kokio tipo mokyklos, dirbtuvės su specialiais dirbtuvei pritaikytais įrengimais, skaityklos bei bibliotekos, muziejai, bankai ir panašios paskirties patalpos.

Bet kur, o ypač kaime ir stambiuose ūkiuose, esami baldai, įvairūs įrankiai, radijo aparatai, muzikos instrumentai, mašinos ir bet koks kitas turtas negalima be susitarimo su atitinkamomis žinybomis perimti ir vežti (...).

Susitarus su atitinkama žinyba ir gavus jos sutikimą perimant ar išvežant turtą, reikia sudaryti pardavimo – perėmimo aktą dviem egzemplioriais, kurių vienas lieka pas turto davėjus, antras – ėmėjus. Aktuose surašomas visas turtas, pažymima atskiro daikto vertė, kas tą turtą kam perdavė, iš kur išvežtas ir kitos reikalingos žinios"[32].

Tačiau retai kur šių nurodymų buvo laikomasi: dvarų pastatai ir toliau buvo savavališkai užiminėjami, grobstomos meno vertybės. Kiek buvo užimtų mokyklų, ligoninių ar kitų pastatų! Pagaliau esant reikalui, visiškai nesunku buvo gauti bet kurio liaudies komisariato ar net Liaudies komisarų tarybos leidimą.

Visiems žinomi Rokiškio dvaro rūmai, kuriuose per dešimtmečius Tyzenhauzų ir Przezdzieckių grafai kaupė paveikslus, numizmatikos, dokumentų rinkinius, knygas bei meno dirbinius. Okupantų armijai teko atiduoti ir juos. Valstybės žemės ūkio komisijos pirmininkas A.Žukauskas rašė Rokiškio apskrities žemės ūkio komisijai: "Remiantis Liaudies komisarų tarybos nurodymu, pavedu Komisijai perduoti Raudonosios armijos 215 šaulių pulkui naudotis Rokiškio dvaro palocių ir kitus gyvenamuosius namus, išskiriant būtinai reikalingus darbininkams ir dvaro administracijai, ir dalį ūkio trobesių, kiek jų kariuomenei būtinai reikalinga". Žinodamas, kad dvaro pastatuose yra daug meno ir istorinių vertybių, Komisijos pirmininkas A.Žukauskas liepė pasirūpinti paveikslais: padėti juos mokykloje, įstaigose, o keletą palikti karininkų susirinkimų salei puošti[33]. Tačiau šių patalpų užėmimas prieštaravo sekvestravimo taisyklėms, minėtam LKP CK aplinkraščiui bei "Kultūros paminklų apsaugos įstatymui". Rokiškio dvaras – senas kultūros centras. Ir patys

rūmai, ir jame saugomos istorinės vertybės buvo visos tautos turtas. Rūmuose buvo įkurta viena iš pirmųjų Lietuvoje muzikos vargonininkų mokykla, kurią 1873 m. iš Gardino perkėlė Antanas Tyzenhauzas. Su pertraukomis mokykla veikė iki 1904 m. Joje mokėsi daug žymių Lietuvos muzikų – Mikas Petrauskas, Juozas Gruodis, Ksaveras Strumskis, Juozas Tallat-Kelpša, Juozas Katelė ir daugelis kitų[34]. 1905 m. pristatytą antrą aukštą užėmė grafų Tyzenhauzų bei Przezdzieckių surinktų meno dirbinių, knygų, dokumentų ir numizmatikos kolekcijos, kurios vėliau sudarė Rokiškio kraštotyros muziejaus, įkurto 1933 m., rinkinių pagrindą. Okupacijos metais jos direktoriumi buvo gimnazijos mokytojas J.Bliūndžius, kurį 1941 m. birželio 13 d. išvežė į Sibirą[35].

Apie kareivių ir kompartijos pagrobtas menines vertybes buvo žinoma Švietimo liaudies komisariato Kultūros reikalų departamente. Dėl to buvo kreiptasi ir į LKP(b) CK: "Kultūros paminklų apsaugos įstaigos pasiųstos į dvarus kultūros paminklų registravimo komisijos-brigados iš daugelio dvarų komisarų ir savininkų patyrė, kad Lietuvos TSR Kompartijos provincijos padalinių atskiri pareigūnai iš kai kurių dvarų išvežė brangių meninės reikšmės turinčių baldų, kilimų, veidrodžių, paveikslų ir kitokių kultūros paminklų. Tokių išvežtų kultūros paminklų nemaža dalis pateko į kompartijos būstines, skaityklas ir kitas panašias patalpas". Nesitikėdamas atgauti šiuos meno dirbinius, departamentas prašė Centro Komiteto "suteikti žinių apie Kompartijos skyriuose esančius iš dvarų išvežtus meninės ir istorinės reikšmės turinčius baldus, paveikslus, kilimus ir kt. daiktus, duoti leidimą Kultūros paminklų apsaugos įstaigos registratoriams aplankyti skyrius, kur tokių daiktų yra ir juos suregistruoti"[36]. Kompartijos komitetuose esančius dalykus galbūt ir buvo galima surašyti, tačiau daug meninės vertės daiktų pateko į partijos vadovų ir kitų funkcionierių bei armijos vadų privačius butus ir buvo tiesiog pasisavinti. Pateiksiu vieną pavyzdį iš 1946 m. Išvažiuodamas į Vilnių (paskirtas LKP(b) CK atsakingu organizatoriumi) buvęs LKP(b) Kretingos apskrities komiteto antrasis sekretorius Šeinas iš Kretingos išsivežė: 3 rūbų spintas, 2 sofas, 8 minkštas kėdes, 20 kietų kėdžių, 3 geležines lovas, veidrodinį bufetą, rašomąjį stalą, 6 paprastus stalus, siuvamąją mašiną, 3 radijo imtuvus, pianiną, 2 motociklus, dviratį ir daug kitų daiktų. Be to, prieš išvažiuodamas pardavė 2 naujus

dviračius, už kuriuos LKP(b) apskrities komitetas Šeinui sumokėjo 4500 rb. Jo turtas buvo vežamas iš Klaipėdos penkiomis automašinomis. Buvo sakoma, kad tai partijos komiteto įrengimui, tačiau didžioji ir geroji šio grobio dalis liko Šeinui[37]. Tokių šeinų netrūko ir 1940-1941 metais. Prisiplėštas turtas buvo tiesiog dalijamas atėjūnams.

Po tokio siautėjimo lietuvių tautinė kultūra negrįžtamai neteko daug medžiaginės kultūros paminklų. Sovietinė okupacija ir bolševikinės kultūros nešėjai naikino viską, kas buvo artima ir brangu lietuvio širdžiai. Visa tai buvo daroma arba komunistų vadų nurodymu, arba nusikaltėliškai nuolaidžiaujant dvidešimtojo amžiaus vandalams.

LIETUVOS ARCHYVŲ GROBIMAS, JŲ PANAUDOJIMAS TERORUI

Archyvai – tautos atmintis, vienas iš pagrindinių jos žinių šaltinių. Todėl komunistiniai vadovai ir represinės institucijos pirmiausia atkreipė dėmesį į Lietuvos archyvus.

Archyvus pradėjo grobti dar 1939 m. rugsėjo 17 d. Sovietų Sąjungai pradėjus karo veiksmus prieš Lenkiją. Vilniaus miestui su dalimi Lietuvos teritorijos atsidūrus sovietų rankose, prasidėjo Rytų Lietuvos plėšimas. Tada dar nebuvo galutinai nuspręstas Vilniaus krašto likimas, ir Sovietų Sąjunga skubėjo kaip galima daugiau prisiplėšti. Nekalbant apie įvairias materialines vertybes – fabrikų ir ligoninių įrengimus, baldus ir kitą turtą, į Sovietų Sąjungą buvo išvežta nemažai archyvinės medžiagos, retų knygų.

1939 m. spalio mėn. Vilniaus sr. švietimo skyriaus viršininko Kazimiero Klimovo įsakymu buvo išvežta į Minską iš Lietuvos Mokslų akademijos (tada Vrublevskių bibliotekos, rinkinių 1271 tomas knygų, 62 tomai periodinių leidinių ir 356 muziejiniai eksponatai. Iš Vilniaus valstybinio archyvo išvežta apie 18 vagonų archyvinės medžiagos. "Mačiusiųjų liudijimu, archyvinės medžiagos vežimas buvo baisus, seni raštai ir dokumentai metami į sunkvežimius kaip mėšlas. Vilniuje buvo kalbama, kad ta medžiaga vėliau ilgai buvo mėtoma vagonuose vienoje Rusijos pasienio geležinkelio stotyje", – rašė Z.Zabitis-Nezabitauskas[38].

Jau spalio 19 d. Sovietų Sąjungos įgaliotiniui N.Pozdniakovui buvo pranešta apie turto ir archyvų vežimą iš Vilniaus ir Vilniaus krašto. Už-

sienio reikalų ministras J.Urbšys prašė, kad šiuo klausimu būtų kreipiamasi į Maskvą. N.Pozdniakovas atsakė, jog iš Maskvos atsakymo negavęs[39]. Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje A.Trimakas rašė užsienio reikalų ministrui: "Lygiai daug kartų, nuolat ir pakartotinai, buvo įvairiais būdais vietinės civilinės ir kariškos įstaigos prašytos nevežti iš Vilniaus ir jo apylinkių valstybės, savivaldybių ir privataus turto į SSRS, bet konsulato demaršai, deja, maža ką tepadėjo. Komisarai ir komandirai vengė mus sutikti, bėgo, nepriiminėjo, viešbuty, kur kartu gyvenome, pagauti teisinosi, kad jie vežą tik tai, kas gudiškai užimtos jų teritorijos daliai priklauso. Įrodžius, kad netiesa, visa pagrįsdavo karo grobio teise"[40].

Buvo kreipiamasi ir į SSRS tautų kultūrai tirti draugiją SSRS pasiuntinybėje Kaune. SSRS pasiuntinybė atsisakė šį raštą priimti – esą jis per aštriai suformuluotas. Įgaliotas ministras Politikos departamento direktorius E.Turauskas pranešime Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui Maskvoje L.Natkevičiui rašė: "Tarp kita ko, kaip man sakė prof.Jonynas, pirmykščiame minėto rašto tekste buvo išsireiškimas, kad net caro valdžia tų bibliotekų ir archyvų nebuvo palietusi. SSRS Pasiuntinybės pareigūnai pasakė, kad tokio rašto jie negalį Maskvai perduoti"[41].

Kokie archyvai buvo išvežti iš Lietuvos iki jos užgrobimo? Dar caro laikais buvo išvežtas Lietuvos aktų rinkinys "Lietuvos Metrika". Po daugkartinių kilnojimų iš vietos į vietą, kurių metu "Metrika" labai nukentėjo, ji atsidūrė Maskvoje.

Remiantis Vilniaus apygardos Laikinosios valdybos kultūros ir švietimo skyriaus vedėjo K.Klimovo potvarkiu, nuo 1939 m. spalio 14 iki 22 dienos, t.y. tuo metu, kada spalio 10 d. Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos-Tarybų Sąjungos savitarpio pagalbos sutarties pagrindu Vilniaus miestas juridiškai jau priklausė Lietuvai, iš Vilniaus buvo išvežta:

1. XVI-XIX a. senųjų aktų – apie 20000 egz.
2. Muravjovo muziejaus archyvas – 16722 egz.
3. Didžiojo kunigaikščio Konstantino kanceliarijos archyvas.
4. Likvidacinės komisijos bylos – 588 egz.
5. Vilniaus archeologijos komisijos bylos – 317 egz.

6. Vilniaus centrinio archyvo registratūra – 746 egz.

7. Vitebsko centrinio archyvo registratūra – 155 egz.

8. Valstybinių turtų valdybos ir Vilniaus ir Kauno rūmų – apie 54000 egz. ir 10000 ryšulių.

9. Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos bylos – apie 150000 egz.

10. Vilniaus gubernatoriaus ir Vilniaus gubernijos valdybos kanceliarijos – apie 200000 egz.

11. Vilniaus policijos ir žandarmerijos valdybos archyvas.

12. Vilniaus vaivadijos, seniūnijos ir policijos archyvas iki 1935 m.

13. Liaudies mokyklų direkcijos archyvas.

14. Bajorų ir mokytojų institutų archyvas (didesnė dalis).

15. Aukščiau minėtos archyvinės medžiagos inventoriai, katalogai, apyrašai.

16. Vilniaus apygardos teismo archyvas.

17. Vilniaus bajorų deputatų suvažiavimo bylos.

Iš Vilniuje esančios Vrublevskių bibliotekos 1939 m. spalio 16–spalio 23 d. išvežti knygų rinkiniai:

1. Lietuvos valstybės skyrius – 72 tomai.

2. Masonų skyrius – 86 tomai.

3. Lituanistikos-Vilnijos skyrius – 435 tomai.

4. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės skyrius – 678 tomai.

5. Įvairių knygų – 72 tomai.

Apie šios medžiagos priėmimą yra oficialūs Maskvos atstovo Šmakovo pakvitavimai.

Lietuvos atstovybė Maskvoje pabrėžė, jog Vrublevskių biblioteka Lietuvai turi ypatingą reikšmę. V. ir T.Vrublevskiai buvo žinomi kaip Lietuvos sostinės Vilniaus mylėtojai ir visą amžių rinko dokumentus ir knygas iš Lietuvos istorijos. Savo testamentu Tadas Vrublevskis biblioteką paliko Vilniaus visuomenei ir ji negalėjo būti perkelta kitur. Šis testamente išreikštas noras buvo įtrauktas į "Mokslinės pagalbos V. ir T.Vrublevskių vardo bibliotekai Vilniuje draugijos" statutą. Nepaisant Vrublevskių valios, bibliotekos vertybės buvo išsiųstos į Minską, neva BSSR Mokslų akademijos reikalams[42].

Okupantai plėšė kraštą neatsižvelgdami nė į jokias tarptautinės teisės normas ir paprastą žmoniškumą. Matyt, tai buvo viena iš svarbiausių prie-

žasčių, kodėl pasirašius sutartį 1939 m. spalio 10 d. Lietuvos kariuomenei buvo leista įžengti į Vilnių tik spalio 28 d. Dar reikėjo beveik trijų savaičių plėšikavimams.

Okupavus Lietuvą, archyvus pradėjo tvarkyti ne mokslininkai, o čekistai. 1940 m. rugpjūčio 5 d. visiems Lietuvos archyvams pavedama vadovauti LSSR NKVD Archyvų skyriui[43]. Jo viršininku buvo paskirtas V.Nornovas, LSSR NKVD Centrinio valstybinio archyvo direktoriaus pavaduotojas – A.Karpačevas[44], Centrinio valstybinio archyvų Slaptų fondų skyriaus viršininku – T.Smalkinas[45].

Lietuvos archyvuose buvo duomenų apie nepriklausomybės laikų slaptųjų tarnybų, policijos, partijų, diplomatinių tarnybų ir vyriausybės veiklą. Visi šie duomenys labai domino sovietinį saugumą. Ypač tai pasidarė svarbu ruošiantis masiniam žmonių trėmimui 1941 m. birželyje.

Pagal 1940 m. rugpjūčio 24 d. "archyvų įstatymą", visi archyvai suvalstybinami ir paskelbiami liaudies turtu. NKVD perima visus valstybinius bei žinybinius archyvus. Archyvai pervežami į Pažaislio vienuolyną, o įstaigų, įmonių ir organizacijų archyvinė medžiaga – į Slaptąjį skyrių Kaune (Laisvės al. 46). Slaptajame skyriuje dirbo apie 30 svetimtaučių komjaunuolių: buvo paverstas čekistinio darbo laboratorija.

Vienas iš pirmųjų buvo pervežtas Užsienio reikalų ministerijos archyvas. Jo sutvarkymui (peržiūrėjimui) iš Maskvos atvyko Kopeičikas, kuris "tvarkė" archyvą 1940 m. gruodžio – 1941 m. sausio mėn. Jis sudarinėjo reikalingų išvežti dokumentų sąrašus. Iš Pažaislio vienuolyno buvo išvežta 50, iš Slaptojo skyriaus 150 dėžių archyvų[46].

Kad archyvai buvo panaudojami terorui prieš Lietuvos gyventojus, liudija LSSR NKVD komisaro – valstybės saugumo v.mjr.A.Guzevičius – ir LSSR NKGB komisaro – valstybės saugumo v.mjr.P.Gladkovo – susirašinėjimas su LSSR LKT pirmininku M.Gedvilu. Komisarai kreipėsi į premjerą tokio turinio slaptu raštu: "Kad panaudotume šią medžiagą NKGB ir NKVD organų operatyviniame darbe, valstybiniuose archyvuose atliekamas operatyvus šios medžiagos tyrimas pagal anksčiau nurodytą politinį atspalvį (...)

Kad greičiau ištirtume archyvinius dokumentus operatyviniais-čekistiniais tikslais ir užbaigtume operatyvinės medžiagos koncentravimą iš ap-

skričių į centrinius valstybinius archyvus, prašome asignuoti šiuos rūšies darbams 70 tūkstančių rublių"[47].

"Triūsas" nenuėjo veltui. Kitame NKGB komisaro P.Gladkovo rašte, adresuotame A.Sniečkui, nurodoma, kad išaiškinta 28619 antisovietinio ir nusikaltėliško elemento: 14687 tautininkai, 1235 voldemarininkai, 1426 plečkaitininkai, 492 socialdemokratai; 107 išdavikai, 130 provokatoriai, 245 liudytojų komunistų bylose, 1388 politinės policijos bendradarbių, 314 seklių, 2857 lenkų ir vokiečių šnipai. P.Gladkovas pabrėžė, kad dėl numatomo socialiai svetimo, kontrrevoliucinio elemento valdymo archyvinių duomenų tyrimas turi ypatingai svarbią reikšmę. Todėl prašė A.Sniečkui paveikti LKT skirti archyvinės medžiagos tyrimui 80000 rb. Be to, pageidavo, kad iš partinių komjaunimo organizacijų būtų skirta ne mažiau kaip 20 patikimų žmonių, kurie padėtų tvarkyti archyvinius dokumentus[48].

Tokiu būdu tautos paveldo dalis – archyvai buvo panaudojami Lietuvos gyventojų persekiojimui ir trėmimui.

Lietuvos archyvų veiklą nuolat sekė SSRS Glavnoje archivnoje upravlenije – Vyriausioji archyvų valdybos viršininkas, valstybės saugumo mjr.Nikitinskis. Jis rašė: "Ponų Lenkijoje ir smetoninėje Lietuvoje archyvai tarnavo valdančiųjų buržuazinių klikų interesams. Naujai sukurtas Lietuvoje sovietinis archyvas turi tarnauti darbininkų klasės ir valstietijos interesams, socialistinės valstybės interesams.

Todėl ypač įdomu, kaip greitai vyksta naujo sovietinio archyvo organizacinis apiforminimas ir kaip greitai pritaikomos mūsų paskutiniosios instrukcijos ir cirkuliarai mokslinio-metodinio SSRS archyvų darbo sutvarkymo srityje". GAU viršininką domino, kaip senieji darbuotojai priėmė naują LSSR NKVD archyvo viršininko pavaduotoją A.Karpačevą, kaip jis materialiai įsikūrė ir kokios pagalbos laukia iš Maskvos[49].

GAU taip pat domėjosi vadovaujančiais Lietuvos archyvų darbuotojais ir LSSR NKVD bendradarbių kadrais (įskaitant inspektorius), reikalavo atsiųsti apie juos duomenis pagal pažymą forma Nr.1 ir tarnybines korteles Nr.2. [50]

Nors visus LSSR archyvus pradėjo kontroliuoti NKVD, tačiau ir to buvo negana – buvo nutarta dalį archyvų išgabenti į Maskvą. Kiek ir kokių archyvų buvo išvežta 1941 m., nustatyti nepavyko, tuo labiau,

kad mato vienetai buvo vagonai, sunkvežimiai, tonos. Štai 1941 m. spalio 11 d. LSSR NKVD Archyvų skyriaus viršininkas paprašė Kauno geležinkelio stoties viršininko sausio 13 d. 10 val. ryto skirti vieną prekinį vagoną kroviniui į Maskvą[51]. Tuo pat metu buvo kreiptasi ir į Kauno autosunkvežimių komisarą, kad tą pačią dieną būtų skirtas didelis sunkvežimis pervežti dėžėms (apie 12 t) iš Stalino pr. 46 į Pažaislio geležinkelio stotį[52].

Be šių dėžių su archyvine medžiaga, LSSR NKVD Archyvų skyriaus viršininko žodžiais tariant, Kauno valstybinis archyvas, remdamasis SSRS NKVD nurodymu, pastarajam perdavė Lietuvos vidaus reikalų ministerijos dokumentus.

1939 m. išvežtų iš Vilniaus archyvų dalis liko Minske. 1940 m., buvo nutarta kai kuriuos archyvus gražinti atgal. Remiantis SSRS LKT 1941 01 31 nutarimu Nr.00-960, buvo nuspręsta "visą dokumentinę medžiagą ir kt. vertybes, 1939 m. išvežtas iš buvusio Vilniaus archyvo, paskirstyti tarp NKVD valst. archyvų". Iš Minsko leidžiama pasiimti tik 37 fondus (nežinia iš kokio bendro skaičiaus). Siūloma bylas patiems atsivežti iš Minsko iki gegužės 1 d.[53] Likusieji Vilniaus archyvo dokumentai turėjo būti išsklaidyti tarp kitų Sovietų Sąjungos archyvų.

Kad pagrobtieji archyvai buvo ne vien tik Minske, liudija laikinai ėjęs archyvo direktoriaus pareigas J.Stonkus. Direktorius nurodė, kad į Centrinio valstybinio archyvo filialą Kaune 1941 m. gegužės 5 d. iš Maskvos Ypatingojo archyvo vagonu Nr.595512 buvo išsiųsta 81 dėžė archyvų. Tačiau ne visos dėžės pasiekė adresatą. Trūko dėžės Nr.54, kurioje buvo fondas "Kovenskoje otdelenije krestjanskovo pozemelnovo banka"[54].

Sovietų išgrobstyto tautos kultūros paveldo meno dirbinių, knygų, archyvų grąžinimui buvo susirūpinta dar 1940 m. 1940 m. vasario 24 d. Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Maskvoje L.Natkevičius įteikė SSRS vyriausybei memorandumą, kurieme buvo siūloma sudaryti specialią abiejų šalių komisiją šiems klausimams spręsti. Gegužės 19 d. SSRS vyriausybė neigiamai atsakė į memorandume išdėstytus pasiūlymus. Nepaneigdama turto išvežimo, savo neigiamą nusistatymą SSRS vyriausybė motyvavo tuo, jog esą 1939 m. spalio 10 d. sutartis neįpareigoti grąžinti Lietuvai vertybių net ir tuo at-

veju, jei jos ir buvo išvežtos iš Lietuvos[55].

SSRS užsienio reikalų liaudies komisariato memorandume sakoma: "1939 m. spalio 10 d. Vilniaus ir Vilniaus srities perdavimo Lietuvos Respublikai ir Lietuvos-Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartis neįpareigoja Sovietų Sąjungą grąžinti Lietuvos Respublikai turtą ir vertybes, net jeigu nurodytas turtas ir vertybės ir buvo anksčiau išvežtos iš minėtų vietovių"[56].

1940 m. gruodžio mėn. SSRS užsienio reikalų ministro pavaduotojo A.Vyšinskio nurodymu iš Lietuvos buvo išvežtas Užsienio reikalų ministerijos archyvas – apie 26000 bylų. Dalis dokumentų to paties A.Vyšinskio įsakymu buvo sunaikinta 1941 m. lapkričio mėn., o apgailėtini fondo likučiai grąžinti į Lietuvą tik po karo su Vokietija.

1940-1941 m. nuo L.Berijos valdininkų labai nukentėjo Lietuvos prezidentūros, Krašto apsaugos ministerijos, Vidaus reikalų ministerijos, Valstybės saugumo departamento bei kitų centrinių ir vietinių įstaigų archyvai[57].

Tokiomis priemonėmis, naikinant lietuvių tautos kultūros paveldą, slopinant tautinę savimonę bei fiziškai naikinant Lietuvos gyventojus buvo vykdomas krašto sovietinimas.

IŠVADOS

Sovietinės okupacijos paliko labai skaudžias ir žalingas pasekmes lietuvių tautos savimonei.

Viena iš pirmųjų bolševikų priemonių – tautinio paveldo naikinimas: valstybingumo atributų, paminklų, pavadinimų, archyvų, muziejų ir muziejinių vertybių, knygų naikinimas ir grobimas. Buvo daroma viskas, kad tauta užmirštų savo istoriją. Tauta, nesuvokianti savo praeities, istorijos, neturi ir ateities. Praeities suvokimas ir įvertinimas yra kiekvienos tautos, o ypač neseniai atkūrusios nepriklausomybę, ateities pagrindas. Žmonės, neįvertinę istorijos pamokų, savo tautos gyvenimo patirties, negalėjo savarankiškai kurti savo ateitį. O tai ir buvo reikalinga pasaulio komunizmo kūrėjams.

Profesionaliojo bei liaudies meno paminklų grobimas ir naikinimas, bibliotekų, archyvų grobimas ir valymas buvo derinamas su žmonių valy-

mu, įstaigų tarnautojų, dėstytojų, mokytojų atleidinėjimu iš darbo, jų represavimu ir trėmimu. Tikslas – padaryti šalį sovietiškai sterilia, kad būtų galima ugdyti savo kraštui abejingą žmogų – "homo sovieticus".

Krašto kultūrinio paveldo vertybes grobė ne tik valstybinės organizacijos: armija, komunistų partija, komjaunimo organizacijos bei kai kurios valstybinės įstaigos, daug žalos padarė ir atskiri partijos, komjaunimo, sovietiniai funkcionieriai, kariuomenės vadai. Tuometinė kolaborantų administarcija oficialiai aprūpindavo komandiruojamus iš Sovietų Sąjungos žmones baldais, įvairiais gyvenimui būtiniausiais daiktais, kurie buvo grobiami iš dvarų, pasitraukusių į Vakarus asmenų butų ir sodybų, netgi naikinamų kultūros ir kt. įstaigų. Tarp šio inventoriaus buvo ir meninių vertybių.

Kultūros paveldo grobimas ir naikinimas pirmosios sovietinės okupacijos metais padarė didelę žalą tautos dvasinei kultūrai ir tautinės savimonės išsaugojimui.

[1] Zabitis-Nezabitauskas A. Lietuvos kultūros ir meno turtų naikinimas//Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. N.Y., 1952. P.106-107.

[2] Kuzmickas B. **Šiuolaikinė lietuvių tautinė savimonė**. V., 1996. P.4.

[3] Ten pat. P.31-32.

[4] Dovydėnas L. Netolima praeitis: Neoficiali paskaita//Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. T.4. P.288.

[5] Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento direktoriaus D.Petrylos telefonograma apskričių viršininkams. K., 1940 07 30//Lietuvos okupacija ir aneksija 1939-1940. Dokumentų rinkinys. V., 1993. P.392-393; (Dokumentų originalas. Rankraštis: LCVA. F.1021. A.1. B.836. L.30).

[6] LVVOA. F.1771. A.1. B.183. L.44: LKP Kėdainių AK pranešimas LKP CK. Gauta 1940 09 19 Nr.461.

[7] Ten pat. B.106. L.12: LSSR Aukščiausiosios Tarybos įsakymas apie iškilmių dienas Lietuvos SSR. Pasirašė AT Prezidiumo sekretorius S.Pupeikis. 1940.

[8] Ten pat. B.185. L.28.1p: Marijampolės aps., Gevelių seniūnijos susirinkimo protokolas. 1941 01 11.

[9] Laivės atėja – Stalino prospektas//Tiesa. 1940. Rugpjūčio 3.

[10] LVVOA. F.1771. A.1. B.221. L.6: Kauno miesto gatvių, aikščių ir kitų viešų įrengimų pavadinimams pakeisti projektui sudaryti komisijos 1940 08 10 po-

sėdžio protokolas.

[11] Ten pat. L.3-4: Kauno miesto gatvių, aikščių ir kitų viešų įrengimų pavadinimų pakeitimo projektas.

[12] Juonis Saulius. Pakeitė gatvės pavadinimą//Tiesa. 1940. Liepos 20.

[13] Linksmadvarį prašo pavadinti Giedrio vardu//Tiesa. 1940. Rugpjūčio 3.

[14] LVVOA. F.1771. A.1. B.221. L.5: Kauno m. savivaldybės sekretoriaus J.Gelžinio raštas LKP Centro komitetui. 1940 09 02.

[15] LCVA. F.R-754. A.3. B.527. L.27: Apskričių LKP(b) sekretoriams, apskričių VK pirmininkams. Slaptai.

[16] LVVOA. F.1771. A.1. B.106. L.38: Vilniaus aps., Paberžės vls., Mitrofanovkos-Žemaitėlių k. gyventojų laiškas LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui.

[17] Ten pat. L.32: LSSR Aukščiausiosios Tarybos įsakas apie iškilmių dienas Lietuvos SSR.

[18] Pirmosios sovietinės okupacijos metais straipsnius, liaupsinančius sovietinę santvarką, bolševikų vadus ir karvedžius arba kritikuojančius nepriklausomos Lietuvos gyvenimą ir veikėjus, autoriai vengdavo pasirašyti. Geriausiu atveju pasirašydavo inicialais arba slapyvardžiais.

[19] Nauji mūsų įžymiųjų žmonių portretai//Tiesa. 1940. Rugpjūčio 3.

[20] Įsakas apie įmonių pavadinimų pakeitimą//Tiesa. 1940 . Rugsėjo 24.

[21] Valkioja Stalino vardą//Tiesa. 1940. Rugpjūčio 3.

[22] Nauji pavadinimai įmonėms ir fabrikams//Tiesa. 1940. Rugpjūčio 26.

[23] Venclova A. Kultūros paminklams apsaugoti įsakymas//Tarybų Lietuva. 1940. Spalio 5.

[24] Venclova A. Taisyklės kultūros paminklų apsaugai vykdyti//Tarybų Lietuva. 1940. Spalio 30.

[25] Venclova A. Kultūros paminklams registruoti įsakymas//Tarybų Lietuva. 1940. Spalio 30.

[26] LVVOA. F.1771. A.2. B.117. L.12.

[28] Trečiokaitė Irena. Laiškas K.Preikšui dėl Vilniaus dailės muziejaus//Laikas ir įvykiai. 1990. Nr.13. P.15; LVVOA. F.1771. A.2. B.323. L.13.

[29] Zabitis-Nezabitauskas A. Lietuvos kultūros ir meno turtų naikinimas//Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. N.Y., 1952. P.111, 113-117, 119, 121, 123, 126, 134-138, 140-141.

[30] LVVOA. F.1771. A.1. B.270. L.11: Valstybinės žemės ūkio komisijos pirmininko raštas LKP Centro komitetui ir Vidaus reikalų ministrui. 1940 08 23. Nr.1/V.K.

[31] Ten pat. L.13: LSSR Žemės ūkio liaudies komisaro M.Mickio raštas LKP Cen-

tro komitetui. 1940 08 27. Nr.1-6.

[32] Ten pat. B.265. L.12: LKP CK Žemės ūkio skyriaus aplinkraštis LKP apskričių komitetams. 1940 08 30. Nr.9.

[33] Ten pat. B.270. L.23: Valstybinės žemės ūkio komisijos pirmininko A.Žukausko raštas Rokiškio apskrities žemės ūkio komisijai. 1940 09 13. Nr.1.

[34] Jurkštas V.P. Rokiškio muzikos mokykla//Tarybų Lietuvos enciklopedija. T.3. V., 1987. P.561; Bendorius A., Jatulis P. Rokiškis//Lietuvių enciklopedija. T.25. Boston. P.411.

[35] Bendorius A., Jatulis P. Rokiškis//Lietuvių enciklopedija. T.25. P.414.

[36] LVVOA. F.1771. A.1. B.218. L.21. 1-11 p: LSSR ŠLK Kultūros reikalų departamento direktoriaus P.Juodelio raštas LKP(b) Centro komitetui. K., 1940 10 02. Nr.28559.

[37] Ten pat. A.9. B.249. L.113: LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjo pavaduotojo Kuzovkovo raštas VKP(b) CK Organizacinio biuro Lietuvai pirmininkui M.A.Suslovui. Gauta 1946 03 06. Nr.171sl.

[38] Zabitis-Nezabitauskas A.Lietuvos kultūros ir meno turtų naikinimas.

[39] Užsienio reikalų ministro J.Urbšio pro memoria. (Pasikalbėjimas su SSRS Charge d'Affaires p.Pozdniakovu spalio 21 d. Vilniaus miesto ir krašto perdavimo klausimu). K., 1939 10 21//Lietuvos okupacija ir aneksija 1939-1940. Dokumentų rinkinys. V., 1993. P.110-111; (Originalas: LCVA. F.383. A.7. B.2146. L.18-19.)

[40] Lietuvos generalinio konsulo Vilniuje A.Trimako pranešimas užsienio reikalų ministrui. V., 1939 10 25. Pone Ministre//Lietuvos okupacija ir aneksija. P.115; (Originalo nuorašas: LCVA. F.923. A.1. B.1082. L.59.)

[41] Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriaus, įgaliotojo ministro E.Turausko pranešimas Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui Maskvoje L.Natkevičiui. K., 1939 12 13//Lietuvos okupacija ir aneksija. P.155-156; (Originalas: LCVA. F.383. Ap.7. B.2148. L.74.)

[42] Lietuvos atstovybė Maskvoje – SSRS užsienio reikalų liaudies komisariatui. M., 1939 12 13//Lietuvos okupacija ir aneksija. P.156-158; (Originalas: LCVA. F.383. A.7. B.2189. L.269-271.)

[43] Anušauskas A. Genocido statistika//Lietuvos aidas. 1991. Kovo 15.

[44] LCVA. F.R-115. A.1. B.10. L.3: LSSR NKVD Archyvų skyriaus viršininko įsakymas. 1941 05 12.

[45] Ten pat. F. R-234. A.2. B.4. L.62a: LSSR Archyvų skyrius. Komandiruotės pažymėjimas. 1941 06 10.

[46] Zabitis-Nezabitauskas A. Lietuvos kultūros ir meno turtų naikinimas. P.127-

130.

[47] LCVA. F. R-754. A.3. B.546. L.38: LSSR LKT pirmininkui M.Gedvilui. 1941 04 25. Nr.603vsl.

[48] LVVOA. F.1771. A.2. B.225. L.2-3: LKP(b) CK sekretoriui A.Sniečkui. 1941 05 26. Nr.1/1076.

[49] LCVA. F. R-234. A.2. B.4. L.16: LSSR NKVD Centrinio valstybinio archyvo viršininko pavaduotojui A.Karpačevui. 1941 01 02.

[50] Ten pat. A.2. B.9. L.27: LSSR NKVD Archyvų skyriaus raštas, atsakant į 1940 12 30. Nr.2496, SSRS NKVD GAU Kadrų skyriaus viršininkui vals. saugumo jaun. ltn. Ščerbakovui. 1941 01 13. Nr.27; Ten pat. B.4. L.34: SSRS NKVD GAU raštas LSSR NKVD Archyvų skyriaus viršininkui V.Nornovui. 1941 04 07.

[51] Ten pat. B.9. L.50: Archyvų skyriaus raštas Kauno geležinkelio stoties viršininkui. 1941 01 11. Nr.24.

[52] Ten pat. L.50: Archyvų skyriaus raštas Kauno aps. Autokrovininių mašinų komisarui. 1941 01 11. Nr.26.

[53] Ten pat. B.8. L.c14: Žinios apie atliktą darbą LCVA Kauno m. filiale nuo 1941 m. sausio 1-os iki 1941 m. gegužės 1-os. 1941 05 06.

[54] Ten pat. F. R-115. A.1. B.8. L.4: LSSR NKVD Archyvų skyriaus viršininkui.

[55] Lietuvos okupacija ir aneksija. P.11.

[56] SSRS užsienio reikalų liaudeis komisariato memorandumas. Maskva, 1940 05 19//Lietuvos okupacija ir aneksija. P.182 (Originalo nuorašas: LCVA. F.383. Ap.7. B.2269. L.236.)

[57] Lietuvos okupacija ir aneksija. P.22-23.

Bonifacas Ulevičius

KARIO DALIA

Šauni buvo prieškarinės Lietuvos kariuomenė: graži, drausminga, dainiinga ir narsi. Šiandien dažnai girdisi priekaištai, kad jos išlaikymui ir parengimui buvo skirta labai daug lėšų, o 1940 m., atėjus lemiamam momentui, ši kariuomenė net šūvio neiššovė gindama tėvynę. Tai tiesa. Bet ne kariai buvo dėl to kalti. Jų niekas nepašaukė priešintis okupacijai, nenuvedė į mūšį. Kalti buvo politikai ir vyriausia vadovybė, pabijojusi sugriovimų, krašto nuniokojimo ir galimų didžiulių gyvosios jėgos nuostolių. Bet svarbiausia – jiems pritrūko ryžto priimti tokį svarbų ir atsakingą sprendimą – stoti į akivaizdžiai beviltišką kovą su daugelį kartų pranašesniu ir gausesniu priešu. Tačiau jų pastangos išsaugoti karių ir taikių gyventojų gyvybes nepasiteisino – sovietai "taikiu būdu" sunaikino didelę dalį kariuomenės ir gyventojų.

Todėl 1944 m., prasidėjus antrajai raudonajai okupacijai, Lietuvos vyrai patys ėmėsi ginti Tėvynę – telkėsi, organizavosi, ieškojo vadų ir būdų tęsti kovai. Tarp jų buvo daug buvusių Lietuvos kariuomenės karių ir karininkų. Vienas jų – buvęs Marijampolės 9-ojo DLK Vytenio pulko kapitonas Vaclovas Navickas, kurio 53-ąsias žuvimo metines minėjome šių metų spalio 28 dieną.

V.Navickas gimė 1909 m. Pakirsnių k., Raudenio vls. (vėliau Kalvarijos), Marijampolės aps. Baigė Marijampolės Rygiškių Jono gimnaziją, paskui Pirmojo Lietuvos Prezidento Karo mokyklą Kaune, kurią baigęs 1932 10 31, gavo pėstininkų jaunesniojo leitenanto laipsnį ir buvo paskirtas tarnybai į Marijampolę. V.Navickas buvo protingas, judrus, sportiškas, linksmas, draugiškas, mėgiamas tarnybos draugų karininkų ir kareivių. Turėjo labai aukštą, stiprų balsą. Karo mokyklos kariūnų rikiuotėje visada vesdavo dainą, nevengė to ir atvykęs į pulką. Jo aukštas gražus tenoras išskyrė jį iš kitų balsų.

❒ Ltn.Vaclovas Navickas 9-ajame DLK Vytenio pulke Marijampolėje

❒ Vaclovas Navickas Marijampolės Rygiškių Jono gimnazijos abiturientas

❒ Kpt.Vaclovas Navickas artimųjų tarpe (II eilėje 5-as)

❒ Kpt.Vaclovas Navickas su žmona Rukloje, 1939 m.

❒ 1-as stovi kpt.Vaclovas Navickas

Buvo darbštus, jautrus ir kuklus. Kaip karininkui, jam buvo paskirtas kareivis-pasiuntinys, turintis atlikti visus ruošos darbus ir patarnauti. Tai jaunąjį leitenantą Navicką trikdė – pasiuntinio jis gailėjo, pats valė ir tvarkė rūbus, batus, ginklą, sakė, kad jam pasiuntinys visai nereikalingas, nes jis pats viską gali pasidaryti ir susitvarkyti. Pas jį kareiviui tarnauti buvo lengviau negu pulke. Ir visų kareivių jis gailėjo ir juos užjautė, be reikalo nevarinėjo, nevargino, todėl buvo mylimasir gerbiamas. Mėgo ūkio darbus. Atostogaudamas ir šiaip darbymečiu dažnai iš pulko atvažiuodavo į tėviškę (25 km) padėti namiškiams, nes ūkis buvo nemažas – 25 ha. Labai mylėjo gyvulius, ypač arklius.

V.Navickas buvo geras sportininkas ir šaulys. Priklausė karininkų medžiotojų draugijai. 1937 m. rugsėjo 30 d. Marijampolės įguloje vykusiose prizinio šaudymo iš pistoleto varžybose "... daugiausia taškų išmušė ltn.Navickas – 112"[1]. 1938 m. balandžio 28-29 d. Vilkaviškio įguloje vykusiose sportinio šaudymo rungtynėse "...iš šautuvų geriausiai sušaudė Marijampolės įgulos ltn.Navickas, išmušdamas 94 taškus. Jis laimėjo asmeninę dovaną".[2] 1937 m. gegužės 23 d. Kariuomenės ir Visuomenės dienos proga Marijampolėje vykusiuose renginiuose "... ltn.Navickui vadovaujant, buvo parodyta gana gražių gimnastikos numerių". [3]

1938 m. susituokė su lenkaite Irena Zofija Olšauskaite, maršalo Pilsudskio giminaite. Su ja susipažino ir ją pamilo dar mokydamasis gimnazijoje, kurioje mokėsi Olišauskaitė, o pas jos motiną nuomojosi kambarį. Lietuvos kariuomenėje santuokai karininkas privalėjo gauti pulko vado leidimą. Šiai santuokai leidimo pulko vadas nedavė, nes pagal kariuomenės įstatymus karininkams buvo draudžiama vesti svetimšales, jei jos nebuvo kilusios iš emigravusių užsienin lietuviškų šeimų. Nusižengusieji karininkai buvo atleidžiami iš aktyviosios karo tarnybos į atsargą.[4]

Pakurstytas draugų karininkų neatsisakyti meilės dėl tarnybos, vedė Olšauskaitę be pulko vado sutikimo, tačiau iš tarnybos atleistas nebuvo (gal nenorint sukelti jo draugų-karininkų nepasitenkinimo), pasitenkinta perkėlimu į Gaižiūnų poligoną. Apsigyveno Rukloje. 1939 m. gegužės 17 d. gimė duktė Danutė.

1940 m. rusams okupavus Lietuvą, tarnybą tęsė Jonavoje, vėliau Vilniuje ir Pabradėje.

❒ Antanas Baltūsis-Žvejys, Vytautas Gavėnas-Vampyras, Vaclovas Navickas-Auksutis, Jonas Pileckis-Šarūnas

❒ 1-as Tauro apygardos vado pavaduotojas Vaclovas Navickas-Auksutis

❒ Jonas Pileckis-Šarūnas, Vytautas Gavėnas-Vampyras, Antanas Baltūsis-Žvejys, Vaclovas Navickas-Auksutis, Justinas Lelešius-Grafas

1941 m. birželio 22 d., vokiečiams užpuolus Sovietų Sąjungą, kariuomenė iš Pabradės buvo priversta trauktis į rytus. Besitraukiant daug kareivių sugebėjo palikti dalinį ir likti Lietuvoje. Traukiantis per aukštų dobilų lauką, pavyko nepastebėtam pasislėpti ir kpt.Navickui. Užėjus vokiečiams, grįžo į Vilnių ir įstojo į savisaugos dalinius.

Vokiečiams pradėjus savisaugos dalinius naudoti kovai su sovietiniais partizanais ir kitais, nesusijusiais su Lietuvos interesais tikslais, 1943 m. vasarą iš tarnybos pasitraukė.

1943 m. rugpjūčio 23 d. gimė sūnus Gediminas. Tuojau po jo gimimo vokiečių karinė administracija pradėjo raginti kpt.Navicką grįžti į dalinį. Nieko nelaukęs, pasiėmęs būtiniausius daiktus, paliko Vilnių ir su šeima išvažiavo į tėviškę, Pakirsnių kaimą.

Artėjant frontui, į Vakarus nepasitraukė, sakydamas, kad davęs Tėvynei priesaiką niekur iš jos nesitraukti. Kaip ir daugelis, tikėjo, kad Vakarai neleis sovietams okupuoti Pabaltijo.

1944 m. rugpjūčio pradžioje, gavęs šaukimą į rusų armiją, suvaidino, kad išvažiuoja, tačiau sutemus grįžo į tėviškę, įsirengė klojime po šienu slėptuvę ir joje slėpėsi.

Kartą naktį, frontui pasistūmėjus į priekį, kaimą užplūdo kariuomenė. Privažiavo pilnas kiemas gurguolių. Iš šalinės, kurioje po šienu slėpėsi V.Navickas, kareiviai pradėjo nešti šieną arkliams. Kilo pavojus, kad slėptuvė bus surasta. Navicko žmona nubėgusi pas pulko vadą pasiskundė, kad kareiviai vagia pašarą. Šis uždraudė kareiviams imti šieną ir prie klojimo pastatė sargybą.

Pradėjus rusams gaudyti vyrus į armiją, šie ėmė slapstytis. Tinkamiausia tam vieta buvo netoliese esantis Sūsninkų miškas, kuriame susitelkė gana didelis besislapstančiųjų būrys. Sužinoję apie besislapstantį kapitoną Navicką, vyrai naktimis pradėjo pas jį ateidinėti pasitarti ir papolitikuoti. Arčiau su jais susipažinęs ir matydamas jų ryžtą priešintis ir kovoti, ryžosi imtis jiems vadovauti. Metų pabaigoje organizuotą būrį pavadino Perkūno būriu, o pats pasivadino Perkūnu. Būrys buvo aktyvus: 1945 m. vasario mėn. su keturiasdešimčia kovotojų dalyvavo Geležinio Vilko rinktinės organizuotame Šilavoto puolime[5], vasario 25 d. jo būrys užpuolė Rudaminos miestelį. Buvo nukauti 4 stribai ir padaryta materialinių nuostolių[6]. Jam vadovaujant, buvo įvykdytos šešios svarbesnės operacijos[7].

1945 m. gegužės 16 d. siaučiant rusų kariuomenei, Sūsninkų miške buvusiam būriui teko pasitraukti. Maždaug su šimtu vyrų kpt.Navickas bandė pasiekti Kalniškių mišką, esantį Krosnos valsčiuje, ir apsistoti pas rinktinės kito būrio partizanus. Atvykę pamatė, kad miškas jau apstotas rusų kariuomenės. Iš pradžių galvojo prasiveržti į mišką, bet žvalgybai supažindinus su padėtimi, kpt.Navickas nutarė į mūšį nestoti. Kariuomenės buvo tiek daug, kad kautynės grėsė pražūtimi. Praleidę dieną pelkėtoje, krūmais apaugusioje žemumoje, iš visų pusių zujant rusų kareiviams, naktį grįžo atgal į Sūsninkus.

1945 m.pavasarį, sujungęs partizanų būrius, veikusius Sangrūdos ir Rudaminos vls. Lazdijų apskrityje ir Krosnos, Liudvinavo ir Kalvarijos valsčiuose Marijampolės apskrityje, organizavo Perkūno rinktinę[8]. Rugpjūčio mėn. įkūrus Tauro apygardą, buvo oficialiai patvirtintas Perkūno (vėliau Gedimino) rinktinės vadu. Pakeitė slapyvardį – nuo tada jis Auksutis[9].

1946 m. balandžio 9 d. kartu su Tauro apygardos vadu Z.Drunga-Mykolu, Jonu dalyvavo Dzūkijoje vykusiame pasitarime, kuriame buvo įkurtas Pietų Lietuvos partizanų štabas, jungiantis Suvalkijos ir Dzūkijos partizanus. Šiame pasitarime kpt.Navickas dalyvavo jau kaip Tauro apygardos vado pavaduotojas[10], kuriuo buvo paskirtas balandžio pradžioje, kartu einant ir Perkūno rinktinės vado pareigas[11]. Nuolatiniam darbui į apygardos štabą buvo perkeltas gegužės mėnesį[12].

Dirbdamas apygardos štabe, būdamas vienintelis daugiausia patyrimo ir aukštesnį laipsnį turintis kadrinis pėstininkų karininkas, geriausiai žinantis pėstininkų kovos vedimo taktiką ir metodus, jis dažnai nesutiko su štabo darbuotojų priimamais sprendimais ir apie partizaninę veiklą bei kovą turėjo savo nuomonę. Šie prieštaravimai tikriausiai ir nulėmė, kad žuvus Mykolui-Jonui nebuvo išrinktas apygardos vadu. Iš kitos pusės – jis pats vargu ar norėjo juo būti. Žuvus Mykolui-Jonui, jis laikinai ėjo apygardos vado pareigas ir įgyvendino dar Mykolo-Jono priimtus nutarimus: suformavo Šarūno rinktinę, perskirstė Vytauto ir Žalgirio rinktinių teritorijas[13]. 1946 m. liepos 4 d. jis pasirašė įsakymą Nr.22, kurio 3 paragrafe rašoma, kad: "apygardos vado pavaduotojas Auksutis iš einamųjų pareigų nuo liepos mėn. 4 d. atleidžiamas"[14]. Jis pats save atleido iš šių pareigų. (Šį įsakymą apygardos vadu tapęs Žvejys panaikino[15].) Be kita ko, šio įsakymo 4 paragrafe sakoma, kad "apygardos vado pava-

duotoju skiriu Rytą"[16]. Pareigūno, slapyvardžiu Rytas, kol kas išaiškinti nepavyko. Slapyvardžiu "Rytas" išvykose vadindavosi kpt.Navickas, nors oficialiai šis slapyvardis apiformintas nebuvo. Gali būti, kad ateinant naujam apygardos vadui, kpt.Navickas tokiu būdu keitė savo slapyvardį, norėdamas suklaidinti čekistus, kuriems buvo žinoma, kas yra Auksutis.

Apygardos štabo darbuotojų nepasitenkinimą kėlė ir tai, kad Auksutis retai būdavo štabe. Kariuomenėje pripratęs būti tarp kareivių, tiesiogiai dirbti su žmonėmis, jis ir čia stengėsi dažniau būti su partizanais, ypač dažnai vykdavo į buvusios savo rinktinės teritoriją. Vienos tokios išvykos metu 1946 m. spalio mėn. 28 d. pavakary Rudaminos vls. Paliūnų kaime jų grupę užpuolė rusai. Traukiantis Auksutis nuo grupės atsiskyrė ir žuvo[17]. Tauro apygarda neteko patyrusio, doro, Tėvynę mylinčio karininko.

Sužinojęs apie jo žūtį, apygardos kapelionas Justinas Lelešius-Grafas savo dienoraštyje įrašė: "Tai buvo žmogus, kuris daugelio buvo nesuprastas ir neįvertintas"[18].

1999 m. kpt.V.Navickui po mirties buvo suteiktas pulkininko leitenanto laipsnis ir išduotas Kario savanorio pažymėjimas Nr.0065.

Kpt.V.Navicko žmona, vyrui įstojus į partizanų gretas, išvyko į Marijampolę, paskui, saugumui išaiškinus jos gyvenamąją vietą, išvyko į Kauną, kur slapstėsi, vengdama suėmimo ir represijų. Su vyru daugiau nesusitiko. Keturios jo seserys ir brolis buvo ištremti į Sibirą.

[1] Kardas. 1937 10 15. Nr.20(274). P.472.
[2] Kardas. 1938 05 15. Nr.10(288). P.249.
[3] Kardas. 1937 06 01.Nr.11(265). P.273.
[4] Kardas. 1932 12. Nr.12(44). P.190: Įsakymas Nr.59. § 8.
[5] Daumantas J. **Partizanai.** V.1990. P.81.
[6] Kasparas K. **Lietuvos karas.** K.1999. P.260.
[7] Laisvės Kovų Archyvas. T.1. P.13.
[8] Lelešius-Grafas J., Baliukevičius-Dzūkas L. **Dienoraščiai.** K. 1994. P.189.
[9] Laisvės Kovų Archyvas. T.1. P.13.
[10] Ramanauskas A. **Daugel krito sūnų...** V.1991. P.186.
[11] LYA. F.K-1. B.b.44618/3. T.14. P.181.
[12] Laisvės Kovų Archyvas. T.1. P.17.
[13] Laisvės Kovų Archyvas. T.3-4. P.27.
[14] LYA. F.K-1. B.b.44618/3. T.14. P.6.

[15] Ten pat. P.10
[16] Ten pat. P.6.
[17] Ten pat. P.41; Lelešius-Grafas J., Baliukevičius-Dzūkas J. **Dienoraščiai**. P.126.
[18] Ten pat. P.127.

Taip pat rašinui panaudota kpt.Vaclovo Navicko sūnaus Gedimino Navicko surinkta medžiaga; seserų Benediktos Astrauskienės (Pakirsnių k.), Elenos Žilinskienės (Kaunas), žmonos Irenos, Sofijos Gylienės (Kaunas), Perkūno rinktinės partizano Juozo Barkausko-Azulo (Brazavo k. Marijampolės r.) pasakojimai.

B

Vladas Baciuška-Adomas, Žmogus, Keleivis (1910-1947)

❒ Vladas Baciuška

Vladas Baciuška gimė 1910 m. Cibiliekų k. Krokialaukio vls. Alytaus aps. gausioje ūkininkų šeimoje (buvo 6 vaikai).

Prienuose baigė gimnaziją, vėliau mokėsi A.Smetonos karo mokykloje Kaune. Karinės tarnybos pradžioje jaunasis leitenantas susirgo plaučių TBC, gydėsi Panemunės ligoninėje. Dėl sveikatos tarnauti karinėse pajėgose negalėjo, todėl buvo paliktas dimisijos leitenantu. 1940-1943 m. dirbo įvairiose Vilniaus įstaigose, o iki 1944 05 – Alytaus TBC sanatorijos raštinėje.

1939 07 18 Kaune susituokė su-Petre Strimaityte.

Rusams antrą kartą okupavus Lietuvą 1944 m. pabaigoje Vladas Baciuška ėmė slapstytis. 1945 05 06 įstojo į DLK Kęstučio grupės II-o rajono (Paliose) partizanus. 1945 06 01 skiriamas II rajono vadu. Dalyvavo Dzūkų (Dzūkijos) rinktinės steigime Punios šile.

❒ Petrė Baciuškienė-Strimaitytė, Vladas Baciuška ir Rūta Strimaitytė

1945 06 18 rinktinės vado įsakymu skiriamas Kęstučio grupės vadu (sl.Žmogus). Vado pareigas ėmė eiti nuo 06 30. Grupėje įvedė griežtą drausmę, konspiraciją, buvo aktyvus (Skrajojančio būrio) kovotojas.

1946 05 01 rinktinės vado įsakymu Nr.246G Vladas Baciuška skiriamas rinktinės vado pavaduotoju. Jo vadovaujami Kęstučio grupės partizanai veikė Alytaus r. Simno-Ūdrijos apylinkėse.

Vladas Baciuška žuvo 1947-1948 m. žiemą, žygio metu Luksnėnų ežere įlūžus ledui, kartu su savo adjutantu Vladu Reklaičiu-Ramuniu. Liudytojų teigimu partizanai žuvo 1947 12 23, o buvusio KGB archyvo dokumentai nurodo 1948 m. pavasarį. Tai įvyko todėl, kad ežeras žuvusiųjų kūnus su uniformomis ir ginklais išplovė tik pavasarį. Bet kuriuo atveju, partizanai žuvo vykdydami kovinę užduotį (žygio maršruto metu). Palaidotas Alytuje.

Kęstutis Kasparas

Parengta pagal DLK Kęstučio grupės partizanų archyvinius dokumentus ir Vlado Baciuškos žmonos Petrės bei bendražygių prisiminimus.

L

Juozas Lukša-Juodis, Kazimieras, Vytis, Skirmantas, Kęstutis, Skrajūnas, Daumantas, Mykolaitis (1921-1951)

... Nėra negalima, kad ir aš nepavirsčiau mūsų tėviškės kruvinos žemės dulkėmis, nors dabartiniai mano nujautimai manęs neprileidžia prie panašios minties.

Juozas Lukša-Daumantas

Juozas Lukša yra vienas iškiliausių Lietuvos laisvės karo didvyrių. Jis žuvo tikėdamas savo Tėvyne, jos Prisikėlimu ir nepriklausomybe.

Juozas gimė 1921 m. rugpjūčio 10 d. Juodbūdžio k. Veiverių vls. Marijampolės aps. Kaip vėliau ir jo

broliai Jurgis bei Antanas, mokydamasis Veiverių progimnazijoje įsitraukė į ateitininkų judėjimą. Ateitininkams liko ištikimas ir vėliau – studijuodamas VDU jis priklausė ateitininkų "Grandies" korporacijai.

1940 m. vasarą Juozas Lukša baigė "Aušros" gimnaziją ir įstojo į Kauno universitetą. Pirmosios okupacijos metais J.Lukša nedvejodamas įsijungė į pogrindinę veiklą, tapo Lietuvos aktyvistų fronto nariu, platino atsišaukimus. Juozo veiklą pastebėjo bolševikų saugumiečiai, ir 1941 05 jis buvo suimtas bei įkalintas. Tačiau prasidėjus Vokietijos – Sovietų Sąjungos karui, lietuvių sukilėliai birželio 24 d. išlaisvino Juozą iš bolševikų kalėjimo.

Juozas Lukša toliau universitete studijavo architektūrą ir aktyviai dalyvavo antihitlerinėje pogrindžio organizacijoje – Lietuvių fronte. Šioje veikloje jam talkino brolis Jurgis – universiteto mechanikos fakulteto studentas. Už antinacinę veiklą Jurgį vokiečiai netrukus suėmė, tačiau jam pavyko iš kalėjimo pabėgti. Trečiasis brolis Antanas, baigęs Kauno mokytojų seminariją, taip pat įstojo į Kauno universitetą studijuoti geodeziją.

Trys broliai Lukšos gyveno Aleksote, Veiverių gatvės 23-iame name. Jauniausias brolis Stasys mokėsi

Veiveriuose, po to baigė Kauno dailiųjų amatų mokyklą. Baigęs mokyklą, Antano Petraičio pavarde įstojo į Vilniaus universiteto chemijos fakultetą.

1944 m. vasarą, Sovietų Sąjungai užėmus Lietuvą antrą kartą, broliai Lukšos nenutraukė pogrindinės veiklos. Juozas tuo metu baigė universitetą ir dirbo ūkio reikalų prorektoriaus Broniaus Barzdžiuko pavaduotoju.

1945 m. NKGB suėmus didesniąją dalį narių Lietuvos išlaisvinimo tarybos, kuriai priklausė ir Juozas Lukša, jis perėjo į Lietuvos par-

tizanų sąjūdį. Ši organizacija siekė sujungti visame krašte veikiančius partizanus ir koordinuoti jų veiklą. 1946 m. pradžioje Juozas Lukša nutraukė legalų gyvenimą Kaune, paliko universitetą ir pasitraukė į Suvalkijos miškus. Vėliau Juozas Lukša užėmė įvairias atsakingas pareigas: LPS organizacinio skyriaus viršininko, Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės štabo, spaudos ir propagandos skyriaus viršininko, Tauro apygardoje leidžiamų laikraščių "Laisvės žvalgas" ir "Kovos kelias" redaktoriaus.

1946 m. lapkričio 1 d. Juozui Lukšai buvo suteiktas partizanų kapitono laipsnis. Tuo pačiu jis paskiriamas Vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų štabo vado adjutantu. Juozui Lukšai buvo pavesta rūpintis visais partizanų organizaciniais ir koordinaciniais reikalais. 1946 12 išaiškinęs Juozo Markulio-Erelio provokacinę veiklą, Juozas Lukša pasitraukė į Tauro apygardą.

1947 m. sausio mėn. apygardos vadų suvažiavime Juozas Lukša paskiriamas Tauro apygardos Birutės rinktinės Kaune vadu ir apygardos žvalgybos skyriaus viršininku.

Sėkmingai partizaninei kovai labai svarbu ryšiai su užsieniu. Laisvės kovotojų vadovybė nutarė iš naujo susisiekti su Vakarų valstybių vyriausybėmis ir visuomeninėmis organizacijomis, nes dėl Markulio išdavystės visi BDPS ryšiai atiteko MGB. 1947 m. kovo mėn. Juozas Lukša kartu su Jurgiu Krikščiūnu-Rimvydu buvo pasiųstas į Lenkiją, kur jam pavyko susitikti su iš Vakarų atvykusiu Jonu Deksniu-Hektoru, nustatyti naujus ryšių kanalus ir punktus.

❒ Paryžiuje, rašant "Partizanus"

Grįžęs į Lietuvą, Juozas Lukša tęsė ankstesnį darbą, bet, greitai nutrūkus ryšiams su Vakarais, jis vėl buvo įpareigotas ruoštis kelionei į užsienį. 1947 12 15 jis su bendražygiu Kazimieru Pypliu-Audroniu per Karaliaučiaus sritį pateko į Lenkiją ir laimingai pasiekė Vakarus – 1948 m. pradžioje atplaukė į Švediją, o vėliau nukeliavo į Vakarų Vokietiją ir Prancūziją.

Atvykęs į Vakarus, Juozas Lukša per prelatą Tulobą perdavė po-

piežiui Pijui XII Lietuvos katalikų laišką. Šiame laiške buvo aprašyta padėtis Lietuvoje, paprašyta paramos ir užtarimo. 1948-1950 m. gyvendamas Vakaruose Juozas Lukša Paryžiuje baigė prancūzų žvalgybos mokyklą, o vėliau Vakarų Vokietijoje amerikiečių žvalgybos mokyklos kursus. Čia jis artimai bendravo su prel.M.Krupavičiumi, V.Sidzikausku, P.Karveliu, J.Ambrazevičiumi ir kitais lietuvių emigracijos politiniais veikėjais. Su M.Krupavičiumi Juozas Lukša buvo pažįstamas dar Nepriklausomos Lietuvos metais, kai priklausė ateitininkų organizacijai. Klebonaudamas Garliavoje, vėliau Veiveriuose, M.Krupavičius susitikdavo su katalikiška jaunuomene, tarp jų ir su Juozu Lukša.

Kadangi į Lietuvą Juozas Lukša greitai grįžti negalėjo, jis parašė knygą apie ginkluotą pasipriešinimą Lietuvoje. Jo knyga "Partizanai už geležinės uždangos", pasirašyta Daumanto slapyvardžiu, pirmą kartą buvo išleista Čikagoje 1950 m. Dar 1948 m. vasarą Paryžiuje Juozas Lukša susipažino su Nijole Bražėnaite. Juozo ir Nijolės pažintis 1950 m. liepos 23 d. baigėsi sutuoktuvėmis. Jaunavedžius Tiūbingeno bažnyčioje sutuokė prel. M.Krupavičius. Deja, sutuoktiniams nebuvo

❒ Pranas Naujokas-Kietis, Juozas Lukša-Skrajūnas, Viktoras Vitkauskas-Saidokas, Karijotas, Pranas Bastys-Dūmas

❒ Vincas Daunoras-Kelmas, Sergijus Staniškis-Litas, Garmus-Pavasaris, Juozas Lukša-Skirmantas. 1951 m.

lemta ilgai gyventi drauge. Bijodamas, kad nebūtų susektas, Juozas Lukša turėjo slapstytis, dažnai keisti gyvenimo vietą. Vienintelė galimybė palaikyti ryšius buvo tik laiškai.

1950 m. spalio 3 d. Juozas Lukša su grupe žvalgybos mokykloje paruoštų kovotojų slaptai iš Miuncheno buvo išskraidintas į Lietuvą.

Juozas Lukša ir jo bendražygiai parašiutais buvo nuleisti ne Kazlų Rūdos, bet Tauragės (Žygaičių) miškuose. Todėl į Tauro apygardą turėjo žygiuoti beveik tris savaites. Desantininkų sugrįžimas teikė viltics. Per Prisikėlimo apygardos Maironio rinktinės vadą J.Paliūną-Rytą, LLKS prezidiumo pirmininkas Jonas Žemaitis-Vytautas gavo Juozo Lukšos raportą-ataskaitą apie kelionę ir padėtį užsienyje. A.Ramanauskas-Vanagas rašė: "LLKS įgavo šaltinį LLKS materialiai paremti". Tai buvo Juozo atgabenti doleriai – pirma ir vienintelė konkreti vakarų pasaulio parama kovojančiai Lietuvai. Visi pinigai buvo sąžiningai paskirstyti: sričių štabams – po 500, apygardoms – po 650 dolerių.

Atvykęs į Lietuvą, Juozas Lukša

telkė bendraminčius tolimesnei kovai su opukantais. Dar 1949 m. rudenį, būnant Vakaruose, jis LLKS vadovybės buvo pakeltas kapitonu ir paskirtas Visuomeninės dalies Politinio skyriaus viršininku ir LLKS atstovu užsieniui. Grįžęs į Lietuvą, 1950 11 25 buvo paskirtas dar ir Žvalgybos skyriaus viršininku. Parengė žvalgybos instrukcijas partizanams.

1950 12 31 Juozas Lukša apdovanotas I laipsnio Laisvės Kovos Kryžiumi (su kardais), kartu suteikiant Laisvės Kovotojo Karžygio garbės vardą. 1951 02 16 nutarimu Nr.6 jam suteiktas Laisvės Kovotojo majoro laipsnis.

MGB per savo agentus nustatė, kad Juozas Lukša jau Lietuvoje. Buvo parengtas jo sugavimo planas. Įgyvendinant jį neįkainuojamą paslaugą saugumiečiams padarė J.Kukauskas, kuris drauge su Juozu Lukša buvo ruošiamas žvalgybos mokykloje. Kukauskas nusileido su antrąja desantininkų grupe ir po kiek laiko gyvas pasidavė MGB.

Juozas Lukša tuo metu gyveno Adolfo Ramanausko-Vanago slėptuvėje. Negavęs iš čia esančios partizanų vadovybės nei paramos, nei pritarimo įkurti jo sumanytam žvalgybos centrui Lietuvoje, 1951 05 atvyko į Tauro apygardą pas PL srities vadą S.Staniškį-Litą, tikėdamasis su jo ir apygardos vadovybės pagalba savo sumanymą įgyvendinti. Žinodamas apie galimas provokacijas, Juozas Lukša atidžiai per ryšininkus tikrino Kukausko tapatybę. Kai paaiškėjo, kad Kukauskas tikrai tas asmuo, desantininkas iš Vakarų, jis ryžosi eiti į susitikimą. Susitikimo vieta buvo numatyta Pabartupio kaimo pamiškėje, netoli Pažėrų gyvenvietės (9 km nuo Garliavos).

Į susitikimo vietą pamiškėje Juozas Lukša atėjo iš kaimo pusės. Jį lydėjo partizanai Povilas Pečiulaitis-Lakštingala, Spyglys bei Klajūnas. Juozą Lukšą sutartoje vietoje sutiko Kukausko ryšininkas Aitvaras, iš tikrųjų MGB leitenantas Staškevičius. Juozas Lukša, norėdamas įsitikinti, ar šis ryšininkas nėra užverbuotas, pirmiausia patikrino, ar jo šoviniai užsieniniai, o po to pasiuntė jį pas Kukauską su rašteliu, kuriame parašė: "Susitiksiu tik su pačiu. Kai pasakysiu: "Čia aš – tavo draugas Juozas", atsiliepk: "Čia aš – tavo draugas Jonas".

Gavę Lukšos atsakymą, MGB karininkai tarėsi paimti jį gyvą: tam buvo paruošti ypatingi tinklai. Tačiau Kukauskas perspėjo saugumiečius, kad Lukša ant krūtinės nešiojasi granatas ir pasirengęs

susisprogdinti. Todėl MGB vadovybė nusprendė Juozo Lukšos gyvo neimti. Netrukus Aitvaras grįžo su Kukausko rašteliu "Laukiu!".

Juozas Lukša nutarė eiti į susitikimą. Priekyje ėjęs Aitvaras, nuklydo nuo paskirtos vietos. Iš krūmų pasigirdo balsai: "Kas eina?" "Čia aš – tavo draugas Juozas", – atsiliepė Juozas Lukša. Tačiau sutarto atsakymo nebuvo. Juozas Lukša suprato, kad pateko į pasalą ir pradėjo šaudyti. Tačiau atsilaikyti prieš dešimteriopai didesnį priešų būrį Juozas Lukša negalėjo. Mirtinai sužeidęs keletą kareivių ir MGB leitenantą Aitvarą, Juozas Lukša garbingai žuvo.

Tai įvyko 1951 m. rugsėjo 4 d.

❒ Kovų bendražygis Povilas Pečiulaitis-Lakštingala prie kryželio Juozo Lukšos žuvimo vietoje

ATMINTIS

Įvairiu metu išeivijoje buvo iškilmingai minimos legendinio partizanų vado J.Lukšos-Daumanto gimimo ir žūties metinės, spaudoje aprašytas jo gyvenimas bei kova. Jo vardu pavadintos Los Andželo šaulių ir Čikagos moksleivių ateitininkų kuopos. Čikagoje ateitininkų namų sodelyje J.Lukšos ir kitų kovotojų už Lietuvos laisvę garbei pastatytas koplytstulpis (aut.A.Poskočimas). Dr.N.Bražėnaitės iniciatyva 1993 m. JAV išleista knyga "Laiškai mylimosioms", kurioje sudėti visi 136 Daumanto laiškai, 1994 m. įkurtas J.Lukšos-Daumanto fondas, kurio pagrindinis tikslas remti partizaninių kovų vietų ir partizanų kapų tvarkymą, istorinės (rezistencinės) atminties puoselėjimą, jaunimo patriotinį ugdymą.

Lietuvoje J.Lukšos-Daumanto atminimu ir įamžinimu labiausiai rūpinasi jo brolis Antanas Lukša.

Dar 1973 m. Povilas Pečiulaitis

❒ Nijolė Bražėnaitė ir Juozas Lukša Tiūbingene. 1950 m.

❒ Nijolė Bražėnaitė-Lukšienė ir Antanas Lukša prie Juozo žuvimo vietos Pabartupio k.

J.Lukšos žuvimo vietoje pastatė medinį kryžių. Atgimimo metais, 1989 m. garliaviečių iniciatyva toje vietoje buvo pastatytas naujas metalinis kryžius, o 1990 m. viena iš Garliavos gatvių, vedanti į Daumanto žuvimo vietą, pavadinta Juozo Lukšos vardu. 1994 m. J.Lukšos vardu pavadinta Garliavos 3-ia vidurinė mokykla, tais pačiais metais prie mokyklos pastatytas stogastulpis (aut.A.A.Teresius), atidaryta J.Lukšai skirta ekspozicija.

1995 m. sukurtas dokumentinis filmas apie J.Lukšą "Baladė apie Daumantą" (rež.V.V.Landsbergis).

1995 m. Antano Lukšos iniciatyva tėviškėje buvo pastatytas atminimo kryžius (aut.E.Šimanskis), o Veiverių Skausmo kalnelyje atidengtas kompozicinis paminklas – kryžius (aut.P.Petraitis ir L.Juozėnas), kurie tartum įamžino ne tik trijų brolių – Stasio, Jurgio ir Juozo – bet ir visos Lukšų šeimos didvyriškumą bei tragizmą.

1996 m. rudenį Juozo Lukšos-Daumanto 75-ųjų gimimo ir 45-ųjų

❒ 1999 09 04 paminklo Juozo Lukšos žuvimo vietoje atidengimo metu

žuvimo metinių proga Veiveriuose (prie buv. Mokytojų seminarijos) iškilo naujas paminklas Juozui Lukšai-Daumantui (aut.V.Cikanas).

1999 m. rugsėjo 4 d. Juozo Lukšos žuvimo vietoje Pabartupio k. iškilo paminklas (skulpt.Juozas Šlivinskas, arch.A.Mikėnas). Pasviręs granitinis Vyties kryžius – tai metafora, teigianti mintį, kad Daumantas žuvo, bet jo idėjų niekas neįstengė numarinti.

LUKŠŲ ŠEIMOS AUKA

Simonas Lukša (1864-1947) turėjo 33 ha žemės ūkį Juodbūdžio k. Veiverių vls. Mirus pirmajai žmonai Marijai Valentaitei, vedė Degimų kaimo ūkininko dukterį Oną Vilkaitę (1886-1966). Iš pirmosios santuokos buvo likę dvi dukterys – Angelė (m.1937 m.) ir Marija (Tutlienė, g.1899 m.) – ir sūnus Vincas (g. 1905 m.). Su antrąja žmona Simonas Lukša susilaukė keturių sūnų: Jurgio (1920-1947), Juozo Albino (1921-1951), Antano (g. 1923) ir Stasio (1926-1947).

Lukšų šeimos nariai tarpusavyje gerai sutarė. Motina buvo nepaprastai tvirto charakterio, religinga. Ji planavo vaikų ateitį: ūkis lieka Vincui, o kiti sūnūs turėjo mokytis.

❒ Tėvas - Simonas Lukša

❒ Mama - Ona Lukšienė

Broliai Lukšos baigė Mozūriškių pradinę mokyklą, Veiveriuose keturias progimnazijos klases, po to mokėsi "Aušros" gimnazijoje. Pasitraukus sūnums į pogrindį, vieną vakarą motina juos prisaikdino gyviems priešui nepasiduoti.

Juozas Lukša baigė Kauno universitetą, bet nespėjo gauti diplomo. Juozo diplominis darbas – "Lietuvos" viešbučio (turėjo būti pastatytas greta Įgulos bažnyčios) projektas.

Jurgis Lukša įstojo į Kauno universiteto mechanikos fakultetą, buvo gabus matematikas. Besimokant paskutiniame kurse, už atsišaukimus jį suėmė NKGB. Kadangi Lukšos vokiečių okupacijos laikais buvo išgelbėję rusų belaisvį, pastarojo laiškas ir daug pinigų, brolio Antano įteiktų saugumo viršininkui N.Dušanskiui, išpirko Jurgį iš okupantų nagų. Išėjęs iš kalėjimo, jis perspėjo savo draugus studentus ir slapstėsi.

1947 06 12-13 NKVD daliniai vykdydami "valymą" užklupo Jurgį namuose. Bebėgantį jį stribas Dovidonis sušaudė iš kulkosvaidžio. Kareiviai atvedė vienmarškinį 84 metų tėvą Simoną Lukšą ir parodė

❒ Stasys Lukša-Juodvarnis, Tautvydas

❒ Juozas Lukša

❒ Antanas Lukša-Arūnas

❒ Jurgis Lukša-Piršlys

sūnų. Nuo šio vaizdo tėvas išprotėjo ir po kelių mėnesių lapkričio 13d. mirė. Jurgio kūną išvežė į Veiverius, savaitę laikė gatvėje. Jurgio kraują motina surinko į drobulę ir pakasė po bijūnu. Tėvui mirus, motina iškasė drobulę ir palaidojo kartu.

Antanas Lukša, baigęs Kauno mokytojų seminariją, 1944 m. rudenį pradėjo mokytojauti Veiverių gimnazijoje. Partizanų vadovybės pavedimu persikėlė mokytojauti į Kaišiadorių vls. Žaslių vidurinę moyklą, kur dirbant buvo patogu palaikyti ryšius tarp Kauno ir Vilniaus pogrindžio centrų. Prisidėjo prieJ.Markulio-Erelio išdavystės išaiškinimo. 1946 12 pasitraukė į pogrindį. 1947 m. pradžioje Tabariškėse, dalyvaujant kapelionui J.Lelešiui-Grafui, priėmė partizanų priesaiką ir buvo paskirtas Tauro apygardos štabo ryšių skyriaus viršininku. 1947 m. organizavo Juozo Lukšos-Skirmanto ir Jurgio Krikščiūno-Rimvydo kelionės į užsienį aprūpinimą, palaikė ryšį su užsieniu pagal angliškus kodus. 1947 06 12 organizuodamas apygardos vado Antano Baltūsio-Žvejo susitikimą su Jono Žemaičio-Vytauto atstovu pateko į pasalą ir buvo suimtas. Po žiaurių kankinimų nuteistas 25 m. lagerio. Kalėjo Vorkutos, Bratsko, Kolymos lageriuose. 1956 m. vasarą grįžo į Lietuvą. Stasys Lukša – nuo 1946 m. pradžios Geležinio Vilko rinktinės partizanas. 1947 m. pavasarį paskirtas rinktinės štabo žvalgybos skyriaus viršininku. 1947 09 12 rusų kareiviams užpuolus partizanų puskarininkių karo mokyklą Kazlų Rūdos miškuose, su kulkosvaidžiu dengdamas draugų pasitraukimą, Stasys žuvo. Palaidojimo vieta nežinoma.

❒ Vincas Lukša

1947 04 apie 30 enkavedistų, apsirengę partizanų uniformomis, atėjo į Lukšų sodybą. Lukšienės nebuvo, tarnaitė Marytė paruošė valgį. Už tai NKVD kaip partizanų rėmėją, suėmė Vincą Lukšą. Nuteistas 10 m., kalėjo Vorkutoje. Grįžęs

gyveno tėviškėje.

Po vyro laidotuvių Ona Lukšienė ilgai slapstėsi. Kai žuvo paskutinis buvęs laisvėje sūnus Juozas, Kazlų Rūdos MGB viršininkas pasakė: "Tegul ta senė grįžta", nors iki to laiko saugumiečiai darė kratas ten, kur ji slapstėsi (slapstėsi daugelyje vietų – pas Raurinaičius, pas kaimynus Jančionis, Veiveriuose pas Tutlius, Mozūriškėse pas Tutlius, netoli Prienų pas Raulynaičius). Grįžo motina iš svetimų pastogių į tuščius namus... Po kurio laiko iš lagerio grįžo posūnis Vincas, paskui ir vienintelis likęs sūnus Antanas. Mirė 1966 10 06.

Kęstutis Kasparas
Bonifacas Ulevičius

P

Kazimieras Pyplys-Audronis, Mažytis (1923-1947)

Kai 1945 m. vasarą Skardupių k. Tauro apygardos štabe pasirodė aukštas šviesiaplaukis mėlynakis vaikinas, štabo viršininkas, nustebintas jo ūgio, šūktelėjo: "Oho, koks mažytis". Taip ir atsirado Kazimiero Pyplio slapyvardis. Susipažinus su jo gyvenimu ir kova, irgi norisi su nuostaba sušukti: "Oho, koks Mažytis". Ir tenka pataisyti tuos, kurie sako, kad Kazimieras Pyplys-Mažytis, Gintautas, Audronis buvo vienas žymiausių Pietų Lietuvos partizanų – jis yra vienas žymiausių visos Lietuvos partizanų, partizanas-legenda.

Gimė Kazimieras 1923 m. sausio 21 d. Pakuonio vls. Kebliškių k. Mokėsi Kauno "Aušros" berniukų ir Jėzuitų gimnazijose. 1943 m. baigęs Kauno aukštesnės technikos mokyklos du kursus, įstojo į Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakultetą.

Kazimieras augo patriotiškai nusiteikusioje šeimoje, draugavo su ka-

Visiškai slaptai.
Asmeniškai.

BDPS
Prezidiumas
1947.XII.13.
Nr. 996

Įgaliojimas.

Šiuo pažymiu, kad laisvės kovotojas A u d r o n i s yra įgaliotas BDPS Prezidiumo vardu atlikti uždavinius pagal raštą nr.1002.

Gintautas
BDPS PREZIDIUMO PIRMININKAS

Visiškai slaptai.
Asmeniškai.

BDPS
Prezidiumas
1947.XII.13.
Nr. 996

Įgaliojimas.

Šiuo pažymiu, kad laisvės kovotojas S k r a j ū n a s yra įgaliotas BDPS Prezidiumo vardu atlikti uždavinius pagal raštą nr.1002.

Gintautas
BDPS PREZIDIUMO PIRMININKAS

riškių vaikais, garsėjo kaip geras sportininkas (boksininkas, džiu-džitsu žinovas, šaulys), vairavo automobilį, nuo mažumės išmokęs šaudyti, puikiai valdė ginklą.

Rusams okupavus Lietuvą, 1940 m. lapkričio mėn. buvo suimtas, bet neįrodžius kaltės paleistas. Pakuo-

nio sukilėlių būryje dalyvavo 1941 m. birželio sukilime.

1944 m. antrą kartą sovietams okupavus Lietuvą, Kazimieras Pyplys nuo liepos 23 d. kovojo atskirame Aro partizanų būryje, o 1945 m. vasario 16 d. davęs priesaiką, buvo paskirtas kautynių vadu skyrininku.

1945 m. rugpjūčio mėn. susikūrus Tauro apygardai, LIK pirmininkas pulkininkas Liudvikas Butkevičius-Luobas pasikvietė Kazimierą į štabą, paskirdamas jį ypatinguoju pareigūnu. Su pulkininko sūnumi Algirdu Kazimieras draugavo, ir net kurį laiką po sužeidimo gydėsi jų namuose Kaune. Per tris dienas Pyplys gumoje meistriškai išdrožinėjo apygardos štabo antspaudus.

Nuotaikingas, linksmas Mažytis greitai susidraugavo su Tauro apygardos štabo pareigūnais, rinktinių vadais ir partizanais. Ypač tvirta draugystė jį siejo su Juozu Lukša-Skirmantu. Pyplys pasižymėjo drąsa, šaltakraujiškumu, mėgo rizikingus žygius, nevengė pavojų. Patekęs į kraštutines aplinkybes, sumanumo, greitos reakcijos ir narsumo dėka laimėdavo. Taip 1947 m. rugsėjo 22 d., vykdydamas kovinę užduotį Kaune, dienos metu Rotušės aikštėje susidūrė su čekistais ir, keturis jų nušovęs, laimingai pasitraukė. Tą pačią dieną Kalniečių gatvėje paklojo dar vieną jį persekiojusį MGB pareigūną.

1947 m. kovo 19 d. Marijampolėje partizanų organizuotame "sužadėtuvių baliuje" Kazimieras su ryšininke Albina Senkute-Pušele nukovė keturis NKVD ir okupantų administracijos pareigūnus.

Dar 1946 m. balandžio mėn. Kazimieras buvo paskirtas Geležinio Vilko rinktinės adjutantu, po poros mėn. dar ir žvalgybos skyriaus viršininku. 1947 m. sausio mėn. perėjo į Vytauto rinktinės štabą, o kovo mėn. buvo paskirtas naujai sukurtos Maironio kuopos vadu.

Liepos mėn. paskirtas apygardos štabo specpareigūnu ir gruodžio 15 d. kartu su Juozu Lukša išsiųstas į Vakarus kaip BDPS prezidiumo įgaliotinis. Beje, šie kovotojai labai tiko vienas kitam į porą – tą teisingai numatė apygardos vadas A.Baltūsis-Žvejas. Būdamas Švedijoje, Kazimieras Pyplys rengėsi rezistencinei veiklai Lietuvoje (mokėsi naudotis slaptaraščiu, dirbti racija), kreipėsi per radiją į Lietuvos laisvės kovotojus.

1949 m. gegužės 1 d. desantu (jūros keliu) Kazimieras grįžo į Lietuvą. Išlipusius juos pasitiko grupė Žemaitijos partizanų ir MGB agentas Chodakauskas. Jie kvietė desantininkus pailsėti, tačiau įžvalgusis

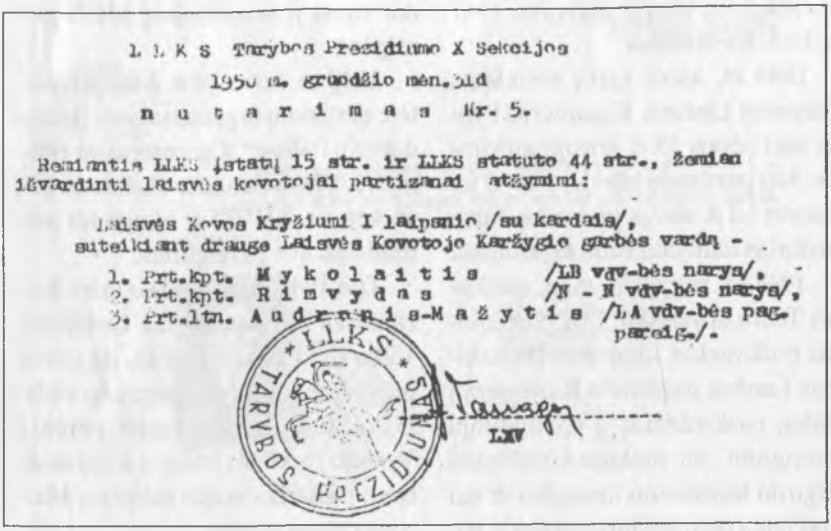

L L K S Tarybos Prezidiumo X Sekcijos
1950 m. gruodžio mėn. posėdis
n u t a r i m a s Nr. 5.

Remiantis LLKS įstatų 15 str. ir LLKS statuto 44 str., žemiau išvardinti laisvės kovotojai partizanai atžymimi:

Laisvės Kovos Kryžiumi I laipsnio /su kardais/, suteikiant drauge Laisvės Kovotojo Karžygio garbės vardą -

1. Prt.kpt. M y k o l a i t i s /LB vdv-bės narys/.
2. Prt.kpt. R i m v y d a s /N - N vdv-bės narys/,
3. Prt.ltn. A u d r e n a i s-M a ž y t i s /LA vdv-bės pag. pareig./.

LLKS TARYBOS PREZIDIUMAS

LXV

Pyplys, pajutęs kažką negero, atsiskyrė nuo grupės ir sėkmingai pasiekė Pietų Lietuvą. LLKS vadovybę informavo apie atliktus uždavinius ir tarptautinę padėtį. Tuomet jį patvirtino Vyr.vadovybės pareigūnu – LLKS įgaliotiniu užsieniui.

Žuvo Kazimieras Pyplys-Mažytis 1949 m. rugsėjo 23 d. Kalesninkų miške Dainavos apygardos štabo bunkeryje, kovodamas su priešo kariuomene (kartu žuvo ir Makarevičius-Žilvitis).

K.Pyplys-Mažytis dalyvavo aštuoniolikoje kautynių: 1944 m. Pakuonyje, 1945 m. Daugšiagirėje, Jiezno vls. Palekonių k., Alšininkuose, Šilavote, Margininkuose, Darsūniškyje, Paverkniuose, Pakuonio valsčiuje Sodybų k., Prienų vls. Pašvenčio k.; 1946 m. Astragų k. Kruonio vls., Dambravos k. Prienų vls., Garliausgirėje, Mikalinės miške, Skardupių k. Veiverių vls. 1947 m. Šimulių k. Liudvinavo vls., prie Romintos upės ir Smolninkų bažnytkaimyje Lenkijoje vykstant į Vakarus; mūšyje prie Romintos tik Kazimiero dėka mūsų pasiuntiniams pavyko prasiveržti. Devynioliktasis mūšis buvo lemtingas...

Partizanų leitenantas Kazimieras Pyplys buvo keturis kartus sužeistas ir žuvo vos dvidešimt šešerių. 1946 m. pabaigoje buvo apdovanotas juostele už narsumą, o 1950 m. gruodžio 31 d. – I laipsnio Laisvės kovos kryžiumi su kardais, suteikiant Lais-

vės kovotojo karžygio garbės vardą (po mirties).

1997 m. lapkričio 20 d. kapitonas Kazimieras Pyplys-Mažytis, Audronis Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu buvo apdovanotas Vyčio Kryžiaus I-ojo laipsnio ordinu. O šiandien prisideda mūsų pagarba...

Kęstutis Kasparas
Bonifacas Ulevičius

S

Jonas Semaška-Liepa (1907-1947)

Jonas Semaška gimė 1907 m. lapkričio 24 d. Panevėžio aps., Ramygalos vls., Naujakiemio k., gausioje 10 vaikų šeimoje. Net 4 broliai žuvo kovose ir nuo okupantų represijų. Baigęs gimnaziją Panevėžyje, mokėsi ir baigė Karo mokyklą Kaune. Gavęs jaunesniojo leitenanto laipsnį, tarnavo DLK Gedimino pėstininkų pulke Ukmergėje. Buvo linksmas, draugų mėgstamas, geras sportininkas, puikus motociklininkas. Mokėjo rusų, vokiečių, prancūzų ir esperanto kalbas. Jaunas leitenantas susipažino su gimnaziste, karininko dukra Elena Dambrauskaite ir 1936 m. ją vedė. Deja, jų laimė truko tik 3 metus. Prasidėjo rusų invazija į Baltijos kraštus.

Aukštieji Lietuvos karininkai buvo išvežti į "kvalifikacijos kėlimo kursus", iš kurių po daugelio metų grįžo tik vienetai. Kiti tapo NKVD moralinio teroro aukomis. Iš jų buvo reikalaujama karininko garbę žeminančio poelgio – šnipinėti savo viršininkus ir draugus. Į NKVD akiratį pateko ir kpt.J.Semaška. Politrukai reikalavo, kad kapitonas sektų pulko vadą Leoną Rajacką, neseniai pakeitusį suimtą plk.Leoną Gustaitį (vėliau nužudytą), bet jis

apie padėtį informavo pulko vadą. Kad išvengtų galimų nemalonumų, kapitonui buvo suteiktos atostogos. Grįžęs sužinojo, kad jį ruošiamasi suimti, todėl teko slėptis. Netrukus prasidėjo Antrasis pasaulinis karas.

1941 m. rugsėjo mėn. kpt.J.Semaška tapo 7-ojo Lietuvos savisaugos bataliono būrio vadu, o 1942 m. balandžio mėn. – kuopos vadu. Su daliniu Ukrainoje saugojo plentus nuo sovietų partizanų užpuolimų.

1943 m. jo vadovaujamas 7-asis Lietuvos savisaugos batalionas su feldmaršalo Pauliaus grupuote pateko į Stalingrado apsuptį. Bataliono vadas su savo kariais narsiai kovėsi pirmose fronto linijose, bet buvo aišku, jog feldmaršalo Pauliaus armija pasmerkta žūti ir iš apsupties neišsiverš. Nepaprastai narsus bataliono vadas su savo kariais nutarė atlikti nepakartojamą žygdarbį, vėliau tapusį legenda. Gavęs feldmaršalo Pauliaus štabo viršininko Smidto sutikimą, kpt.Jonas Semaška su savo kariais įveikė tris apsupimo linijas ir vieninteliai išsiveržė iš "Stalingrado katilo". Po kurio laiko susitiko su feldmaršalo Manšteino daliniais. Už šį žygdarbį bataliono vadui kpt. Jonui Semaškai buvo suteiktas majo-

❒ Lietuvos kariuomenė įžengia į Vilnių 1939 10. Motociklo lopšelyje kpt.Jonas Semaška

❒ Paskutinė mjr.Jono Semaškos nuotrauka su šeima

ro laipsnis bei apdovanojamas, kaip ir jo 23 bataliono kariams – Karo nuopelnų 2-os klasės kryžiai su kardais.

Batalionas iš Rytų fronto buvo atšauktas poilsiui ir dislokuotas Alytuje. Papildytas ir reorganizuotas į 13-ąjį savisaugos batalioną, vėl atsidūrė karo sūkuryje, Rytų fronto šiaurės sektoriuje. Ir vėl teko veržtis iš Demjansko katilo apsupties prie Pskovo.

1944 m. rugsėjo-spalio mėn. mjr.Jonas Semaška su batalionu pateko į paskutinę Kuržemės apsuptį. Iš pradžių batalionas buvo dislokuotas tarp Liepojos ir Pavelsto, saugojo jūros pakrantes nuo galimo desanto išsilaipinimo iš jūros.

1944 m. gruodžio mėn. buvo nusiųstas į pirmąsias fronto pozicijas į pietus nuo Liepojos. Iki 1945 m. gegužės 8 d. Vokietijos kapituliacijos 13-asis Lietuvos savisaugos batalionas beveik 5 mėnesius kovojo pirmose fronto linijose prie apsuptos Kuržemės be pamainos ir poilsio (ten jau nebuvo kam pakeisti praretėjusių kovotojų gretų).

Po kapituliacijos mjr.Jonas Semaška nepasidavė nelaisvėn, bet su adjutantu kpt.S.Januškevičium ir dviem ryšininkais naktį iš gegužės 8-osios į 9-ąją pasitraukė iš dislokaci-

jos vietos ir naktimis miškais pasiekė Plungės miškus. Jis tapo Lietuvos laisvės armijos nariu ir buvo paskirtas Šatrijos rinktinės vadu (slapyvardis majoras Liepa). 1945 m. rugsėjo mėn. LLA Žemaičių legiono vadovybės narių susirinkime buvo išrinktas legiono vadu. Jam vadovavo nuo 1945 m. rugsėjo iki 1946 m. kovo mėn. Legiono veiklos ribos apėmė Telšių, Tauragės, Kretingos, Klaipėdos, Šilutės, Pagėgių, Mažeikių ir Raseinių apskritis.

J.Semaškos-Liepos veikla buvo naujas etapas LLA istorijoje. Vadas sujungė Žemaitijoje veikusias grupes ir pavienius pasipriešinimo dalyvius į stiprią, gerai organizuotą rezistencijos kariuomenę – LLA Žemaičių legioną, suskirstytą į rinktines, kuopas, būrius.

1946 m. kovo mėn. Lietuvos ginkluotųjų pajėgų vyriausiosios vadovybės kvietimu mjr.Jonas Semaška nuvyko į Vilnių pas generolą Vėtrą – Lietuvos kariuomenės kpt.Joną Noreiką (jis vėliau buvo suimtas ir nužudytas).

Į Lietuvos ginkluotųjų pajėgų centrą buvo infiltruoti MGB agentai, kuriems reikėjo išaiškinti Žemaičių legiono vado asmenybę, nes šis gyveno legaliai, turėjo dokumentus Grinkaus pavarde. Po majoro J.Semaškos identifikavimo prasidėjo Žemaičių legiono rinktinės vadų areštai. Dėl išdavikų ir parsidavėlių kaltės, esant labai sudėtingoms kovos sąlygoms, majoras J.Semaška pateko į okupantų nagus ir Vilniuje karo tribunolo buvo nuteistas mirti.

"Semaška yra ypač pavojingas nusikaltėlis prieš sovietų valdžią, todėl prašome minėtą asmenį laikyti sustiprinta apsauga ir netgi nevesti į pasivaikščiojimus", – rašė Telšių MGB pareigūnas Mamontovas į Vilnių lydraštyje, kai Semaška buvo ten vežamas.

1947 m. sausio 21 d., Vilniuje, Tuskulėnų dvaro teritorijoje, karo tribunolo nuosprendžiu buvo nužudytas majoras Jonas Semaška...

Edmundas Barkauskas

Alvydo Semaškos išsaugotos nuotraukos

Juozas Stravinskas-Žiedas, Kardas (1914-1946)

Ryškų istorijos puslapį mūsų tautos kovoje prieš rytų okupantus įrašė Lietuvos atsargos leitenantas Juozas Stravinskas-Žiedas, Kardas ir jo vadovaujami Geležinio Vilko rinktinės partizanai.

Juozas Stravinskas gimė 1914 m.

kovo 20 d. Marijampolės aps. (dabar Prienų r.) Šilavoto vls. Mieldažiškių kaime pasiturinčių ūkininkų šeimoje. Prienų Žiburio gimnazijos, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto fizikos-chemijos fakulteto auklėtinis J.Stravinskas, pašauktas į būtinąją karinę tarnybą, 1937 m. baigė Kauno Karo mokyklos aspirantūrą ir gavo jaunesniojo leitenanto laipsnį. Gavęs leitenanto laipsnį paleistas į atsargą, baigė studijas universitete. Paskutiniaisiais Nepriklausomybės metais, ltn.J.Stravinskas dirbo geodezinėje tarnyboje, ruošė topografinius žemėlapius, statė trianguliacijos punktus bei geodezinio tinklo žymeklius.

Vokiečių okupacijos metais išvengęs mobilizacijos į Reicho dalinius, inspektoriaus Juozo Eidukevičiaus pakviestas, J.Stravinskas dėstė matematiką, fiziką ir chemiją Prienų Žiburio gimnazijoje.

1945 m. pavasarį, po Verbų sekmadienio mokytoją J.Stravinską pasikvietė Prienų NKGB čekistai ir atvirai šantažuodami bandė priversti įskūsti savo bendradarbius ir gimnazistus. Pasiūlymą tapti "saugumo" agentu mokytojas be svyravimų ryžtingai atmetė. Išleistas kelioms valandoms apsispręsti, mokytojas, atsisveikinęs su žmona ir mažąja dukrele Laimute, pasitraukė į Prienų šilą. Gegužės pabaigoje rytinės Suvalkijos miškuose veikę Geležinio Vilko pulko partizanai, buvę Žiburio gimnazijos auklėtiniai Vincas Senavaitis-Žaliavelnis, Šiaurys, Kazimieras Juočys-Šatas, Jonas Gelčys-Perkūnas, Algirdas Varkala-Žaliukas ir Kazys Urbanavičius-Žaibas pakvietė buvusį savo mokytoją vadovauti jau keliose kautynėse kovos "krikštą" patyrusių partizanų daliniui. Birželio pradžioje ats.j.ltn.Juozas Stravinskas, pasirinkęs Žiedo slapyvardį, sutiko vadovauti Geležinio Vilko partizanų grupei.

1945 m. rugpjūčio 15 d. Suvalkijoje įkūrus Tauro apygardą, Geležinio Vilko rinktinė tapo pavaldi apy-

gardos štabui. Rinktinės vadu buvo paskirtas iš Kauno į Plutiškių apylinkes pasitraukęs mūsų krašto partizanams tuomet visai nežinomas aviacijos majoras Zigmas Drunga-Šernas. Taktiškas, aukštos moralės karininkas Šernas labai vertino ltn.Žiedo jau sukauptą vadovavimo partizanams patirtį ir nusprendė likti tik formaliu rinktinės vadu. Rinktinės vadovybėje susidarė lyg ir dvivaldystės atmosfera. Santūrus ir taikaus būdo majoras Šernas greit įgijo Žiedo pagarbą ir grupių vadų bei eilinių kovotojų pasitikėjimą. Rugsėjo 13 d. Tauro apygardos vadas kpt.Leonas Taunys-Kovas įsakymu Nr.3 §3 Šerną paskyrė apygardos štabo karininku ir išsikvietė į štabą. Įsakymo Nr.3 § 4 ltn.J.Stravinskas-Žiedas buvo paskirtas Geležinio Vilko rinktinės vadu.

1945 m. spalio 31 d. Klebiškio miške susirinko visų rinktinės grupių vadai ir aktyvieji partizanai. Rinktinės vadas Žiedas ir adjutantas lakūnas-viršila Jonas Bulota-Anbo pasirašė pirmus įsakymus: suformavo rinktinės štabą ir patvirtino pareigūnų asmeninę sudėtį. Įsakymu Nr.3 rinktinės teritorijoje veikiančias atskiras kovotojų grupes sujungė į septynias kuopas ir paskyrė jų vadus.

Visų Šventųjų naktį partizanai sunkvežimiu nuvažiavo į Išlaužą ir išklausę šv.Mišių grįžo į Cepeliškes. Vėlinių dieną partizano Kairio tėviškėje Cepeliškėse iš Plutiškių parvežtas kunigas Antanas Mieldažys, iš susijaudinimo ir baimės drebančia ranka pašventino Kaune išsiuvinėtą ir štabo ryšių skyriaus viršininkės Petrutės Pušinskaitės-Vilijos parneštą Geležinio Vilko rinktinės vėliavą.

– Aš, aktyvus partizanas Žiedas, prisiekiu..., – priklaupęs ir bučiuodamas Vėliavos kraštelį, pirmas iškilmingai prisiekė rinktinės vadas ltn.Juozas Stravinskas.

Po vado Tėvynę ir Vėliavą ginti prisiekė visi sueigoje dalyvavę kuopų vadai ir eiliniai kovotojai.

Dalinyje įvedus griežtą karinę drausmę, Žiedo vadovaujama Geležinio Vilko rinktinė tapo gerai organizuota ir drausminga karine jėga, pajėgia atremti ir nuolatinius gen.Vetrov'o enkavedistų išpuolius. Nesitenkino Geležinio Vilko partizanai vien gynybine ir pasyvia kovos taktika. Rinktinės vado Žiedo iniciatyva 1945 m. lapkričio 17-osios naktį, jungtinės Algirdo, Kęstučio ir Gedimino kuopų pajėgos puolė Šilavoto NKVD įgulos ir stribų būstinę – Mūrelį. Nepavykus prie pastato sienos pristumti ir susprogdinti prieštankinių minų užtaiso, iki paryčių

apšaudę stribyną ir apgultame Mūrelyje nukovę milicijos j.ltn.Obolevičių ir du enkavedistus, partizanai pasitraukė.

Aktyvi ir sėkminga Žiedo vadovaujamų partizanų veikla 1946 m. žiemą ir pavasarį greit susilaukė ypatingo gen.mjr.Bartašiūno dėmesio. Geležinio Vilko partizanų veiklai sekti Marijampolės NKGB čekistai užvedė agentūrinę bylą Nr.323 – "Železnyj Volk". Rinktinės vadui Žiedui MGB užvedė atskirą personalinę "Ž-7" agentūrinę bylą. Jau plačiai Suvalkijoje žinomą slapyvardį Žiedas pakeitė kitu – Kardas. Pagaliau okupantams pavyko suorganizuoti savo agento – Vilniaus universiteto profesoriaus J.A.Markulio-Erelio susitikimą su apygardos vadu Mykolu-Jonu ir rinktinės vadu Žiedu bei štabo pareigūnais. Po šio 1946 m. gegužės 28 d. įvykusio susitikimo prasidėjo Tauro apygardos partizanų vadų išdavinėjimas ir visuotinė NKVD dalinių represijų akcija visame krašte.

Birželio 2 d. Šilavoto enkavedistai ir gen.Vetrov'o pajėgos, krėsdamos Mikalinės mišką, surado partizanų slėptuvę. Ppsk.Klemensas Garbaravičius-Ąžuolas sužeistas susisprogdino, o apygardos ryšio karininkas Feliksas Kutkaitis-Žalgiris išlindęs iš slėptuvės pasidavė gyvas.

Birželio 2 ir 3 d. Skaisčiūnų k. M.Vosyliaus sodyboje įvyko Tauro apygardos ir rinktinių vadų pasitarimas. Iš pasitarimo vykstančius vadus ir jų palydovus Griešių miške puolė stambus bolševikų karinis dalinys. Sutikę deramą atkirtį, kautynėse patyrę skaudžių nuostolių, okupantai pasitraukė. Partizanai be nuostolių pasitraukė į Kazlų Rūdos miškų gilumą. Pavakare sustoję pailsėti partizanai išsiskyrė į dvi grupes. Apygardos vadas Mykolas-Jonas su Žalgirio rinktinės vyrais per miškus nužygiavo susitikti su Žemaitijos partizanais ir birželio 12 d. Agurkiškės kautynėse žuvo.

Algirdo kuopos vadas Tigras su keturiolika kovotojų atėjęs pasitikti Žiedo, pasitarę su vadu, nutarė žygiuoti į Prienų šilą. 1946 m. birželio 7 d. paryčiais, lenkdami Leskavą, penkiolikos partizanų grupė Barsukinės kaimo laukais nubrido Pagraižio girios link. Partizanai Juozas Samuolis-Strazdas ir Antanas Šiupienius-Saugūnas atsiskyrę nuo grupės nuėjo į Šmurų kaimą. Žvalgai Juozas Išganaitis-Dėdė ir Antanas Vosylius-Vilkas, žvalgydami vietovę, pamiške nuėjo Mozūriškių link.

Tik patekėjus saulei, Pagraižio girioje sumigusius partizanus apsu-

po nuo Šilavoto ir Cikabūdės pusės atėjusios gausios rusų pajėgos. Iš apsupties pavyko pabėgti tik Skirmantui ir kuopos vadui Tigrui. Vos kelias minutes trukusių kautynių metu žuvo Geležinio Vilko rinktinės vadas, partizanų majoras Juozas Stravinskas-Žiedas, Kardas, rinktinės štabo sanitarijos skyriaus viršininkė med.seselė Damutė Dičpinigaitytė-Laimutė, partizanai Juozas Gylys-Vėtra, Jonas Naujokas-Gintaras, kulkosvaidininkas Špokas ir Vilius – vokietis Vilhelmas, kovotojai Jazminas, Studentas ir nežinomas partizanas.

1946 m. per Sekminių šv.Mišias prieš šventoriaus vartus numestų ir išniekintų žuvusių Laisvės Kovotojų garbei paslapčia sugaudė Šilavoto bažnyčios vargonai...

Vytautas Juodsnukis

Panaudota Žiedo žmonos Konstancijos pateiktos žinios ir archyvinė partizanų medžiaga.

Petras Girdzijauskas

KĘSTUTĖNŲ PATRIARCHAS

❒ Petras Girdzijauskas įteikia P.Paulaičio Vyčio Kryžiaus ordiną jo pusbroliui bendražygiui P.Gervyliui

Skiriu 95-osioms Petro Paulaičio, stačiusio LL kovos sąjūdžio pamatus, gimimo metinėms.

1958-1959 m. žiemą pačiame Dubravlago centre Javase traškėjo tvoros. Per pačius šalčius sutriko sveikata. Jau antrą savaitę karščiavau. 11-ojo konclagerio ligoninė antibiotikų neturi, o be jų nėra vilties išsigelbėti. Artimiausi draugai niekuo negali man padėti. Greit bus supiltas dar vienas kauburėlis nesuskaičiuojamam Dubravlago kapinyne.

Iš nelemtos ligoninės guolio lyg per rūką žvelgiu į veidą ir stengiuosi atsiminti jo vardą ar slapyvardį, mėginu atkurti dešimtmečio senumo įvykius. Taip. Lapgirinė, Kęstutėnų vadas Merkys...

– Aš – Petras Paulaitis, – prisistato svečias ir padeda ant spintelės paviržį, pataria būtinai suvalgyti ir dar – išganingojo penicilino buteliukų krūvelę. – Tu dar jaunas, ir sveikas reikalingas Nepriklausomai Lietuvai. Mes prisiekėme jai tarnauti ir grįšime jos išlaisvinti,– ramiai, įtaigiai dėstė, tarsi nebūtų žiemos speigo, Dubravlago ir katorgos.

Per kitas dvi savaites "atsistojau ant kojų", išrašė iš ligoninės.

Petrui Paulaičiui buvo skiriamas ypatingas emgebistų dėmesys. Jam buvo uždrausta dirbti konclagerio gamyklos cechuose, kur žiemą nekamuoja šaltis ir darbas lengvesnis. Ši jų nuostata buvo užrašyta ant jo asmens bylos viršelio: "Ispolzovatj tolko dlia vniešnich rabot". Jų kalboje tai reiškė: "iš lėto sunaikinti".

Šis silpnos sveikatos žmogus rūpinosi aplink jį esančių dvasios kovingumu, pasipriešinimo organizavimu.

– Nė akimirkai negalime užmiršti, su kokiu stipriu ir klastingu priešu turime galynėtis, – kartodavo jis.

Labai mėgo ir sugebėjo bendrauti su jaunimu, kurio Dubravlage padaugėjo po Vengrijos įvykių. Jis buvo mažakalbis, tačiau įdomus pašnekovas.

Baigėsi šalta žiema. P.Paulaitis kasdien dirbo sunkius darbus už zonos. Aš dirbau zonoje – katilinėje peleniumi. Mano pareigos iškuopti iš rūsio pelenus ir anglis, iššertas iš pakurų. Darbas nuodingas, bet prestižinis, nes už vieną darbo dieną skaičiuodavo tris.

Vasaros karščiai įsisiautėjo, prie jų prisidėjo katilinės rūsio karštis, kai tame be ventiliacijos pragare iššeria pakuros turinį, įkaitusį iki kelių šimtų laipsnių. Jį išvežti galima tik užpylus šaltu vandeniu. Vanduo, patekęs į tokią krūvą, sproginėja virsdamas garais. Veždavome mediniu karučiu, kuris nuolat užsiliepsnodavo.

Kartą greta manęs išdygsta prižiūrėtojas ir, pasiteiravęs pavardės (ji jiems buvo labai sudėtinga, bet kol neištardavo kaip reikia, sakydavau, jog tokio čia nėra), įsako nusiprausti katilinės duše, nes kviečia pats konclagerio viršininkas kpt.Baronin. Prausiuosi neramia širdimi, nes dėl gerų dalykų čia nekviečia. Veda mane į gyvenamąją zoną, kurioje yra jo rezidencija. Be kliūčių pristato tiesiog į kabinetą. Ten sėdi lagerio viršininkas ir karininkas pulkininko antpečiais. Pastarasis be įžangos užsipuola mane, kodėl aš, diplomuotas statybininkas, slėpiuosi pelenyčioje.

– "Prikaz načalnika – zakon dlia pačinionovo" ("viršininko įsakymas – pavaldiniui įstatymas"),– išpoškinu jų mėgiamą frazę.

Tada lagerio viršininkas paaiškina, kad inžinierius Valiušaitis atliko bausmę ir išvažiavo, ir aš dabar esu vienintelis diplomuotas statybininkas. Teks rytoj perimti statybą ir Naujiesiems metams ją pabaigti. "Priduosi Naujiesiems, išleisiu namo",– užviršijo pulkininkas. Mažiausiai tikiu tuo keikūnu ir jo pažadais. Suprantu, kad prapuolė mano "gerasis" darbas.

Petras Paulaitis kaip tik dirba išorinių darbų brigadoje, kurią įsakyta man perimti. Jo sveikata visai pašlijusi. Galvojame, kaip pataisyti padėtį. Pasiūlau likti gyvenamojoje zonoj ir ilsėtis, nes prasidėjo statybų baigimo šurmulys. Žmonių brigadon pridėjo keleriopai, tad gal "kūmas" ir skundi-

❒ P.Paulaičio pirmoji vadavietė, redakcija ir spaustuvė

❒ Petras Gervylius su P.Paulaičio Vyčio Kryžiumi prie paminklinio akmens pirmoje vadavietėje

kai nesusigaudys kur kokie darbininkai. Petras prašo palikti jį bent brigados patalpų prižiūrėtoju. Darbas vietoje, nereikia eiti į nesibaigiančias rikiuotes prieš darbą ir po jo, klampoti rudeniniu purvu ir žiemos speigu į statybas. Jis pasiryžta sustiprėti be ligoninės. Petras rūpinasi brigados ūkiu, prižiūri mane. Jam kelia rūpestį tas pulkininkas iš Gulago vyriausios valdybos, su kuriuo man kasdien tenka bendrauti darbe.

Turiu du tiesioginius prižiūrėtojus-globėjus: Merkį ir pulkininką bei trečią netiesioginį – majorą "Kūmą" su grupe skundikų.

Keikūnas pulkininkas mūsų statybininkų brigadą perima savo žinion ir uždraudžia konclagerio administracijai kištis į jo reikalus. Šią nuostatą, kaip paslaptį, sužinau iš dispečerio. Tai palengvina P.Paulaičio padėtį, nes bent laikinai jis liks statybininkų brigadoje. Tačiau netrukus pulkininkas, aptaręs gamybinius klausimus, manęs teiraujasi, kas tas Paulaitis ir kur jis dirba, kad juo taip domisi majoras.

Silpnas senukas, aiškinu pulkininkui, jausdamas, kad baigsis bloguoju šitas reikalas. Mokslus baigė Romoje, mokytojavo Ispanijoje, moka italų, ispanų, vokiečių, rusų (pridedu anglų ir prancūzų) kalbas.

Tačiau ši tirada pulkininkui įspūdžio nepadarė.

– Ką jis veikė pas banditus? – užriko pulkininkas.

– Buvo apygardos propagandos skyriaus viršininkas, leido laikraščius, redagavo statutą, – atšoviau nedelsdamas (juk visa tai majoras gerai žino).

– Nešaudė?

– Ne, net ginklo nenešiojo, – patvirtinau.

Stojo nejauki pauzė. "Tegul būna tas senukas ten, kur tu jį paskyrei".

Po mėnesio Petro sveikata pastebimai pagerėjo. Jis vėl pilnas idėjų, kurias realizuoti privalu man.

Mūsų brigadoje pusė tūkstančio darbininkų, iš kurių daug katalikų. Zonoje penki kunigai. Merkys duoda nurodymą į vieną sekciją sukelti visus katalikus (tai mes nepastebimai padarome), kad kunigai galėtų joje aukoti mišias. Prieš darbą ir po jo ši sekcija tampa slapta bažnyčia, nes kasdien aukojamos penkerios mišios.

Merkys man draudžia duoti darbo buvusiems partizanams. Sutinku, kad statybvietėje darbų jiems neskirtų (gerai, kad jų tik trys), nors užmokestis bus išrašytas.

Petras (Merkys, Aidas) pasipriešinimo veiklą plėtojo tarp visų koncla-

gerio lietuvių (ne tik mūsų brigadoje). Jis neišdavė principų, kuriuos buvo išdėstęs "Lietuvos atgarsiuose" "Į reformuotą demokratiją". Jaunimą ragino tęsti kovą iki pergalės. Išmušus Laisvės varpui, jungtis į partiją "Už reformuotą demokratiją" ir atstatyti Lietuvos valstybę.

Būta ir kuriozų: statomame miestelyje buvo paskirti butai ir aukštiems Gulago karininkams. Prieš Naujuosius metus karininko žmona apžiūri būsimą butą. Lydžiu ją ir aiškinu patogumus. Su manimi pulkininkas keikūnas.

Rodau: "virtuvė, vonia, tualetas", demonstruoju prietaisų veikimą.

– Prie virtuvės šikinyčia! Dieve, Dieve, pasaulio pabaiga – prie virtuvės šikinyčia! – vaitoja pulkininkienė.

– Nesistebėk, jie visi iki šiol gyvena žeminėse, – paaiškina pulkininkas Golovanovas. Šio keikūno du trečdalius kalbos sudarė keiksmažodžiai. Jis buvo praėjęs frontą nuo Maskvos iki Berlyno. O ir mano sprendimus palaikė gal todėl, kad nuo fronto laikų nekentė čekistų.

Pastatus perduoti pavyko iki 1960 m. sausio vidurio. Pulkininkas-keikūnas savo pažadą ištesėjo – aš išvažiavau Lietuvon. P.Paulaitis liko statybininkų brigadoje.

***

1999 m. birželio 18 d. minėjome P.Paulaičio-Aido, Merkio 95-ąsias gimimo metines Jurbarke. Bažnyčioje ir kultūros rūmų salėje žmonių susirinko nedaug, bet smagu, kad buvo nemažai jaunimo. Jie domisi Kęstutėnų kariu, paskyrusiu gyvenimą kovai su okupaciniu režimu.

Man teko garbė įteikti Vyčio kryžiaus ordiną artimiausiai giminei ir bendražygiui P.Gervyliui. Minėjimas iš Jurbarko persikėlė į kaimą prie pirmosios Merkio vadavietės. Bendražygiai prisimenė pirmąsias spaustuves, bunkerius.

RECENZIJOS

Vidmantas Vitkauskas

DAR VIENA KNYGA APIE PASIPRIEŠINIMO METUS

Adolfas Damušis. Lithuania against soviet and nazi aggression. – Chigaco:Published by American Foundation for Lithuanian, Inc. | Laivę fondas, 1998. -342 p.

Lietuvos istorijoje vienas dramatiškiausių laikotarpių – 1940-1990 metai. Tai – valstybės žlugimo, okupacijų, tautos genocido, trėmimų ir persekiojimų metai, bet tuo pačiu pasipriešinimo, laisvės kovų bei nepaklusnumo metai.

Apie ilgametį ir įvairiaformį lietuvių tautos pasipriešinimo judėjimą, svarbiausius jo etapus išleista nemaža mokslinių, memuarinių ir dokumentinių leidinių, tačiau iki šiol labai trūko šį laikotarpį analizuojančio vientiso veikalo. Tą istoriografijos spragą užpildo 1998 m. pabaigoje Čikagoje išleista reikšminga Adolfo Damušio monografija anglų kalba "Lietuva prieš sovietų ir nacių agresiją". Ši knyga ne tik papildo Lietuvos pasipriešinimo istorijos tyrinėjimus, bet ir duoda galimybę su to meto įvykiais Lietuvoje susipažinti angliškai skaitančiai visuomenei. Todėl šia knyga galės naudotis ne tik ir ne tiek Lietuvos skaitytojai, bet ir užsienio piliečiai – politikai, diplomatai, o tai ypač aktualu dabar, kai Lietuva vėl įsiliejo į nepriklausomų valstybių bendriją ir siekia integruotis į ekonominius, politinius ir karinius šių valstybių darinius. Ši knyga unikali dar ir tuo, kad jos autorius Adolfas Damušis yra daugelio aprašomų įvykių tiesioginis dalyvis ir liudininkas.

Prof.A.Damušis – žinomas mokslininkas, aktyvus Lietuvos ir JAV lietuvių visuomenės veikėjas, vienas aktyviausių lietuvių antisovietinio ir antinacinio pasipriešinimo organizatorių. Jis dalyvavo rengiant 1941 m. birželio sukilimą, buvo Lietuvos Laikinosios vyriausybės narys, Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto kūrėjas ir vicepirmininkas. Už antinacinę veiklą A.Damušis 1944 m. buvo suimtas ir kalintas Vokietijoje. Po karo apsigyveno JAV ir čia nenuilstamai dirbo Lietuvos laisvinimo darbą, aktyviai dalyvavo lietuvių rezistencinių ir katalikiškų organizacijų veikloje, vadovavo Ateitininkų

federacijai ir kt. Dr.A.Damušis yra LKMA narys, paskelbė daugiau kaip 30 patentuotų išradimų, studijų iš polimerinės chemijos, straipsnių visuomenės ir politikos klausimais. A.Damušis yra parašęs knygas: "Lietuvos gyventojų aukos ir nuostoliai antrojo pasaulinio karo ir pokario 1940-1956 metais" (išleista 1988 ir 1991 m. Lietuvoje) bei anglų kalba "Lietuvos rezistencija prieš sovietus ir nacius" (išleista 1994 m. JAV).

Knyga "Lietuva prieš sovietų ir nacių agresiją" suskirstyta į 22 skyrius. Įžanginiame skyriuje A.Damušis trumpai pristato tris Lietuvos okupacijų ir pasipriešinimo joms periodus, kurie sudaro pagrindinį knygos struktūrinį pagrindą. Autorius išskiria:

pirmąją sovietų okupaciją (1940 05 15 – 1941 06 22);

nacių okupaciją (1941 06 26 – 1944 vasara);

antrąją sovietų okupaciją (1944 m. vasara – 1990 03 11).

Pagrindinė knygos medžiaga pradedama nuo trumpos Lietuvos istorijos apžvalgos (nuo Mindaugo laikų iki 1940 m.). Toliau kalbama apie Antrojo pasaulinio karo preambulę, Vokietijos bei Sovietų Sąjungos nepuolimo sutartis: sovietų agresiją, krašto sovietizaciją, represijas ir deportacijas. Aprašomi įvykiai papildyti sovietinių represinių struktūrų ir jų vadovų instrukcijomis bei įsakymais "dėl antisovietinio elemento deportavimo" ir "priešvalstybinių partijų svarbių asmenų likvidavimo".

Daug vietos knygoje skirta antisovietinės rezistencijos organizavimui nušviesti. Plačiai aprašomas Lietuvių aktyvistų fronto įsteigimas Berlyne, Kaune ir Vilniuje, pateikiami štabų narių sąrašai, aktyvistų nuotraukos. Toliau autorius aprašo santykių tarp LAF'o organizacijų Lietuvoje ir Vokietijoje genezę bei taktiką, plačiau aprašo M.Naujokaičio, J.Vaičjurgio, A.Švarplaičio ir kitų veiklą. Tame pačiame skyriuje yra publikuojamas labai įdomus dokumentas, kurį autorius surado 1987 m. Vašingtono Nacionaliniame archyve. Tai – nacių laikraščio "Litzmannstater Zeitung" 1941 m. birželio 22 d. ypatingas numeris, kuriame pranešama apie Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo pradžią. Įdomu tai, kad ši laida išspausdinta kelias dienas prieš karo pradžią. Tuo metu spaustuvėje dirbęs pabėgėlis iš Lietuvos (Stasys Daunys) pamatė šį leidinį ir slapta jį išnešęs perdavė LAF'o aktyvistams. Tokiu būdu LAF'o veikėjai iš anksto sužinojo apie būsimo karo pradžią.

Knygos autorius, kaip vienas 1941 m. sukilimo organizatorių bei

dalyvių, aprašo Birželio sukilimo pradžią ir eigą, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo pareiškimo rengimą bei paskelbimą. Šiame skyriuje pateiktas Lietuvos Laikinosios vyriausybės ir LAF'o atstovų sąrašas, kai kurių jos narių nuotraukos, sukilėlių planai ir žemėlapiai.

Okupavus Lietuvą, naciai netrukus paleido Laikinąją vyriausybę, pradėjo varžyti bet kokius savarankiškus rezistentų veiksmus, ėmė įgyvendinti brutalią genocido politiką prieš Lietuvos gventojus. A.Damušis atskleidžia labai aiškų LAF'o požiūrį į tokią nacių veiklą. 1941 09 15 trisdešimt LAF'o veikėjų pasirašė ir okupacinei valdžiai įteikė savo protesto memorandumą. Keršydami už tokią LAF'o poziciją, vokiečiai netrukus uždraudė šios organizacijos veiklą. Buvę LAF'o nariai pakeitė taktiką ir įkūrė naują pogrindinę organizaciją – Lietuvių Frontą. Imta leisti pogrindinė spauda – "Vardan tiesos", "Lietuvos Judas", "Pogrindžio Kuntaplis", "Atžalynas", "Laisvės kovotojas", "Nepriklausoma Lietuva", "Į laisvę" ir kt. (knygoje pateiktos šių leidinių faksimilinės kopijos). 1943 11 23 iš dviejų rezistencijai vadovavusių centrų, įtraukiant įvairių politinių partijų ir rezistencinių organizacijų atstovus, buvo sudarytas Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK).

Ši centrinė rezistencinio judėjimo vadovybė koordinavo visą pasipriešinimo sąjūdį. Knygos autorius pateikia visą komiteto narių sąrašą, nurodo jų priklausomybę ir atstovavimą nelegaliai veikiančioms politinėms partijoms bei organizacijoms. Skyriuje yra ir daugelio VLIK'o narių nuotraukos.

Deja, VLIK'ui neilgai teko veikti, dalis komiteto narių buvo suimti ir įkalinti Vokietijoje. A.Damušis aprašo VLIK'o ketinimą sudaryti šešias slaptas lietuvių karių divizijas, kurios turėjo būti panaudotos atstatant Lietuvos nepriklausomybę karui baigiantis. Dėl ginklų pirkimo iš švedų į Suomiją tartis buvo pasiųstas plk.Ambraziejus. Tačiau Estijoje jis buvo nacių suimtas. Tardymo metu plk.Ambraziejui išdavus VLIK'o sudėtį, netrukus 9 jo nariai buvo suimti ir kartu su kitais 18 rezistentų išvežti į Vokietijos kalėjimus. Tarp suimtųjų buvo ir A.Damušis. Tokiu būdu VLIK'o veikla faktiškai buvo sustabdyta.

Jausdami karo pabaigą, lietuvių rezistentai norėjo tinkamai pasiruošti naujai politinei padėčiai ir galimai sovietų okupacijai. Todėl buvo nutarta įkurti gen.P.Plechavičiaus vadovaujamą lietuvių Vietinę rinktinę. 1944 02 13 buvo pasirašytas su-

sitarimas su vokiečiais, kad krašte kovai su banditizmu steigiama lietuvių rinktinė. Rinktinę turėjo sudaryti 20 batalionų. Rinktinės veikimo vieta turėjo apsiriboti Lietuvos teritorija, o vadovauti jos padaliniams – tik lietuvių karininkai.

1944 02 16 P.Plechavičius paskelbė atsišaukimą į lietuvių tautą, ragindamas lietuvius stoti į sudaromą rinktinę ir kovoti dėl Lietuvos nepriklausomybės. Per keletą dienų į rinktinę pareiškė norą įstoti 30 tūkst. savanorių. Toks lietuvių entuziazmas nustebino ir išgąsdino vokiečius. Rinktinė netrukus buvo išformuota, apie 100 karių ir karininkų sušaudyti, visas rinktinės štabas uždarytas į Salaspilio koncentracijos stovyklą, o daugiau kaip 3000 vyrų uždaryti į įvairias karo belaisvių stovyklas.

Daug vietos knygoje skirta žydų holokausto problemai. Autorius labai subtiliai aprašo šios tautos tragišką padėtį ir likimą nacių okupacijos metais. Pavyzdžiais ir dokumentais išryškinama nacių nusikalstama veikla, atskleidžiamas kai kurių lietuvių dalyvavimas žydų naikinime, bet tuo pačiu pabrėžiama Lietuvos gyventojų ir rezistentų neigiamas požiūris į tai, priešinimasis bei parama žydams.

Nuo vokiečių teroro kentėjo ne tik žydai, bet ir kiti Lietuvos gyventojai. Žmonės buvo masiškai vežami darbams į Vokietiją, apkraunami nežmoniškais mokesčiais, pyliavomis. Ypač suaktyvėjo vokiečių veiksmai prieš lietuvius, kai buvo pasipriešinta SS legiono steigimui. Dėl to buvo uždarytos aukštosios mokyklos, suimta ir 1943 03 16 išvežta į Štuthofo koncentracijos stovyklą 50 lietuvių inteligentų.

Nacių okupacijos laikotarpis knygoje užbaigiamas Pirčiupio kaimo gyventojų žudynėmis ir holokausto aukų skaičiavimais. Autorius pateikia Lietuvos gyventojų aukų ir nuostolių lenteles, iš kurių matyti, kad Lietuva 1939-1944 m. neteko apie 330 tūkst. gyventojų (į šį skaičių įeina 1939-1940 m. repatriantai, 1940-1941 m. tremtiniai, žuvę pirmosios antisovietinės ir antinacinės rezistencijos dalyviai, asmenys išvežti į Vokietiją, žydai bei žmonės, pasitraukę į Vakarus artėjant sovietams).

Kiti šeši knygos skyriai skirti antrajai sovietinei Lietuvos okupacijai (nuo 1944 m. pabaigoje iki 1990 m. pradžioje) ir pasipriešinimui jai. Kadangi autorius po karo buvo priverstas gyventi Vakaruose ir asmeniškai nedalyvavo tuo metu Lietuvoje vykusiuose procesuose, tai ir šio laikotarpio įvykiai knygoje aprašyti

glausčiau bei trumpiau. Autorius negalėjo panaudoti KGB ir kituose archyvuose buvusių šio laikotarpio problematiką atspindinčių dokumentų bei šaltinių. Taip pat labai trūksta naujausių, po nepriklausomybės atkūrimo pasirodžiusių mokslinių darbų ir tyrinėjimų apžvalgos. Nežiūrint to, autoriui pavyko atskleisti esminius įvykius Lietuvoje, parodyti sovietinės okupacijos brutalumą ir lietuvių rezistencinę bei disidentinę veiklą.

A.Damušis aprašo politinės padėties pasikeitimą Antrojo pasaulinio karo pabaigoje, antrosios sovietinės okupacijos pradžią, naujai vykdomą lietuvių tautos genocidą.

Gana daug vietos knygoje skirta lietuvių ginkluotam pasipriešinimui. Autorius išskiria tris laisvės kovotojų tipus:

a) aktyviai dalyvavusius ginkluotose kovose partizanus,

b) gyvenusius namuose, bet ginkluotus ir pasiruošusius įsitraukti į kovą rezistentus,

c) partizanų rėmėjus, rėmusius kovotojus moraliai ir materialiai (maistu, drabužiais ir kt.).

Knygoje aprašoma partizanų buitis, slėptuvės, MGB, stribų ir kt. kolaborantų veikla, saugumo operacijos prieš ginkluotą pasipriešinimą ir kt.

1946 m. Lietuvoje jau veikė septynios partizanų apygardos. Siekiant koordinuoti partizanų veiklą, buvo stengiamasi sujungti laisvės kovotojus į vieningą pasipriešinimo organizaciją, užmegzti ryšius su Vakaruose veikiančiomis lietuvių rezistencinėmis organizacijomis. Tuo tikslu 1946 m. iš Vakarų į Lietuvą atvyko J.Deksnys ir V.Staneika. Lietuvoje imtasi kurti Vyriausiasis Lietuvos atstatymo komitetas ir Bendras demokratinis pasipriešinimo sąjūdis. Tačiau sėkmingam Lietuvos partizanų vienijimuisi trukdė sovietinės saugumo struktūros, kurioms talkino ir nemažai Lietuvos kolaborantų ir į partizanų būrius bei jų vadovybę infiltruotų sovietinių agentų.

Iš kitų pasipriešinimo organizacijų A.Damušis mini Lietuvos katalikų federacijos "Ateitis" veiklą bei Kauno studentų bažnytinį chorą. Tiek vieni, tiek kiti nebuvo aktyvūs pasipriešinimo dalyviai, tačiau savo veikla padėjo žadinti lietuvių tautinę savimonę. Kaip žymesni šio laikotarpio veikėjai paminėti J.Prapuolenis, P.Šilas ir kt.

Kalbėdamas apie lietuvių rezistentų ryšius su Vakarais, A.Damušis atskirai aprašė prancūzų, amerikiečių ir anglų žvalgybines tarnybas, nurodė jų ryšius bei paramą Lietuvos pasipriešinimui. Autorius išsky-

rė tris bendras užsienio lietuvių ir kovojančio krašto rezistentų misijas: J.Deksnio ir bendražygių kelionę į Lietuvą 1949 m., J.Lukšos ir kovos draugų sugrįžimą į Lietuvą 1950 m. ir J.Būtėno bei J.Kukausko skrydį į Lietuvą 1951 m.

Skyriaus pabaigoje yra trumpos žymiausių Lietuvos partizanų ir jų vadų (J.Lukšos, J.Būtėno, J.Vitkaus, J.Žemaičio, A.Ramanausko ir kt.) ir trijų rezistentams artimų literatų – M.Indriliūno, B.Krivicko ir V.Mačernio – biografijos.

Apžvelgdamas Lietuvos gyventojų aukas aktyviosios rezistencijos metu, A.Damušis daro išvadą, kad nuo 1939 m. iki 1959 m. Lietuva neteko 1 003 185 gyventojų. Vieni iš jų, pasak autoriaus pateiktų situacinių lentelių, žuvo sovietų ir nacių okupacijos metais, kiti buvo ištremti į Sibirą, o treti pasitraukė arba buvo išvežti į Vakarus.

Paskutinieji du knygos skyriai skirti neginkluotam lietuvių pasipriešinimui, katalikų bažnyčios ir įvairių pogrindinių organizacijų bei disidentų veiklai, taip pat Lietuvos atgimimui ir pasiryžimui atkurti nepriklausomybę. A.Damušis aprašo žymesnes pasipriešinimo prieš sovietų valdžią akcijas, Romo Kalantos auką, trumpai užsimena apie pogrindinę spaudą, išryškina teigiamą Lietuvos kunigų veiklą, pateikia ilgą disidentų, sąžinės kalinių sąrašą.

Išryškindamas sunkią Lietuvos Katalikų Bažnyčios padėtį, autorius trumpai aprašo aukštųjų bažnyčios vadovų – V.Borisevičiaus, M.Reinio, T.Matulionio ir kt. veiklą bei likimus, kaip svarbią pasipriešinimo okupantams formą autorius nurodo nelegalios kunigų seminarijos veiklą, Katalikų Bažnyčios kronikos leidimą, komiteto katalikų teisėms ginti įkūrimą ir kt.

Knyga baigiama Lietuvos Atgimimo, demokratėjimo ir laisvėjimo laikotarpiu. Paskutinis knygos skyrius taip ir vadinamas – "Šių dienų kelias į Lietuvos nepriklausomybę". Autorius labai fragmentiškai apžvelgia Lietuvos laisvės lygos ir Sąjūdžio veiklą, įvertina LKP poziciją naujomis sąlygomis, aprašo didžiausius Lietuvos atgimimo laikotarpio mitingus, manifestacijas bei M.Gorbačiovo vizitą į Lietuvą.

Knygos pabaigai A.Damušis simboliškai pasirenka 1989 m. poeto B.Brazdžionio apsilankymo Lietuvoje aprašymą.

Prof.dr.Adolfo Damušio monografija "Lietuva prieš sovietų ir nacių agresiją" užims deramą vietą Lietuvos Pasipriešinimo istorijos istoriografijoje. Didelis šio darbo privalumas yra tai, kad autorius mėgino su-

derinti istorijos liudininko prisiminimus su archyviniais duomenimis ir istorine moksline medžiaga.

Todėl Lietuvos istorikai profesionalai, radę šioje knygoje vieną ar kitą ginčytiną faktą bei jo interpretavimą, neturėtų labai kritikuoti autoriaus. Gali pasirodyti, kad per mažai atspindėta ir gvildena antroji sovietinė okupacija, tačiau svarbu, kad pavyko nuosekliai išdėstyti beveik penkių dešimtmečių įvykius, atskleisti pagrindinius pasipriešinimo okupantams momentus.

Nors pats knygos autorius monografijos pratarmėje rašo, kad veikalas parengtas remiantis "to meto prisiminimais", darbe panaudota daug vertingų šaltinių ir mokslinių darbų. Daug reikalingos medžiagos surinkta iš įvairių Vašingtono ir Vokietijos Liudvigsburgo (Gestapo) archyvų, naudotasi gausia Lietuvos prieškarine ir okupacinių periodų legalia ir nelegalia spauda, taip pat Vakaruose leista periodika.

Knygos vertę didina gausus monografijoje publikuojamų nagrinėjamo laikotarpio dokumentų skaičius. Iš viso knygoje yra 38 dokumentai. Tarp jų reikšmingą vietą užima pačio A.Damušio parengti 1941 m. sukilimo žemėlapiai, objektų ir veiksmų planai, o svarbiausia – Lietuvos gyventojų aukų ir nuostolių paskaičiavimai bei kiti statistiniai duomenys (iš viso 10 lentelių).

Labai norėtųsi tikėti, kad ateityje atsiras galimybių šią knygą išversti į lietuvių kalbą ir kad ji taps prieinama visos Lietuvos skaitytojams, o ypač jaunimui ir moksleiviams.

NAUJOS LAISVĖS KOVŲ ARCHYVO BIBLIOTEKOS KNYGOS

Kasparas K. ***Lietuvos karas:*** *Antroji Sovietų Sąjungos agresija. Pasipriešinimas. Ofenzyvynės gynybos tarpsnis 1944 m. vasara – 1946 m.*

pavasaris. K.: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1999. 624 p.

Istoriko K.Kasparo monografijoje gvildenamos antrosios Sovietų Sąjungos agresijos prieš Lietuvą aplinkybės, eiga, lietuvių tautos pasirengimas priešintis agresoriui, Pasipriešinimo kilimo veiksniai ir laisvės kovos 1944 m. vasarą – 1946 m. pavasarį. Daug dėmesio skiriama Lietuvos partizanų taktikai, organizacinei raidai, atskleidžiami okupantų planai, antipartizaninė taktika, slopinimo priemonių esmė.

* * *

Žuvome dėl Tėvynės. *Fotonuotraukų albumas kovojusiems ir žuvusiems Radviliškio, Rozalimo, Baisogalos, Šeduvos, Smilgių bei aplinkinėse vietovėse. Prisikėlimo apygardos Lietuvos Žaliosios rinktinės laisvės kovotojams atminti. Sudarytojas Balys Juknevičius. K.: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1999. 87 p.*

* * *

Armija krajova Lietuvoje. *Antra dalis/sud. Kazimieras Garšva. Redakcinė komisija: A.Bubnys, K.Garšva (pirmininkas), E.Gečiauskas, J.Lebionka, R.Zizas. V.-K.: "Vilnijos" draugija, Lietuvos politinių kalinių ir*

tremtinių sąjunga, 1999. 304 p.

Šioje knygoje tęsiami Armijos krajovos (AK) veiklos Lietuvoje tyrinėjimai, pradėti veikale "Armija krajova Lietuvoje" (V.1995). Knygą sudaro moksliniai straipsniai bei istorijos šaltiniai, Armijos krajovos Vilniaus apygardos ir kiti dokumentai, lietuvių pogrindžio straipsniai. Gretinant skirtingus šaltinius galima susidaryti objektyviausią praeities istorinių įvykių Vilnijoje vaizdą.

Knyga Lenkijos šovinistinėje spaudoje susilaukė nevienareikšmiškų vertinimų.

* * *

Vytautas Slapšinskas. ***Laisvės Vytis.*** *Lietuvos Laisvės Armijos kariai Vakarų Lietuvoje (Kęstučio apygarda). K.:Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1999, 168.*

LLA kario, Kęstučio apygardos partizano Vytauto Slapšinsko prisiminimai.

* * *

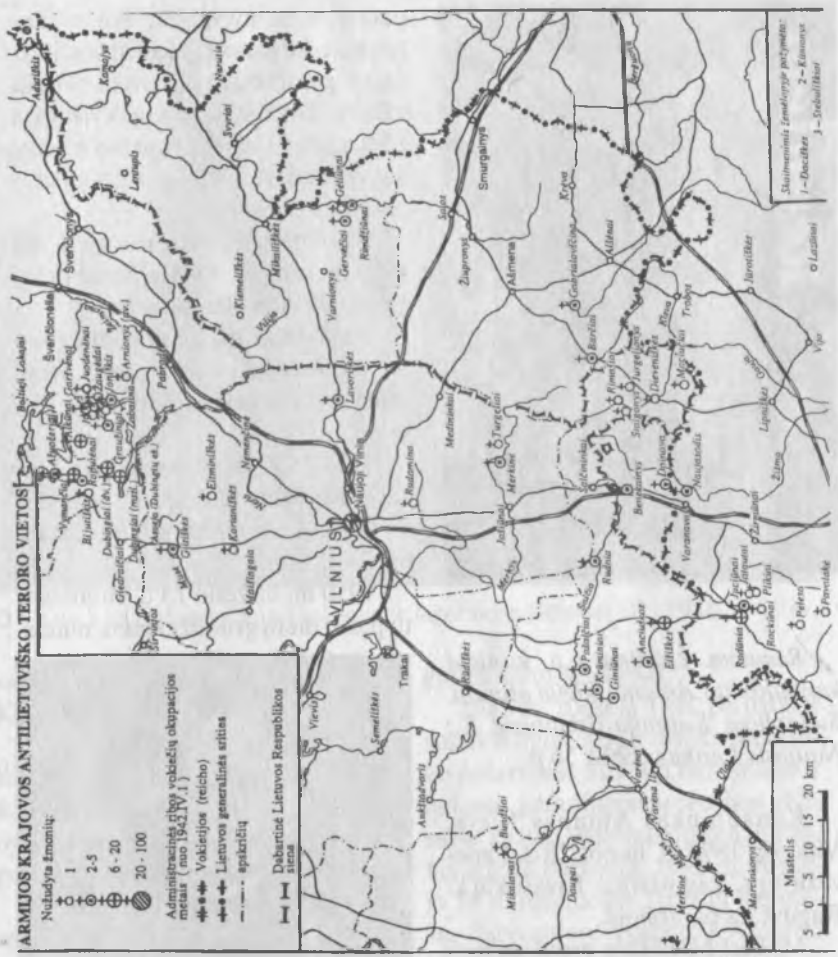
ARMIJOS KRAJOVOS ANTILIETUVIŠKO TERORO VIETOS
Nužudyta žmonių:
1
2-5
6 - 20
20 - 100
Administracinės ciklo vokiečių okupacijos metais (nuo 1942 IV 1)
Vokiečiojo (reicho)
Lietuvos generalinės srities
apskričių
Dabartinė Lietuvos Respublikos siena
VILNIUS
Šiaulių Vilnia
Trakai
Vievis
Semeliškės
Aukštaitkiai
Mindūnai
Bezdžiai
Dūkštos
Dūkšta
Daugai
Merkinė
Marcinkonys
Varėna
Kaišiadorys
Pabiržė
Kruonis
Ginkūnai
Ančiūlis
Eitkūnai
Rudininkai
Žeimiai
Rūdiškės
Rūdiškės
Pilkiai
Prienai
Pravieniškės
Ramučiai
Ramučiai
Ašmena
Ašmena
Varėnos
Varėnos
Vaisnoras
Nemajūnai
Nemajūnai
Druskininkai
Leipalingis
Leipalingis
Merkinė
Merkinė
Marcinkonys
Dzūkija
Dzūkija
Ūla
Ūla
Nemunas
Nemunas
Lynas
Lynas
Šventoji
Šventoji
Šventoji

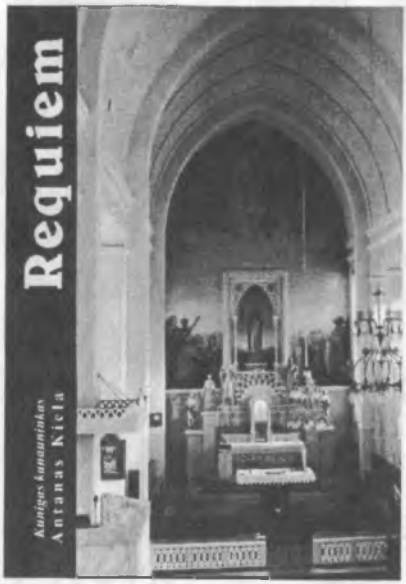

***Requiem**. Leidinys a.a. kunigui kanauninkui Antanui Kielai atminti. Sudarytoja Eugenija Urbaitienė. K.: Naujasis Lankas, 1999, 56 p.*

Kanauninkas Antanas Kiela, Vinco g. 1899 m. liepos 25 d. Panevėžio aps. Raguvos vls. Pavašokių k. Raguvėlės parapijoje.

Mokėsi Miežiškių pradžios mokykloje, Panevėžio gimnazijoje. 1923 m. birželio mėn. 10 d. baigęs Kauno kunigų seminariją įšventintas į kunigus ir paskirtas į Kuršėnus vikaru. 1933 m. Telšių parapijos, 1934-1945 m. Tirkšlių parapijos (Mažeikių r.) klebonas.

1937 m. sudegė senoji Tirkšlių parapijos bažnyčia. Per dvejus metus kun. Antano Kielos rūpesčiu ir pastangomis buvo pastatyta naujoji mūrinė Tirkšlių bažnyčia. Vyskupas J.Staugaitis šį darbą įvertino suteikdamas kun. A.Kielai garbės kanauninko vardą.

Nuo 1946 m. vasario mėn. iki 1950 m. birželio 13 d. gyveno nelegaliai Tamašausko pavarde.

1946-1948 m. slapta kunigavo Šaravuose (Kėdainių r.) ir Ilguvoje (Šakių r.) pas dekaną Klemensą Rusecką.

1948-1950 m. slapstėsi pas Juozapą Račkaitį Žuklijų k. Šakių r. Šv.Mišias laikė mažame klėties kambarėlyje.

1950 m. birželio 13 d. suimtas ir tų pačių metų gruodžio mėn. nuteis-

❒ Kun.Kan.Antanas Kiela Karagandos lageriuose (Stepnoj ITL) 1950-1955 m.

tas dvidešimt penkeriems metams. Kalėjo Karagandos lageriuose.

1955 m. sausio 31 d. išlaisvintas iš Karagandos lagerių. Į Lietuvą grįžo 1955 m. kovo mėn. Tais pačiais metais paskirtas klebonu į Požerės parapiją (Šilalės r.).

1973 m. birželio 5 d. Požerės bažnyčioje paminėtas 50-ies kunigystės metų jubiliejus.

1978 m. gruodžio 6 d., sveikatai pablogėjus, persikėlė į Tirkšlius. Gyveno klebonijos patalpose ir buvo slaugomas seserų Onutės ir Verutės Kielaičių.

1983 m. birželio 10 d. Tirkšlių bažnyčioje paminėtas 60-ies kunigystės metų jubiliejus.

1983 m. rugsėjo 13 d. po ilgos ir sunkios ligos išėjo į Amžinybę. Buvo pašarvotas Tirkšlių bažnyčioje ir lydimas gedulingos procesijos atvirame karste, atsisveikinimui apneštas aplink bažnyčią. 1983 m. rugsėjo 15 d. palaidotas Tirkšlių kapinėse, dalyvaujant vyskupui Antanui Vaičiui, 60-iai kunigų ir miniai tikinčiųjų.

KREIPIMASIS

Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga rengia informacinį leidinį apie Lietuvos miškininkus, nukentėjusius nuo represinių struktūrų okupacijų metais. Labai prašytume represuotus asmenis, jų artimuosius, taip pat visus Lietuvos miškininkus ar šiaip ką nors žinančius pranešti apie nukentėjusius, esant galimybei, pateikti trumpą jų gyvenimo aprašymą, fotonuotraukas, nurodyti tremties ar kalinimo laiką ir vietą.

Turimą medžiagą siųsti LPKTS Tarybos pirmininkui Antanui Lukšai, Kaunas, Laisvės alėja 39; arba Laisvės kovų archyvo redakcijai.

Iniciatyvinė grupė

Gerbiamoji redakcija,

nuoširdžiai dėkoju, kad rūpinatės mūsų krašto tragiška praeitimi. Labai apsidžiaugiau LKA Nr.20 radusi tiek daug brangių žmonių vardų, kuriuos pažinau ir ne kartą nešiau kuriems į mišką valgyti.

46-ame psl. radau netikslumų. Jūs rašote, kad žūtys ir išdavystės lydėjo 1946 m. Kizevičius Aukštelkų k. Taip, ta baisi tragedija tikrai įvyko 1946 m. rudenį, tik ne pas Kizevičius, o pas Kižauskus Aukštelkų k. (tą vietovę dar vadino Prūdbala). Mes su Kižauskais gyvenome kaimynystėje ir, nors tada man buvo tik penkiolika metų, gerai prisimenu tuos įvykius. Sekmadienio popietę Kižauskų sodyboje žuvo septyni partizanai – beveik visa Vlado Masilaičio-Kerpės grupė. Gyvas liko tik Vincas Tarbūnas-Dagys, pasislėpęs mūsų sodyboje, rūsyje. Vincukas buvo sužeistas, labai išsigandęs, jį krėtė šaltis. Nunešiau jam švarką, išvaliau kraują ir į rūsį įritinau kubilą, kad po juo galėtų pasislėpti, nes kito nesugalvojau. Netrukus į kiemą prigužėjo rusų kareivių, kurie keikdamiesi klausė, kur paslėpėm "banditą". Visa šeima išsigynė nieko nemačiusi, o rūsio, laimei, jie neatidarė. Mus apsaugojo Dievas.

Kaimynas Adolis Žvygaitis, girdėjęs šaudymus, atėjo pasiteirauti. Jau pritemus jis išsivedė Vincuką Tarbūną-Dagį. Daugiau su Vincuku nesusitikau.

Visą Kižauskų šeimą tą dieną ištiko tragedija. Tą dieną partizanauti išėjo visi Kižauskai: Janutė, Bronius ir Antanas, o jų motiną stribai kankino. Kižauskų namus nusiaubė: išvogė, viską išvežė, išdraskė.

Po to įvykio į Kižauskų namus nedrįsome net kojos įkelti, nes visą laiką jų ir mūsų namus sekė stribai ir kareiviai – vis laukė partizanų...

Rudžionis dirbo vairuotoju ir atveždavęs į mūsų sodybą tuometinius "veikėjus", labai bendravo su seniu Antanu Veršnicku, dirbusiu javų sandėlio vedėju, o sandėlys buvo mūsų svirnas. Veršnickas buvo komunistas ir dažnai su Rudžioniu keikdavo partizanus.

Vieną kartą netikėtai išgirstu iš partizanų, kad Rudžionis-Čemberlenas partizanauja. Apstulbau! Sutikusi Stasį Banilį-Smidrą įspėjau per daug nepasitikėti Rudžioniu. Smidras man pasakė, kad jis labai aktyvus ir narsus. Žinoma, daugiau nieko negalėjau sakyti. Čemberlenas miške su partizanais manęs nematė. Mane suėmė 1949 m. vasarą ir, manau, kad išdavė Čemberlenas, radęs pas Smidrą ar Maiskį nuotrauką, kurioje mes trise stovim pamiškėje. Ta nuotrauka ir mažas laiškelis nulėmė mano likimą: 10-tį metų Šiaurės lagerių.

Olga Mekaitė-Visockienė
Alytus

PRANĄ VEVERSKĮ į AMŽINYBĘ PALYDĖJUS

Kauno aps. Veliuonos vls. Kalvių k. gyvenusių Stasio ir Uršulės Veverskių gausią šeimą (10 vaikų: septyni sūnūs ir trys dukterys) skaudžiai palietė "raudonasis teroras". Vieni buvo nužudyti, kiti ilgus metus kankinti sovietiniuose gulaguose, išskyrus tėvą, kuris mirė 1932 m.

Pranas Veverskis šeimoje gimė trečiuoju, 1916 m. rugsėjo 14 d. Baigusį pradžios mokyklą, tėvas sutiko, mokslo trokštantį vaiką, leisti į keturklasę Vilkijos progimnaziją. Baigusį keturias klases, nesveikuojantis tėvas 1929 m. nutarė Praną palikti įpėdiniu savo 26 ha ūkyje. Vyriausias brolis Kazys tuo laiku mokėsi Neradavo gyvulininkystės ž.ū. mokykloje, po to – Kretingos Pranciškonų gimnazijoje. 1935 m. spalio mėn. į šios gimnazijos 5-ąją klasę buvo priimtas ir Pranas. Šeštoje gimnazijos klasėje Pranas mokėsi neakivaizdiniu būdu, pagal anuomet pagarsėjusią "Kalbaneum" programą. 1936 m. (Jau po Kalėdų) išlaikęs egzaminus į šeštąją klasę, mokėsi Jurbarko gimnazijoje. 1938 m. perėjo į Kauno "Aušros" berniukų gimnaziją, kurią baigė 1939 m. Tik baigęs gimnaziją įstojo į Karo mokyklą aspirantu ir tais pačiais metais perėjo į kadro kariūnus. Stažavosi 3-čiame pėstininkų pulke, 9-ame pulke, Ryšių batalione. Prieš Sovietų Sąjungos ir Vokietijos karą iš kariuomenės pasitraukė.

Lietuvos Laikinajai Vyriausybei paskelbus Lietuvos Nepriklausomybę ir Lietuvos Aktyvisto Fronto (LAF) štabui įsikūrus Kaune, Pranas Veverskis dirbo LAF štabo propagandos skyriuje.

Vokiečiams likvidavus LLV ir LAF P.Veverskis įsidarbino Raudonojo teroro muziejuje Kaune (kuriam vadovavo rašytojas Aleksandras Merkelis) ir įstojęs į Vytauto Didžiojo universitetą studijavo žurnalistiką ir sociologiją. Tuo pačiu metu su savo broliu Kaziu Veverskiu įkūrė pogrindinę karinę organizaciją Lietuvos Laisvės Armiją (LLA) ir

dirbo jos Kauno apygardos štabo organizacinio skyriaus viršininku. Rusams antrą kartą okupavus Lietuvą tęsė LLA veiklą. Žuvus broliui, LLA vadui Kaziui Veverskiui (suimant buvo nušautas prie Raudondvario tilto), Pranas Veverskis irgi buvo suimtas. Po žiauriausių kankinimų tardant Kauno, Vilniaus NKVD ir Lukiškių kalėjimuose buvo nuteistas 20-čiai metų katorgos. 1946 m. išvežtas į Vorkutos mirties lagerius, pateko į anglių kasyklas katorginiams darbams.

❒ Pranas Veverskis Vorkutos lageryje

Po Stalino mirties, prasidėjus kalinių streikams, įtartas jų organizavimu P.Veverskis buvo išsiųstas į Vladimiro kalėjimą. Iš ten buvo pergabentas į 62-ąjį baudžiamąjį lagerį Vorkutoje. Baudžiamajame Pranas irgi nenurimsta, nepasiduoda. Su katorgos bičiuliais: Aloyzu Kudukiu, Edvardu Laugaliu, Povilu Vaičekausku, Feliksu Juodeika ir kitais leidžia keturių sąsiuvinio lapų apimties laikraštėlį "Varpas". P.Veverskiui kaip žurnalistui teko ir šio laikraštėlio ruošimo pagrindinis krūvis. Talkininkai laikraštėlį perrašinėdavo po 15-20 egzempliorių ir platindavo po kitus Vorkutos lagerius. Galų gale maištaujantis katorgininkas P.Veverskis išgabenamas į Sibirą, Bratsko rajono Taišeto lagerius (netoli Angaros – lagernyj punkt Andzioba).

❒ Lietuvos Laisvės Armijos vadas, generolas Kazimieras Veverskis-Senis (1915-1944 12 28). 1999 08 13perlaidotas į Petrašiūnų kapines Kaune greta brolio Prano

1956 m. kovo 19 d. Pranas Veverskis iš lagerio paleistas pagal amnestiją grįžo

į Kauną. Čia Kelių – Tiltų eksplotacijos treste išdirbo 33 metus.

Grįžęs iš lagrių P.Veverskis neberado tėviškės sodybos. Buvo žuvę keturi broliai partizanai, visos seserys patysusios ir pergyvenusios sovietinių kalėjimų baisumus. Dėl vaikų netekties ir sunkių gyvenimo sąlygų, visus tuos metus besislapstant nuo arešto ir tremties, motina buvo netekusi sveikatos.

Ir grįžusį į tėvynę Praną Veverskį įkyriai persekiojo KGB "organai" (Česnavičius, Dušanskis, Trakimas, Zujus, Dambrovskis, Bagdonas ir kt.)

Fiziniai, dvasiniai P.Veverskio pergyvenimai ir patirtis įdomiai ir įtaigiai atsispindi jo prozos, poezijos, atsiminimų kūriniuose, kurių tik mažytė dalelė buvo publikuota "Laisvės kovų archyvas" Nr.15, "Tremtinys", "Nemunas", "Gimtasis kraštas" ir kituose periodiniuose leidiniuose bei Rezistencijos paveldo archyvo "Atmintis" išleistame poezijos rinkinėlyje. Kiti laukia jo rankraščių aplankuose. Veverskio kūryba unikali, reikšminga ir verta istorikų bei leidyklų dėmesio.

Juozas Grušys

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Abromavičius 74
Adomas, žr.Baciuška Vladas
Adomėnaitė Stasė 85
Adomėnas Petras 85
Aidas, žr.Eglinskas Antanas
Aitvaras, žr.Čeponis Algirdas
Ališauskas Vincas, sl.Kairys 72
Algirdas 128
Algis, žr.Narkevičius Benediktas
Ambrazevičius J. 166
Ambraziejus 194
Anbo, žr.Bulota Jonas
Andriukaitienė Marytė 56
Andriūnas Antanas 108, 113
Andriūnas Povilas 103, 104
Andropovas J. 19
Anušauskas A. 151
Anupras 61, 62
Apynys, žr.Baudžius Albinas
Apolinskaitė Albina 122, 123
Arlauskas Alfonsas, sl.Geležinis Vilkas, 73
Arminas, žr.Kinertas Bronius
Astrauskienė Benedikta 161
Astrauskaitė Janina 123
Audickas Alfonsas 83, 84
Audra 116
Audronis, žr.Pyplys Kazimieras
Auksutis, žr.Navickas Vaclovas
Aukščiūnas Stasys 75
Aušrelė, žr.Bunevičiūtė Albina
Aukštuolienė Erena 80, 87, 91, 92, 95, 97
Azulas, žr.Barkauskas Juozas
Ąžuolaitienė 53
Ąžuolas, žr.Garbaravičius Klemensas
Ąžuolas, žr.Kurtinys Kazimieras

Baciuška Vadas, sl.Adomas, Žmogus,
Keleivis 162, 163
Baciuškienė-Strimaitytė Petrė 162
Balčiūnas Domas (Dominykas) 85, 87
Balčiūnas Mykolas 85, 87
Baliukevičius L., sl.Dzūkas 160, 161
Baltušis Jonas, sl.Trimitas 76, 98, 99
Baltūsis Antanas, sl.Žvejys 12, 157, 159, 174, 177
Baltušis-Žemaitis F. 132
Banislauskas Albinas, sl.Klajūnas 69, 70, 168
Bankininkas Vailokaitis, žr.Valentėlis Alfonsas
Barauskas 91
Baravykas, žr.Krušinskas Pijus
Baravykas, žr.Žlioba Petras
Barkauskas Edmundas 182
Barkauskas Juozas, sl.Azulas 161
Baronas Antanas 91
Baronin 188
Bartašiūnas 185
Basanavičius Jonas 128
Bastienė 55
Bastys Pranas, sl.Dūmas 18, 166
Baudžius Albinas, sl.Apynys 41
Belickaitė Julė 110
Belickas Liudas, sl.Janutis 114
Belickas Julius, sl.Klevas 106, 113, 114
Belickas Juozas 106
Belickas Viktoras 105
Bendorius A. 151
Berija L. 148
Beržas 46
Biržys, žr.Venskus Stasys
Bliūndžius J. 141
Bobinkovas 118, 119
Borisevičius V. 197
Bratėnaitė Otilija 85
Brazaitis J. 75

Brazaitis Kostas 76, 77
Brazdžionis B. 103, 197
Bražėnaitė Nijolė 166, 169, 170
Bražinskas Vincas, sl.Smauglys 69, 70
Brežnevas L. 19, 23, 24
Briedis, žr.Vaitelis Danielius
Bubnelis 53
Bubnys A. 199
Bučinskaitė Birutė 54
Bučionis Stasys, sl.Kalnietis 45
Bučionis Viktoras, sl.Jaunutis 45, 46, 110
Bulota Jonas, sl.Anbo 130, 184
Bunevičiūtė Albina, sl.Aušrelė 61, 64
Buračas Balys 138
Bureika Adolfas, sl.Hitleris 113, 114
Butkevičius Liudvikas, sl.Luobas 177
Būtėnas J. 197

Cikanas V. 171
Chodakauskas 177
Chruščiovas 22, 23, 26

Čemberlenas, žr.Rudžionis
Čeponis 94
Čeponis Algirdas, sl.Aitvaras 110, 112, 118, 121, 168, 169
Čeponytė L. 118
Čerka 82
Černenka K. 19
Čiapajevas 130
Čimielius Ignas 137
Čiurlionis M. 130
Čižeika Jonas, sl.Stepas, Stepas Rimdžius 71-76, 78-79
Čkalovas 131

Dabkevičius Tadas 123
Dagys, žr.Tarbūnas Vincas
Dagys Jonas 85, 91
Dambrauskaitė Elena 179
Damušis Adolfas 192, 193, 194, 196, 197, 198
Danielius Jonas 76
Darčkus Petras 84
Daukantas S. 130
Daumantas, žr.Lukša Juozas
Daunys Stasys 193
Daunoras Vincas, sl.Kelmas 167
Deksnys Jonas, sl.Hektoras 165, 196, 197
Dėdė, žr.Išganaitis Juozas
Dėdė, žr.Novikas Vincas
Dičpinigaitytė Damutė, sl.Laimutė 186
Dikas, žr.Paliutis Algimantas
Dikensas Č. 102
Diominas 97
Dirsė Antanas, sl.Klajūnas 118
Dirstytė Adelė 122
Dobravolskis 74
Dofas, sl.Treigys Motiejus
Donelaitis 130
Dovidonis 172
Dovydėnas Liudas 127, 149
Dovydova 56
Drunga Zigmas, sl.Mykolas-Jonas, Šernas 159, 184
Dumbliauskas 41
Dušanskis N. 172
Dutkuvienė Juzefa 102
Dūdienė Ona 51
Dūmas, žr.Pranas Bastys
Dziadas, žr.Gžimaila Leonas
Dzūkas, žr.Baliukevičius L.
Džilas 32

Eidukevičius Juozas 183
Eglinskas Antanas, sl.Aidas 118
Eglinskas Boleslovas, sl.Saulius 109, 110
Eglinskas Juozas, sl.Tauras 118
Eretas Juozas 103

Falkovskis G.L. 132
Flenderis Petras 82, 83

Fridrichas, žr.Paliutis Ferdinandas
Frunzė M. 130

Gabriūnas Pranas, Valunta 91
Gajauskas Balys 19
Galvanauskas E. 133
Garbaravičius Klemensas, sl.Ąžuolas 185
Garbuzaitė Aldona 85
Garbuzas Alfonsas 85, 137
Garbužaitė 85
Garmus, sl.Pavasaris 167
Garšva Kazimieras 199
Gasiulytė Stefa 54, 55
Gavėda-Pypkė 62, 64
Gavėnas Vytautas, sl.Vampyras 157
Gečiauskas E. 199
Gedvilas M. 131, 145, 146, 152
Gegužis, žr.Popiera Kazimieras
Geisneris, sl.Kaizeris, MGB agentas 69, 70
Gelažnykas 88
Gelčys Jonas, sl.Perkūnas 183
Geležinis Vilkas, žr.Arlauskas Alfonsas 73
Gelžinis J. 131, 150
Genys, žr.Stravinskas Vitas
Gervylius Petras 189, 191
Giedrikas Stepas 98, 100
Gintaras, žr.Naujokas Jonas
Gintautaitė Zoselė 123
Ginutis, žr.Mučinskas Antanas
Girdzijauskas Petras 187
Gylienė Sofija 161
Gylys Juozas, sl.Vėtra 186
Gladkovo P. 145
Gogolis N. 130
Gojytė Marytė 54
Golovanovas 191
Gorbačiovas M. 197
Gorlinskij N. 65
Grafas, žr.Lelešius Justinas
Greičiūtė Salomėja 122
Greifenbergeris K. 133
Grigaliūnas Albertas 84
Grigaliūnas Povilas 84
Griganavičiūtė Jadvyga 123
Grigonis Antanas 112
Grinius Kazys 128
Griumaltas Antanas, sl.Žaliamiškis 45, 46
Griunvaldas 130
Grubinskaitė Apolonija 85
Grumšlys 97
Gruodis Juozas 141
Gudynas Motiejus 67
Gujytė Matytė 120
Guskovas-Gubaitis 136
Gustaitis Leonas 179
Gustaitytė Aksavera 53, 55
Guzevičius A. 145
Gžimaila Leonas, sl.Dziadas 108, 110, 112, 114

Hektoras, žr.Deksnys Jonas
Hitleris, žr.Bureika Adolfas

Indriliūnas Kostas 84
Indriliūnas Petras 84
Indriliūnas M. 197
Inokaitis Jonas 48
Isiūnaitė Elena 123
Išganaitis Juozas, sl.Dėdė 185
Ivaškevičius Ipolitas, sl.Rickus 113

Jakelaitienė 75
Jakelaitis Stasys 75
Jakelevičiūtė Aldona 44
Jakštas Stasys, sl.Katinas 71, 73-79
Jakštienė 77, 78
Jakubėnas Vladas 84
Jakubonienė 55
Jakubonis 84
Jalinskaitė Stanislava 102

Jalinskaitė Zita 102
Jalinskaitė-Kluonienė Janina 102
Jalinskas Antanas 102, 106
Jalinskas Henrikas 102
Jalinskas Petras 102
Jalinskienė-Andriūnaitė Marijona 102
Janavičius Jonas 84
Jančionys 175
Jankauskas Sigitas, sl.Keleivis 70
Jankevičius Vladas 136
Jankūnas 91
Janonis J. 130, 132
Janušauskai 42
Januškevičius S. 181
Jarambavičius Petras 48
Jarcevas 69
Jasinskas Juozas 84
Jasinskas Kostas 83, 84
Jasinskas Leonas 83
Jasinskas Valierius 83
Jaskelevičius 52
Jatulis P. 151
Jaudzemas Albinas 93, 95
Jaudzemas Almyras 92
Jaunutis, žr.Belickas Liudas
Jaunutis, žr.Bučionis Viktoras
Jazminas 186
Jokūbauskas A. 118
Jonaitis, žr.Venskus Vacys
Jonynas 143
Jonynas V.K. 137
Jovaiša Alfonsas 114
Juknevičius Balys 199
Juknevičiūtė Stasė 56
Juočys Kazimieras, sl.Šatas 183
Juodelis P. 151
Juodsnukis Vytautas 186
Juonis Saulius 150
Juozapavičius A. 130, 131, 132
Juozėnas L. 170
Jurkonis Bolius 42
Jurkštas V.P. 151
Juškaitė Zosė 57
Juškauskas Pilypas 76

Kačerauskas Viktoras 128
Kadugys, žr.Treigys Juozas
Kairiūkštis V. 135
Kairys 184
Kairys, žr.Ališauskas Vincas
Kairytė Filomena 85, 89, 90
Kaizeris, žr.Geisneris
Kalanta Romas 197
Kalašinskas 74
Kalinauskas K. 130
Kalnietis, žr.Bučionis Viktoras
Karaliūnas, žr.Marčiulaitis Klemensas
Kardas, žr.Stravinskas Juozas
Kardas, žr.Valatka Jonas
Karijotas, žr.Vitkauskas Viktoras
Karnauskienė Elžbieta 91
Karpačevas A. 145, 146, 152
Karvelis P. 166
Kasparas K. 160, 163, 175, 179, 198, 199
Katelė Juozas 141
Katinas, žr.Jakštas Stasys
Kaukas 130
Kavaliūnaitė Klementina 85
Kazlauskas Pranas 61, 64
Keleivis, žr.Baciuška Vladas
Keleivis, žr.Jankauskas Sigitas
Keicioris Pranas 109
Kelmas, žr.Daunoras Vincas
Kerpė, žr.Masilaitis Vladas
Keturka B. 114
Kęstutis 128, 130
Kiela Antanas 202, 203
Kielaitė Onutė 203
Kielaitė Verutė 203
Kietis, žr.Naujokas Pranas
Kinelytė Staselė 123
Kinertaitė Marija 108
Kinertas Bronius, sl.Arminas 112, 114
Kirovas S.M. 131

Kižauskai 205
Kižauskas 204
Kižys Antanas 66, 68, 69
Kižys Pranas, sl.Žemčiūgas, Pranelis, Vilius 66, 69, 70
Klajūnas, žr.Banislauskas Albinas
Klajūnas, žr.Dirsė Antanas
Klevas, žr.Belickas Julius
Klevas, žr.Subačius Vaclovas
Klimovas Kazimieras 142, 143
Kontrimaitė Birutė 85
Kopeičikas 145
Korobkov 119
Kosinov 70
Kovas, žr.Taunys Leonas
Kovas Vincas, sl. Šarūnas, Kostas Puodžiūnas 71-74
Krakauskaitė Irena 122
Kraptavičiūtė Genė 56
Kraujelis Gabrys 136
Kregždė Kostas 84
Krėvė-Mickevičius V. 133
Kriaučelienė 44
Krikščiūnas Jonas 96
Krikščiūnas Jurgis, sl.Rimvydas 165
Kriukonytė Jadzė 51
Krivickas B. 197
Krivickas Jonas 96
Krėvė V. 132
Krušinskaitė Elena 77
Krušinskaitė Justina 74, 77, 78
Krušinskas Gediminas 77
Krušinskas Jonas 77
Krušinskas Kostas 71, 73
Krušinskas Pijus, sl.Baravykas, Pijušas, Sakuotnugaris, Slapukas 71-72
Krupavičius M. 166
Krušinskienė Natalija 77
Kubilavičiūtė Zosė 55
Kučinskaitė Anelė 85
Kučinskaitė Birutė 55
Kučinskaitė Ona 85
Kučinskas 82
Kučinskas Antanas 84, 85
Kučinskas Jonas 82, 84
Kučinskas Jurgis 80
Kudirka Vincas 128, 130
Kudūkis Alfredas 84, 85
Kudūkis Aloyzas 84
Kudūkytė Monika 85
Kukauskas J. 168, 169, 197
Kulbytė Valė 55
Kuliavaitė 118
Kuliešius Juozas 105
Kuodis Petras, sl.Ragaišis 113, 114
Kurtinys Kazimieras, sl.Ąžuolas 70
Kutkaitis Feliksas, sl.Žalgiris 185
Kuzmickas B. 126, 149
Kuzmickas J. 126
Kuznecovas 75,76
Kuzovkovas 151
Kūmas(sl.) 190
Kvedaras Povilas 91

Ladiga Valierius 88, 89, 90
Ladigaitė Ona 85, 89
Laimutė, žr.Dičpinigaitytė Damutė
Lakickas Kęstutis 61
Lakštingala, žr.Pečiulaitis Povilas
Landsbergis V. 170
Lapėnas Jonas 86
Latvėnas 87
Lazauskas 49, 50
Lazauskas Bolesius 48
Lebionka J. 199
Lelešius Justinas, sl.Grafas 157, 160, 161, 174
Leninas 129, 130
Lenskis 119
Leščinskas Jonas, sl.Skroblas 46
Libknechtas K. 130
Liepa, žr.Ptakauskas Jurgis
Liepa, žr.Semaška Jonas
Liepa Petras 80, 85, 90

Liočys, žr.Riklickas Vytautas
Litas, žr.Staniškis Sergijus
Liubartaitė Vanda 122
Luobas, žr.Butkevičius Liudvikas
Liutvinova Katerina 56
Lozoraitienė 56
Lukinskaitė Liudvina 85
Lukoševičius Bronius 106, 137
Lukša Antanas 169, 170, 171, 173, 174, 204
Lukša Jurgis, sl.Piršlys 170-174
Lukša Juozas, sl.Skirmantas, Daumantas 67, 160, 164, 165, 164, 166-174, 177, 186, 197
Lukša Simonas 171, 171
Lukša Stasys 170, 171, 173
Lukša Vincas 171, 174
Lukšys P. 130, 131, 132
Lukšytė Marija 171
Luobikis Mindaugas 6, 13

Maceina A. 118
Mačernis V. 197
Maironis 102, 130, 131
Maiskis 205
Majakovskis V. 130
Makarevičius, sl.Žilvitis 178
Mamontovas 182
Marčiulaitis Klemensas, sl.Karaliūnas 70
Marčiulaitis Kostas, sl.Slampa 69
Marksas K. 130
Markulis Juozas, sl.Erelis 165, 174, 185
Marusia 120
Masilaitis Vladas, sl.Kerpė 204
Masiliūnaitė Stasė 54
Maskoliūnaitė Monika, sl.Vėtra 118, 122
Matuliauskaitė Stasė 56
Matulionis T. 197
Matusevičius Juozas 125
Matuzevičiūtė Birutė 123
Mažytis, žr.Pyplys Kazimieras
Maziliauskas Antanas, sl.Taifūnas 118, 121
Mekaitė-Visockienė Olga 205
Mickus M. 139, 150
Mieldažys Antanas 184
Misiukaitė M. 118
Misiukas Kostas 118
Misiukas Vytautas, sl.Viesulas 118
Misiūnaitė Bronė 119
Miškas 45, 46
Mitkus 75
Merkys, žr.Paulaitis Petras
Metelis, žr.Venskus Bronius
Meselytė Jadvyga 120
Meškinis Albertas 91
Meškinis Bronius 84
Mikelėnas Albertas 84
Mikėnas A. 171
Milišiūnas Pranas, sl.Vytautas 91
Minkevičius Vytas, sl.Spyglys 69, 70, 168
Misiukas Kostas 123
Mitras Adolfas 84
Mizaras 50
Mizarienė 44
Mizarienė Marija 48, 51
Mykolas-Jonas, žr.Drunga Z.
Modelinskas Valierius 84
Molotovas V. 132
Mozūra Antanas 81
Mučinskas Antanas, sl.Ginutis 108
Mulerauka Algirdas 118

Narbutaitė Leonora 85
Narkevičius Benediktas, sl.Algis 108, 109, 110, 113, 114
Natkevičius L. 143, 147, 151
Naujokaitis M. 193
Naujokas Jonas, sl.Gintaras 186
Naujokas Pranas, sl.Kietis 166
Navickas Gediminas 161
Navickas Jonas, sl.Šernas 42, 45, 46, 51

Navickas Juozas 83
Navickas Kazimieras 84
Navickas Vaclovas, sl.Auksutis 153-160
Neciunskas Zigmas 123
Noreika Jonas, sl.Vėtra 182
Nornovas V. 145, 152
Novikas Vincas, sl.Dėdė 69, 70

Obolevičius 185
Olšauskaitė Zofija 156

Paberžis St. 45, 46
Pabilionytė Teklytė 123
Pachomič 114
Pakarklis 46
Pakėnas 118
Palaitienė Aksavera 53
Paleckis J. 131, 132
Paliulis Alfonsas 87
Paliulis Petras 87
Paliutis Algimantas, sl.Dikas 41, 42
Paliutis Ferdinandas, sl.Fridrichas 41, 42
Paliūnas J. sl.Rytas 167
Paluckaitė Genutė 122, 123
Palšis Emilis 84
Palšis Jonas 80-84
Papečkys 13, 14
Patriotas, MGB agentas, žr. Ūkas
Paulaitis Petras, sl.Aidas, Merkys 187, 188, 189, 190, 191
Paulauskas 88
Pavasaris, žr.Garmus 167
Pavilonytė Stasė 98
Pečiulaitis Povilas, sl.Lakštingala 168, 169
Penkevičius Vytautas, sl.Povaras 113, 114
Perkūnas, žr.Gelčys Jonas
Petraitis P. 170
Petrauskas K. 130
Petrauskas Mikas 141
Petryla D. 128
Petronis Povilas 86
Petrošius 50
Petrušionis Petras 84
Pijušas, žr.Krušinskas Pijus
Pileckis Jonas, sl.Šarūnas 157
Pilkauskaitė Eufrozina 85
Pilkauskas Bronius 85
Pilkauskas Kazys 85
Pilkauskas Vladas 84
Pilsuckis 156
Piršlys, žr.Lukša Jurgis
Pypkė, žr.Gavėda
Pyplys Kazimieras, sl.Audronis, Mažytis 165, 175, 177, 178, 179
Platerytė Janina 135
Plechavičius P. 80, 194, 195
Pochomičev 119
Pociūnas Petras, sl.Rimantas 110
Popiera Kazimieras, sl.Gegužis 70
Povaras, žr.Penkevičius Vytautas
Pozniakovas N. 131, 142, 143, 151
Požėla K. 130, 133
Prapiestienė 44
Prapiestis Antanas 52
Prapiestis Ignas 51
Prapiestis Jonas 42
Prapiestis Kostas 42
Prapiestis Zigmas 42
Prapuolenis J. 196
Preikša K. 134
Przezdzieckiai 140, 141
Ptakauskas 41
Ptakauskas Jonas 50
Ptakauskas Jurgis, sl.Liepa 46, 50, 51, 52
Puodžiūnas Kostas, žr.Kovas Vincas
Pupeikis S. 149
Pustila Jurgis 76
Pušelė, žr.Senkutė Albina
Pušinskaitė Petrutė, sl.Vilija 184
Puškovas 131

Putvinskis V. 132
Pūtaitė 85

Račkaitis Juopazas 202
Radvila V. 73
Ragaišis, žr.Kuodis Petras
Ragauskas 131
Rajackas leonas 179
Ramanauskas A. 160, 197
Ramanauskas A., sl.Vanagas 167, 168
Ramunis, žr.Reklaitis Vladas
Rasimavičiūtė Bronė 56
Rastauskas Jonas 82, 84, 91
Rastišauskaitė Rita 136
Raščiupkin 119
Rašimaitė Valė 85
Rašimas Domas 81, 82, 85, 90
Ratkevičienė Stefanija 92
Ratkevičius Antanas 91
Ratkevičius Juozas 91
Ratkevičius Teodoras 91
Raulynaičiai 175
Raurinaičiai 175
Reinys M. 197
Reklaitis Vladas, sl.Ramunis 163
Rėksnys, žr.Styra Romas
Rickus, žr.Ivaškevičius Ipolitas
Riklickas Vytautas, sl.Liočys 113, 114
Rimantas, žr.Pociūnas Petras
Rimdžius Stepas, žr.Čižeika Jonas
Rimvydas, žr.Krikščiūnas Jurgis
Rytas 160
Rytas, žr.Paliūnas J.
Rudžionis, sl.Čemberlenas 205
Ruseckas Klemensas 202

Sadauskas Alfonsas 42
Sadauskas Kostas 51
Sadauskas Leonas 44
Sadauskas Vladas 42
Sadauskienė 53
Sadeckas Petras 51
Sadeckienė Ona 53, 54
Saidokas, žr.Vitkauskas Viktoras
Sakuotnugaris, žr.Krušinskas Pijus
Saliutė 56
Samoška 91
Samsonaitė Birutė 123
Samulionaitė Valerija 85
Samuolis Justinas 73
Samuolis Juozas, sl.Strazdas 185
Saugavičius Vacys 114
Saugūnas, žr.Šiupienius Antanas
Savickas, sl.Strazdas 46
Savickas Jonas, sl.Žvirblis 46
Savickas Petras 86
Savickas Pranas 87
Savickas Vladas 86, 87
Semaška Alvydas 182
Semaška Jonas, sl.Liepa 179, 180, 181, 182
Sendžiukienė 56
Senis, žr.Venskus Alfonsas
Senavaitis Vincas, sl.Žaliavelnis 183
Senkutė Albina, sl.Pušelė 177
Sidzikauskas V. 166
Simaška Edvardas 105, 116
Simonavičius Jonas 84
Skirmantas, žr.Lukša Juozas
Skrinska 74
Skučaitė Janutė 67
Skroblas, žr.Leščinskas Jonas
Slampa, žr.Marčiulaitis Kostas
Slapšinskas Vytautas 200
Slapukas, žr.Krušinskas Pijus
Smalkinas T. 145
Smauglys, žr.Bražinskas Vincas
Smetona Antanas 103, 116, 128, 131
Smetonaitė Irena 116
Smidras 205
Sniečkus A. 131, 146, 152
Sokolovas 69
Soloveičikas A.S. 132
Solženycinas A. 25

Spyglys, žr.Minkevičius Vytas
Stalinas 21, 22, 26, 27, 30, 37, 56, 78, 129, 132, 133
Staniškis Sergijus, sl.Litas 167, 168
Staneika V. 196
Stankevičius Matas 75
Staškevičius 168
Staugaitis J. 202
Stepas, žr.Čižeika Jonas
Steponavičius 120
Styra Petras 97
Styra Romas, sl.Rėksnys 97-101
Stonkus J. 147
Stravinskas Bronius 42
Stravinskas Juozas, sl.Žiedas, Kardas 182-186
Stravinskas Vitas, sl.Genys 46
Stravinskienė Konstancija 186
Strazdas, žr.Samuolis Juozas
Strazdas, žr.Savickas
Strimaitytė Rūta 162
Striška Česlovas 83, 84
Striška Jonas 88
Striškaitė Ona 85
Strumskis Kzaveras 141
Studentas 186
Subačienė Anelė 50
Subačius Petras 42
Subačius Vaclovas, sl.Klevas 50
Suslovas M.A. 151
Sviderskis 93

Šalčius Antanas, sl.Švedas 69
Šalkauskis S. 118
Šarūnas, žr.Kovas Vincas
Šarūnas, žr.Pileckis Jonas
Šarūnas, žr.Šimkonis
Šatas 100, 119
Šatas, žr.Juočys Kazimieras
Šatas Benjaminas 84
Šatas Bronius 84
Ščerbakovas 152
Šeinas 141, 142
Šeinauskas Alfonsas 100
Šernas, žr.Drunga Zigmas
Šernas, žr.Navickas Jonas
Šeštakauskas Petras 137
Šiaurys 183
Šilas P. 196
Šimanskis E. 170
Šimanskytė Eugenija 123
Šimkienė 55
Šimkonis, sl.Šarūnas 42
Šimulionis, žr.Vasiliauskas Petras
Šiulienius Antanas, sl.Saugūnas 185
Šlekys Jokūbas 83, 87
Šlekys Petras 84
Šlėgeris 96
Šlivinskas Juozas 171
Špokas 186
Šturmas, žr.Treigys Kostas
Šukys Pranas 48
Šupikovas Danijilas 134
Švarplaitis A. 193
Švedas, žr.Šalčius Antanas
Švogeris, žr.Žižminskas Kazys

Tallat-Kelpša Juozas 141
Tamašauskas 202
Tarbūnas Vincas, sl.Dagys 204
Taunys Leonas, sl.Kovas 184
Tauras, žr.Eglinskas Juozas
Tauterys Norbertas 98
Telksnys S. 123
Teresius A. 170
Tigras, žr.Vaikšnoras Kostas
Timošenko S. 132
Tyzenhauzas 140, 141
Tyzenhauzas Antanas 141
Trečiokaitė I. 134, 150
Trečiokas B. 136
Treigienė Petronė 41
Treigys Aleksandras 41
Treigys Bolius 51

Treigys Juozas, sl.Kadugys 41, 43, 46, 51
Treigys Motiejus, sl.Dofas 41, 43, 49, 50
Treigys Kostas, sl.Šturmas 41, 43, 45, 46, 52
Treigys Stasys 44
Treigytė Albina 41, 43
Trimakas A. 143, 151
Trimitas, žr.Baltušis Jonas
Trinkūnaitė Verutė 122
Tučas Kazys 96
Tuloba 165
Tuomas Povilas 84
Turauskas E. 143, 151
Turicas 131
Tutliai 175
Tutlienė Marija 171

Ulevičius Bonifacas 6, 13, 61, 153, 175, 179
Uoslys 48
Uoslys Juozas 48
Urbaitienė Eugenija 202
Urbonavičius Kazys, sl.Žaibas 183
Urbšys J. 143, 151
Užubalis Aloyzas 83
Ūkas, sl.Patriotas, MGB agentas 69, 70

Vaičjurgis J. 193
Vaičius Antanas 203
Vaidila, žr.Žižminskas Kazys
Vaikšnoras Alfonsas 46
Vaikšnoras Kostas, sl.Tigras 45, 46
Vailionis Liudas 42
Vaišnoras Juozas 48
Vaitkevičius V. 66
Vaitelis Danielius, sl.Briedis 108, 109, 112
Valainis Alfonsas 95
Valainis Jonas 95, 96
Valainis Julius 95, 96
Valančius M. 130, 131
Valančiūtė Liucija 54, 55
Valatka Jonas, sl.Kardas 61, 62, 63, 64
Valentaitė Marija 171
Valentėlis Alfonsas, sl.Bankininkas
Vailokaitis 98-100
Valikonytė Joana 118
Valiukonis Jonas 136
Valiulytė Valė 85
Valiušaitis 188
Valunta, žr.Gabriūnas Pranas
Vampyras, žr.Gavėnas Vytautas
Vanagas(sl.) 44
Vanagas, žr.Ramanauskas A.
Varekojis Povilas 84
Varekojytė Klementina 85
Varkala Algirdas, sl.Žaliukas 183
Varžinskas Petras 91
Vasiliauskaitė Elena 108
Vasiliauskas Petras, sl.Šimulionis 106
Vasinauskas Petras 91
Vasinauskas Povilas 91
Vaščila Antanas, sl.Vilkas 41
Vaščila Kazys 51
Vedlūga 85
Venclova A. 150
Vengrienė Janė 55
Venskienė Stasė 113
Venskus Alfonsas, sl.Senis 106
Venskus Bronius, sl.Metelis 106
Venskus Jonas 105, 106
Venskus Stasys, sl.Biržys 106, 114
Venskus Vacys, sl.Jonaitis 106, 113, 114
Vepštaitė Marytė 56
Verkelis Antanas 86
Veršnickas Antanas 205
Vetrovas 184, 185
Vėtra, žr.Gylys Juozas
Vėtra, žr.Noreika Jonas
Vėtra, žr.Maskoliūnaitė Monika
Viesulas, žr.Misiukas Vytautas
Vilhelmas, sl.Vilius 186
Vileišis P. 130

Vilija, žr.Pušinskaitė Petrutė
Vilius, žr.Vilhelmas
Vilkaitė-Lukšienė Ona 171, 172, 175
Vilkas B. 66
Vilkas, žr.Vosylius Antanas
Viršulis P. 66
Vitkauskas V. 132
Vitkauskas Vidmantas 192
Vitkauskas Viktoras, sl.Saidokas, Karijotas 166
Vitkus J. 197
Vytautas, žr.Žemaitis Jonas
Vyšinskis A. 148
Vyšniauskaitė Bronė 123
Vyšniauskas M. 77
Vytautas 128, 131
Vytautas, žr.Milišiūnas Pranas
Vorošilovas K. 132
Vosylius Antanas, sl.Vilkas 185
Vosylius M. 185
Vrublevskiai 144

Zabiela Karolis 136
Zabitis-Nezabitauskas Adolfas 126, 137, 142, 149, 150, 151
Zimanas Genrikas 132
Zizas R. 199
Zubovas V. 137

Žaibas, žr.Urbonavičius Kazys
Žaliukas, žr.Varkala Algirdas
Žaliamiškis, žr.Griumaltas Antanas
Žaliavelnis, žr.Senavaitis Vincas
Žalgiris, žr.Kutkaitis Feliksas
Žekys Stasys 85
Žemčiūgas, Pranelis, Vilius, žr.Kižys Pranas
Žemaitis Jonas, sl.Vytautas 167, 174, 197
Žemaitytė Aldona 53
Žemaitytė Birutė 53
Žemaitė J. 132
Žiedas, žr.Stravinskas Juozas
Žilinskienė Elena 161
Žilinskas Bronius 86, 87
Žilinskas Edvardas 99
Žilvinas 61, 62
Žilvitis, žr.Makarevičius
Žižinskaitė Janina 124
Žižinskaitė Liuda 110, 124
Žižys Stasys 118
Žižminskas Kazys, sl.Vaidila, Švogeris 106, 110, 114
Žlioba Petras, sl.Baravykas 113
Žmogus, žr.Baciuška Vladas
Žukauskas Leonas 83
Žukauskas A. 140, 151
Žukauskas S. 130, 132
Žvejys, žr.Antanas Baltūsis
Žvirblis, žr.Savickas Jonas
Žvygaitis Adolis 204

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Abezė 55
Agurkiškės 71, 185
Aleksejevka 128
Alizava 83, 84
Alytus 64, 65, 162, 163, 181, 205
Alsėdžiai 138
Alšininkai 178
Antanava 74
Antašava 113
Anapolės dvaras 135, 136
Astragai 178
Atikoniai 114

Atkočiai 102, 105, 113, 114
Aukštaitija 37, 102
Aukštelkai 204
Auliai 82, 91

Babtai 74
Bajoriškiai 91
Baisogala 135, 199
Balbieriškis 64
Balchašas 71, 77, 78
Baltarusija 26
Bardiškiai 113
Bardiškėliai 106
Barsukinė 185
Berlynas 191, 193
Betygala 138
Biliūnų dvaras 135
Biržai 80, 81, 82, 84, 86, 87, 88, 90-95, 97
Biržų giria 98
Bliūdžiai 95
Bratsko 174
Brazava 161
Braziūkai 71
Butniūnai 91, 95

Cepeliškės 184
Cibiliekai 162
Cikabūdė 186

Čikaga 166, 169, 192
Čiulių dvaras 136

Dambrava 178
Darsūniškis 178
Daučkėnai 91
Daugšiagirė 178
Daudžgirių miškas 91
Degimai 171
Deltuva 102, 110, 113, 114, 118, 119
Dirvonakiai 82
Diržai 41, 42, 44, 51, 52, 57, 108, 110, 114
Druskininkai 51, 57
Dubravlagas 187, 188
Dzūkija 37, 159

Endrikiai 18
Estija 22, 26, 33, 194
Europa 20, 126, 133
Ežerėlis 71

Gaižėnėliai 75
Gardinas 141
Garliava 74, 76, 139, 166, 168, 170
Garlaiusgirė 178
Gavėnai 83, 84
Gavėniškis 82
Geidžiūnai 80, 82, 83, 84, 88, 90
Gelgaudai 137
Gerdašiai 42, 44, 48, 51, 52, 57
Gerkiškiai 91
Geveliai 129, 149
Giniūnai 68
Ginkūnai 139
Gintarai 108
Girininkai 71, 75
Girpala 91
Griešių miškas 185
Gudžiūnai 128
Gulagas 190
Gulbinėnai 91
Gulbinų miškas 91

Jakutija 112, 114
Jankai 71
JAV 193
Javasas 187
Judiškiai 83, 84
Jakutiškiai 113
Jieznas 178
Joniškis 138
Julijavonos dvaras 139
Juodbūdžiai 163, 171

Jurbarkas 191
Jūrė 71

Igarka 122, 124, 127
Ilguva 202
Inta 54, 114
Irkutskas 92
Ispanija 61, 190
Išlaužas 68, 184
Ylakiai 136

Kačerginė 74, 75, 76
Kačėniškiai 113, 114
Kajaukai 71
Kaišiadorys 137, 174
Kalesninkų miškas 178
Kaliningradas 77
Kalniškių miškas 159
Kalvarija 153, 159
Kalvarijos dvaras 139
Kapčiamiestis 41, 42, 53
Karaganda 78, 203
Karaliaučius 88
Karpiai 113
Kartena 137
Kašeliškiai 96
Kaukazas 26
Kaunas 61, 67, 68, 69, 74, 76-78, 88, 91, 92, 97, 102, 112, 114, 129, 131, 132, 138, 139, 143, 144, 145, 147, 149, 150, 152, 160, 161, 162, 164, 165, 172, 174, 175, 177, 179, 183, 184, 193, 202, 204
Kazachstanas 71, 77
Kazlų Rūda 71, 72, 167, 174, 175, 185
Kebliškis 175
Keturvėjai 114
Kėdainiai 128, 135, 137, 138, 149, 202
Kėželiai 94
Kybartai 78
Klaipėda 67, 142, 182
Klebiškis 184
Kluonis 178
Kluoniškės 71
Knediškės 71
Kolyma 174
Komija 55, 87
Kreiviai 113
Kretinga 135, 137, 138, 139, 141, 182
Krivonys 50, 53
Krosna 159
Krušinskai 71
Kučinas 19, 40
Kupiškis 88
Kuršėnai 202
Kuržemė 181
Kuteliai 88

Lapgirė 187
Latvija 22, 26, 33, 84, 93
Lazdijai 53, 159
Leipalingis 41, 42, 47, 48, 49, 50, 53
Lekėčiai 71, 74
Leningradas 34, 127
Lenkija 125, 146, 165, 178, 200
Leskava 185
Lėno miškas 109
Liekniškis 84
Liepoja 97, 181
Lietuva 22, 26, 33, 37, 47, 53, 54, 57, 58, 59, 64, 66, 78, 80, 81, 88, 92, 103-105, 114, 116, 121, 123-129, 131-134, 138, 139, 141-153, 158, 162, 164-168, 174, 176, 177, 178, 180, 187, 191-200
Linksmadvaris 130, 131
Lipliūnai 41, 42, 51, 52
Liškiava 42
Liudvinavas 159, 178
Lyduvėnai 138
Los Andželas 169
Lujanai 96

Macevičiai 42
Magadanas 122, 127
Marijampolė 53, 77, 129, 132, 139, 149,

153, 154, 156, 159, 160, 161, 163, 177, 183, 185
Margininkai 178
Maskva 34, 54, 57, 77, 87, 127, 143-147, 151, 152, 191
Mažeikiai 130, 135, 136, 137, 139, 182, 202
Medeikiai 96
Merkinė 44, 46, 47
Mieldažiškiai 183
Miežiškiai 202
Mikalinė miškas 178, 185
Minskas 74, 142, 144, 147
Mišučių piliakalnis 137
Miunchenas 167
Mizarai 41, 42, 44, 50
Mogiškės 67, 68
Mordovija 29, 100, 114, 121
Možūriškės 172, 175, 185

Nastopiškis 84
Naudžiai 71
Naujakiemis 179
Naujamiestis 135
Naujikai 83, 84
Nemunėlio Radviliškis 82, 92, 93, 95, 97
Novočerkaskas 39

Obeliai 97
Olžeracas 69
Oriolo sr. 128
Orša 121

Pabaltijis 33, 127, 158
Pabartupis 171
Paberžė 150
Pabiržė 91
Paežerių dvaras 138
Pagėgiai 182
Pagiriai 113, 114
Pagraižio giria 185
Pakirsniai 158, 161
Pakuonis 175, 176, 178
Palanga 135, 137
Palekonys 178
Paliepiai 138
Paliūnai 160
Panemunė 112, 162
Panevėžys 100, 104, 138, 179, 202
Pandėlio giria 98
Papilė 71, 83, 86
Pakirsniai 153
Paryžius 166
Pasandravis 138
Pasvalys 82, 91
Pašvenčiai 178
Pavelstas 181
Pažaislis 147
Pažėrai 73, 168
Pavariškiai 84
Pavašokiai 202
Permė 19, 40
Pievnikai 91
Pirčiupis 195
Plungė 182
Plutiškės 184
Pociūnai 100
Požėrai 203
Prancūzija 165
Prienai 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 162, 175, 178, 183, 185
Pskovas 181
Punios šilas 162
Pūsčios miškai 45, 49

Radviliškis 199
raguvėlė 202
Ramygala 179
Raseiniai 138, 139, 182
Raubai 135
Raudenis 153
Raudonbalė 98
Raudondvaris 135

Raudonės polis 137
Retanavo dvaras 135, 136
Ryga 81, 91
Rokiškis 97, 98, 140, 151
Roma 190
Rozalimas 199
Rudamina 158, 159, 160
Runkiai 71
Rusija 20, 21, 26, 33, 127, 129, 142
Rukla 155, 156

Salaspilis 195
Sangrūda 159
Sapurai 41
Sarasčiai 102
Seda 136
Seinai 41
Serbentiškiai 95
Seredžius 137
Sidabravas 135
Sibiras 21, 22, 30, 36, 37, 48, 63, 64, 65, 85, 97, 104, 141, 160
Siesikai 108, 113, 114
Simnas 163
Skaisčiūnai 185
Skaistkalnė 82
Skamarakai 84
Skardupiai 175, 178
Slavikai 18
Smailiai 92, 93, 94
Smališkiai 93
Smaliečiai 84
Smilgiai 199
Sovietų Sąjunga (SSRS) 126, 133, 142, 143, 147, 148, 149, 158, 164, 193, 198, 199
Stalingradas 180
Sudabriškis 84
Suomija 194
Suostai 96
Suvalkija 37, 159, 185
Sūsninkų miškas 158, 159
Svetojaka 42
Sviliai 84, 86, 87

Šakiai 202
Šaravai 202
Šeduva 100, 135, 199
Šiaulėnai 138
Šiauliai 71, 87, 88, 138, 139
Šiekštininkai 97
Šilalė 203
Šilavotas 69, 158, 183, 184, 186
Šiliūnai 108, 114
Šilutė 100, 182
Šimuliai 178
Šmurai 185
Šnikščiai 91
Štuthofas 195
Švedija 165, 177
Šveicarija 19

Tabariškės 74, 174
Talaiškiai 75
Tarybų Sąjunga (TSRS) 19, 20, 21, 116, 143
Taujėnai 116, 118
Taujėnų mškas 110
Tauragė 182
Telšiai 138, 139, 182, 202
Tirkšliai 202, 203
Tiumenė 52
Tiūbingenas 166, 170
Tolimieji Rytai 21, 22
Tuskulėnai 182

Uchta 77
Ukmergė 102, 103, 106, 108, 110, 114, 119, 120, 179
Ukraina 21, 22, 26, 36, 69, 180
Utena 89, 90
Užugiris 116
Užupelkiai 137
Užušiliai 96

Ūdrija 163

Vabalninkai 82, 83, 84, 88, 100
Vainiūniškis 100
Vaitkūnai 84, 86
Vašingtonas 193, 198
Veiveriai 73, 74, 77, 79, 163, 164, 166, 171, 172, 174, 175, 178
Vengrija 188
Vidiškių dvaras 135
Vidugiriai 114
Vidurinė Azija 21, 22, 26
Viliukų miškas 105, 106, 108, 113, 114
Vilkaviškis 69, 138
Vilkija 74
Vilnius 54, 57, 64, 84, 89, 100, 124, 134, 137, 138, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 150, 151, 158, 162, 174, 182, 185, 193, 200
Višakio Rūda 71, 74
Vytėnai 137
Vyžuonys 90
Vokietija 71, 73, 78, 148, 164, 165, 166, 181, 193, 194, 195, 198
Vorkuta 55, 174

Zapyškis 74
Zarasai 136, 137
Zastaučiai 80, 81, 83
Zastučiai 84
Zizonys 80, 82, 83, 84

Žardetiškiai 108
Žarėnai 138
Žasliai 174
Žemaitija 37, 138
Židikai 136
Žuklijai 202